

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS MOKYKLOS
VIEŠOSIOS TEISĖS INSTITUTAS

EGLĖ MARTINKĖNAITĖ
ADMINISTRACINĖS TEISĖS STUDIJŲ PROGRAMA

**NETURTINĖS ŽALOS ATLYGINIMO LAISVĖS ATĖMIMO BAUSME NUTEISTIEMS
ASMENIMS YPATUMAI**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas
Prof. Dr.
A. Bakaveckas

Vilnius, 2023 m.

TURINYS

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS.....	3
LENTELIŲ SĄRAŠAS.....	3
IVADAS.....	4
1. NETURTINĖS ŽALOS INSTITUTAS: TEORIJA IR PRAKTIKA.....	9
1.1. Neturtinės žalos instituto istorinė raida Lietuvoje.....	9
1.2. Neturtinės žalos samprata civilinėje teisėje.....	11
1.3. Neturtinė žala socialinių pokyčių kontekste.....	13
1.4. Neturtinė žala teismų praktikoje: neturtinės žalos prezumpcija.....	15
2. SĄLYGOS NETURTINEI ŽALAI KILTI.....	18
2.1. Neteisėti veiksmai.....	18
2.2. Priežastinis ryšys.....	20
2.3. Žala.....	22
3. NETURTINĖS ŽALOS ĮRODINĖJIMAS IR VERTINIMAS.....	24
3.1. Neturtinės žalos įrodinėjimo problematika.....	24
3.2. Neturtinės žalos įvertinimo problematika.....	27
4. PRIEŽASTYS, SĄLYGOJANČIOS NETURTINĖS ŽALOS ATSIKADIMĄ LAISVĖS ATĖMIMO BAUSME NUTEISTIEMS ASMENIMS.....	33
4.1. Minimalaus asmeninio ploto normos pažeidimai.....	34
4.2. Privatumo užtikrinimo pažeidimai.....	38
4.3. Neteisėti pareigūnų veiksmai.....	43
4.4. Nuteistųjų sveikatos priežiūra.....	46
4.5. Religinės apeigos.....	50
4.6. Pasyvus rūkymas.....	53
4.7. Nuteistųjų resocializacija.....	54
4.8. Kitos aplinkybės.....	56
5. VALSTYBĖS VAIDMUO UŽTIKRINANT TINKAMAS KALINIMO SĄLYGAS.....	66
IŠVADOS.....	72
PASIŪLYMAI.....	75
SANTRAUKA.....	77
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	79

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 pav. Neturtinės žalos vertinimą įtakojantys veiksniai.....	32
2 pav. 2019 – 2022 metais priteistų kompensacijų už patirtą neturtinę žalą dėl netinkamų kalinimo sąlygų dydžiai.....	67

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. 2018 – 2022 metais priteistų kompensacijų už patirtą neturtinę žalą dėl netinkamų kalinimo sąlygų dydžiai.....	28
2 lentelė. Neturtinės žalos atlyginimą sąlygojantys veiksniai.....	33

IVADAS

Temos aktualumas.

Teisę į patirtos neturtinės žalos atlyginimą turi visi be išimties asmenys. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (toliau – LVAT) suformuotoje jurisprudencijoje įtvirtinta, kad „asmuo, kuris yra kalinamas nepriimtinais sąlygomis, paprastai patiria neturtinę žalą, kaip ji yra apibrėžta Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.250 straipsnio 1 dalyje“.¹ Nors ši nuostata kildinama iš 1992 m. spalio 25 d. priimtą Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 30 straipsnio, tačiau Lietuvoje neturtinės žalos institutas, kaip prigimtinių teisių ir laisvių gynimo būdas nuteistiesiems buvo prieinamas ne visada. Dar prieš trisdešimtmetį apie neturtinės žalos atlyginimą ir nuteistųjų teises nei teisinėje literatūroje, nei nacionaliniuose teisės aktuose nebuvo kalbama. Teisę pasinaudoti neturtinių teisių gynimo galimybėmis nuteistieji įgijo ratifikavus Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją² (toliau – Konvencija), kuomet Konstitucijoje įtvirtinti pamatiniai principai tapo konkrečiais teisiniais įsipareigojimais.

Nuteistiesiems padaryta neturtinio pobūdžio žala kildinama iš netinkamų kalinimo sąlygų, įstatyme numatytų jų teisių suvaržymo, neteisėtų įkalinimo įstaigos administracijos veiksmų ar neveikimo, juridškai nereguliuotų tam tikrų nuteistųjų bausmės atlikimo sąlygų, teisių ir pareigų. Praktikoje šie aspektai dažniausiai pasireiškia plataus spektro pažeidimais, tokiais kaip: minimalaus gyvenamojo ploto standartų pažeidimai, privatumo naudojantis sanitariniais mazgais neužtikrinimas, netinkamos higienos sąlygos, netinkamai suteiktos sveikatos priežiūros paslaugos, atliekamomis kratomis pažeidžiant teisės aktų reikalavimus, smurto atvejai prieš nuteistuosius ir kt. Statistika rodo, kad įkalinimo įstaigose laisvės atėmimo bausmės atliekančių nuteistųjų skundų, keliaujančių ne tik į nacionalines, bet ir į tarptautines institucijas skaičius per pastaruosius metus nuolat augo. Remiantis Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos (toliau – Teisingumo ministerijos) parengtą 2018-2022 metų veiklos ataskaitų duomenimis³, per pastaruosius penkis metus, iš valstybės biudžeto lėšų nuteistiesiems buvo atlyginta apie 2 000 000 (du milijonai) eurų neturtinės žalos: 2018 metais nuteistiesiems iš valstybės biudžeto lėšų išmokėta 750 tūkstančių eurų neturtinei žalai atlyginti, 2019 metais išmokėta 446 tūkstančiai eurų, 2020 metais - 296, 9 tūkstančiai eurų, 2021 metais - 253,5 tūkstančiai eurų, o 2022 metais – 92 831 eurų neturtinei žalai atlyginti. Nors šios sumos tendencingai

¹ LVAT 2017 m. balandžio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-309-438/2017

² Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Valstybės žinios, Nr. 40-987. Žiūrėta 2023 m. kovo 14 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.19841>

³ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos veiklos ataskaitos. Žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d., <https://tm.lrv.lt/lt/administracine-informacija/planavimo-dokumentai/veiklos-ataskaitos>

mažėja⁴, tačiau LVAT 2018-2021 metų veiklos apžvalgų analizė⁵ rodo, kad pažeidimai, susiję su netinkamomis kalinimo sąlygomis vis dar opi ir aktuali problema valstybei⁶.

Didelį įspūdį daro ne tik išmokėtos neturtinės žalos sumos ir kasmet išnagrinėjamų nuteistųjų skundų skaičius, bet ir reikalavimų atlyginti neturtinę žalą dydis. Pastebima, kad neturtinės žalos neapibrėžtumai, teisė ginti savo fundamentaliausias įstatymų saugomas teises neretai peržengia protingumo ir proporcingumo ribas. Kaip pavyzdys, didžiausios moralinės žalos Lietuvoje, o galbūt net ir visoje Europos Sąjungoje (toliau – ES) 2015 metais pareikalavo nuteistasis, patirtus neigiamus išgyvenimus įvertinęs 70 000 000 000 eurų (septyniasdešimt trilijonų eurų) dėl iš Teisingumo ministerijos negautų „logiškų“ atsakymų. Kokios priežastys įtakoja šimtą milijonų eurų sumų dėl netinkamų kalinimo sąlygų priteisimą, didėjančių teismuose nagrinėjamų skundų skaičių, taip pat bylų susijusių su netinkamomis kalinimo sąlygomis nagrinėjimo ypatumus ir analizuosime šiame darbe.

Baigiamojo darbo mokslinis naujumas ir tiriamos problemos ištirimo lygis.

Mokslinėje literatūroje yra analizuojamos laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų teisės, laikymo sąlygos ir kiti su bausmių vykdymu susiję aspektai, neturtinės žalos prezumpcija, tačiau pasigendama darbų, kuriuose didesnis dėmesys būtų skiriamas iš Konvencijos 3 straipsnio kylančiai minimalaus žiaurumo lygio prezumpcijai, neturtinės žalos įrodinėjimo ir vertinimo ypatumams ginčiuose, kylančiuose dėl netinkamų kalinimo sąlygų bei nuteistųjų teisių ir pagrindinių laisvių pažeidimo. Todėl šiame darbe pirmą kartą išsamiai, remiantis moksline literatūra, LVAT ir EŽTT suformuota jurisprudencija, atlikta neturtinės žalos atlyginimo nuteistiesiems ypatumų analizė. Kadangi darbo objektas yra platus, o praktikoje atsiranda vis daugiau aplinkybių ir veiksnių, kurie gali lemti neturtinės žalos laisvės atėmimo bausmę nuteistiesiems asmenims atsiradimą, visų pirma, remiantis mokslininkų, nagrinėjusių neturtinės žalos atlyginimo institutą kaip civilinių teisių gynimo būdą - R. Volodko, A. Rudzinsko, S. Cirtautienės moksliniais darbais ir aktualiais teisiniais dokumentais, aptariama neturtinės

⁴ Valstybės išmokamų sumų dėl neturtinės žalos atlyginimo mažėjimo tendencija gali būti siejama ir su nuteistųjų populiacijos Lietuvos įkalinimo įstaigose mažėjimo tendencijomis. Statistikos departamento duomenimis, Lietuvos įkalinimo įstaigose 2017 metais laisvės atėmimo bausmės atliko 5988 asmenys, 2018 metais – 5879 asmenys, 2019 metais – 5412 asmenų, 2020 metais – 4679 asmenys, o 2021 metais – 4512 asmenų.

Oficialiosios statistikos portalas, *nuteistųjų laisvės atėmimo įstaigose skaičius metų pabaigoje*, žiūrėta 2022-12-18, <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S3R373#/>

⁵ LVAT 2018 - 2021 metų veiklos apžvalga. Žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d., <https://www.lvat.lt/doclib/sxqi7o7klukprujhd9157r2f7rz65y5r>
https://lvat.lt/data/public/uploads/2020/03/metinis_pranesimas_2019_final.pdf
<https://www.lvat.lt/doclib/w6stnksmbdujvzbpsshvypwxtqjhj932m>
<https://www.lvat.lt/doclib/or71pgrothce3kwe66a2a8qe4z4wqw5z>

⁶ 2018 m. – 2019 m. išnagrinėtos administracinės bylos dėl valstybės institucijų atsakomybės už žalą sudarė 39 procentus LVAT nagrinėtų bylų, 2020 m. LVAT išnagrinėtų bylų pagal apeliacinius skundus statistinėje ataskaitoje, bausmės vykdymo ir suėmimo sąlygos išskirtos į atskirą kategoriją, ir sudarė 40 procentų visų LVAT išnagrinėtų bylų.

žalos samprata ir raida Lietuvoje, neturtinės žalos instituto vystymąsi įtakoję veiksniai. Neturtinės žalos kilusios dėl netinkamų kalinimo sąlygų įrodinėjimo ir vertinimo problematika atskleidžiama remiantis neturtinės žalos prezumpcija bei Konvencijos 3 straipsnio pažeidimo prezumpcija. Analizuojant aktualią teismų praktiką, nuodugniai išanalizuoti veiksniai lemiantys neturtinės žalos atsiradimą, pateikiamos pagrindinės priežastys ir sąlygos, lemiančios neturtinės žalos atsiradimą laisvės atėmimo bausmė nuteistiems asmenims.

Darbo reikšmė.

Valstybė privalo užtikrinti, jog asmenys būtų kalinami žmogaus orumo nepažeidžiančiomis sąlygomis, kad bausmės vykdymo būdas ir metodas nesukeltų jam tokių kančių ar sunkumų, kurie viršytų neišvengiamas su įkalinimu susijusias kančias, ir kad jo sveikata bei gerovė būtų tinkamai apsaugotos atsižvelgiant į praktinius įkalinimo aspektus, o jeigu to neužtikrina – atlyginti nuteistųjų patirtą neturtinę žalą.

Teorinė šio darbo reikšmė pasireiškia tuo, kad neturtinės žalos atlyginimo laisvės atėmimo bausmė nuteistiems asmenims ypatumų analizė iki šiol stokoja administracinės teisės mokslininkų ir praktikų dėmesio. Šiame darbe remiantis teismų jurisprudencijos analize, tyrimui aktualiais teisės aktais, siekiama pateikti neturtinės žalos nuteistiesiems, kuri siekia minimalų žiaurumo lygį, priežastis, pagrindinius veiksnius, kurie sudaro prielaidą teismams konstatuoti, kad nuteistajam nebuvo užtikrintos tinkamos ir orios įkalinimo sąlygos, šių veiksmų vertinimo ir įrodinėjimo problematiką. Taip pat aptariami ir Vyriausybės bei jai pavaldžių subjektų veiksmai, siekiant pašalinti neturtinę žalą sukeliančias priežastis.

Praktinė šio darbo reikšmė pasižymi tuo, kad šiame darbe, remiantis EŽTT ir nacionalinių teismų formuojamos praktikos analize, siekiama pateikti neturtinės žalos, kildinamos iš netinkamų kalinimo sąlygų teisinio reguliavimo ir praktinių problemų sprendimo pasiūlymus. Nors nacionalinės teisės doktrinos atžvilgiu, šis darbas nėra pirmasis, kuriame aptariamos netinkamos kalinimo sąlygos, tačiau tokie autoriai, kaip G. Švedas, G. Sakalauskas, P. Stalioraitis ir kiti penitencinę teisę⁷ analizuojantys autoriai šią temą nagrinėjo kriminologijos, baudžiamosios teisės, kriminalinės psichologijos mokslų ribose. Administracinės teisės kontekste, neturtinės žalos atlyginimas laisvės atėmimo bausmė nuteistiems asmenims dar nebuvo nagrinėtas. Darbe suformuluoti pasiūlymai gali būti reikšmingi tiek teisės aktų rengėjui, tiek už bausmių vykdymo politikos formavimą atsakingoms institucijoms. Dėmesys siekiamas atkreipti į tai, kad būtent teismų praktika atskleidžia pagrindinius

⁷ Bausmių vykdymo teisė.

veiksnius, įtakojančius netinkamas kalinimo sąlygas, tačiau šie veiksniai ne visada laiku ir tinkamai yra pašalinami *in corpore* visose įkalinimo įstaigose.

Darbo objektas – laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų patirtos neturtinės žalos atlyginimo ypatumai.

Problema – didelis bylų dėl netinkamų įkalinimo sąlygų skaičius bei augantys priteisiamos neturtinės žalos dydžiai.

Darbo dalykas – netinkamos kalinimo sąlygos ir Lietuvos bei EŽTT praktika sprendžiant laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų patirtos neturtinės žalos atlyginimo klausimus.

Ginamieji teiginiai:

1. Dėl netinkamų kalinimo sąlygų patirta neturinė žala praktikoje dažniausiai kyla pažeidus Konvencijos 3 straipsnio prezumpciją;

2. Lietuvoje laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų teisių neužtikrinimas bei įkalinimo įstaigos administracijos veiksmai ar neveikimas, dažnai yra pagrindas nuteistiesiems gauti neturtinės žalos atlyginimą;

Darbo tikslas – aptarti neturtinės žalos teisinio reglamentavimo pokyčius, neturtinės žalos instituto raidą Lietuvoje, žalos kylančios dėl netinkamų kalinimo sąlygų įrodinėjimo ir vertinimo problematiką, įvardinti veiksniai ir pagrindines sąlygas, lemiančias neturtinės žalos atsiradimą ir atsakingų institucijų veiksmus, šalinant teismų nustatytus pažeidimus.

Darbo uždaviniai:

- analizuojant mokslinę literatūrą ir šiai temai aktualų teisinį reglamentavimą, atskleisti neturtinės žalos atlyginimo sampratą ir neturtinės žalos instituto raidą nacionalinėje teisėje;
- išanalizuoti pagrindines sąlygas neturtinei žalai kilti;
- įvardinti neturtinės žalos įrodinėjimo ir vertinimo praktikoje problematiką;
- išanalizavus Lietuvos ir EŽTT jurisprudenciją bylose dėl netinkamų kalinimo sąlygų, pateikti pagrindines, praktikoje pasireiškiančias sąlygas ir veiksniai, įtakojančius neturtinės žalos atsiradimą nuteistiesiems;
- išanalizuoti, ar Vyriausybė ir jai pavaldžios įstaigos efektyviai reaguoja į atvejus kuomet nuteistiesiems priteisiama neturtinė žala ir imasi reikiamų priemonių žalos priežastims šalinti.

Darbo teoriniai ir empiriniai metodai bei tyrimo šaltiniai.

Darbe plačiai panaudotas **lyginamasis metodas** – lyginami tiek neturtinės žalos atlyginimą reglamentuojantys teisės aktai, tiek Lietuvos ir EŽTT teismų sprendimai neturtinės žalos atlyginimo srityje. **Istorinio tyrimo metodas** buvo pasitelktas siekiant išanalizuoti neturtinės žalos instituto kilmę, teisinio reguliavimo pokyčius nacionalinėje teisėje ir šio instituto raidą. **Analizės metodų** pagalba buvo analizuojami Lietuvos ir EŽTT teismų sprendimai, vertinamas jų pagrįstumas neturtinės žalos atlyginimo srityje. Taikant **dokumentų analizės metodą**, nacionaliniai teisės aktai, Lietuvos ir EŽTT teismų sprendimai darbe buvo naudojami kaip pagrindiniai informacijos šaltiniai. **Kontent-analizės metodo** dėka, teismų dokumentuose buvo išskiriami tam tikri prasminiai vienetai, skaičiuojamas jų vartojimo dažnis, tiriami įvairių teksto elementų ryšiai tiek vieno su kitu, tiek ir su visa tyrimo metu gautos informacijos apimtimi. **Sisteminės analizės metodo** pagalba, sistemiškai analizuojant Konvencijos ir Lietuvos Respublikos civilinio kodekso normas bei teismų suformuotą jurisprudenciją neturtinės žalos atlyginimo bylose, atskleidžiami pagrindiniai neturtinės žalos atlyginimo laisvės atėmimo bausme nuteistiems asmenims principai ir ypatumai. **Apibendrinimo metodas** darbe buvo pasitelktas išanalizuotai medžiagai apibendrinti, išvados ir pasiūlymams suformuluoti.

Darbo struktūra.

Darbą sudaro įvadas, penkios dalys, kurios suskirstytos į skyrius. Pirmąją dalį sudaro trys skyriai. Joje nagrinėjama neturtinės žalos instituto raida istoriniu aspektu, taip pat nacionalinėje teisėje, socialiniai pokyčiai turintys įtakos neturtinės žalos instituto plėtojimuisi, neturtinės žalos prezumpcija teismų praktikoje. Antrąją dalį sudaro trys skyriai. Šioje dalyje aptariamos pagrindinės sąlygos neturtinei žalai kili. Trečiąją dalį sudaro du skyriai, kuriuose analizuojama neturtinės žalos įrodinėjimo ir įvertinimo problematika. Ketvirtąją dalį sudaro aštuoni skyriai. Ketvirtoje dalyje remiantis LVAT ir EŽTT suformuota praktika, analizuojamos pagrindinės priežastys įtakojančios neturtinės žalos atsiradimą praktikoje. Penktoje dalyje trumpai aptariami Vyriausybės ir jai atskaitingų institucijų veiksmai šalinant priežastis, lemiančias neturtinės žalos atsiradimą laisvės atėmimo bausme nuteistiems asmenims. Darbe tyrinėjimo pagrindu suformuluotos išvados ir pasiūlymai. Darbo pabaigoje pateiktas naudotos literatūros sąrašas, santrauka lietuvių bei anglų kalbomis.

1. NETURTINĖS ŽALOS INSTITUTAS: TEORIJA IR PRAKTIKA

1. 1. Neturtinės žalos instituto istorinė raida Lietuvoje

Apie neturtinę (moralinę) žalą užsimenama jau pirmuosiuose teisės istorijos šaltiniuose. Dar 451–450 metais prieš Kristų sudarytame, senovės Romos papročių teisės rinkinyje „Dvylikos lentelių įstatymuose“ (lot. *Leges duodecim tabularum*) už šmeižiančių dainų kūrimą ir atlikimą buvo numatyta mirties bausmė⁸. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teisės šaltiniuose taip pat užsimenama apie neturtinių (moralinių) vertybių gynimą. Dar 1588 m. sausio 28 d. patvirtinto Trečiojo Lietuvos statuto 28 straipsnyje minima, kad „jei kas nors pasakytų, kad jis nepadorios motinos ar nesantuokinis sūnus, ir to neįrodytų <...> toksai įžeistajam turi sumokėti dvigubai – 40 kapų grašių, o tą įžeidimą iškart turi teisme paneigti“⁹. Neturtinės žalos institutą istoriniu aspektu nagrinėjęs A. Rudzinskas teigia, kad „1940–1990 metais, kai Lietuva buvo TSRS sudėtyje, tuometinė vyraujanti teisinė sąmonė iš viso nepripažino moralinės žalos instituto, nes tai prieštaravo visuomenės moralės nuostatoms, o neturtinės žalos kompensacija buvo visiškai atmetama“¹⁰. Priešingai nei A. Rudzinskas, R. Volodko savo disertacijoje teigia, kad „sovietmečiu Lietuvoje galioję įstatymai pripažino asmenines neturtines teises ir vertybes, tačiau tiesiogiai neturtinės žalos atlyginimo instituto neįtvirtino“¹¹. Su šių autorių nuomone sutiktina tik iš dalies, kadangi moralinės žalos ir neturtinių teisių sąvokos pirmą kartą buvo paminėtos 1964 metais priimtame Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (toliau – senasis CK). Lietuvos teisėje moralinės žalos atlyginimo galimybė buvo įtvirtinta ir 1990 metais priimtame Lietuvos Tarybų Sąjungos Respublikos (toliau – TSRS) spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatyme. Šio įstatymo 33 straipsnyje buvo nurodoma, kad: „masinės informacijos priemonė, paskleidusi be asmens sutikimo informaciją apie jo asmeninį gyvenimą ar tikrovės neatitinkančias žinias, žeminančias jo garbę ir orumą, teismo sprendimu atlygina jam padarytą moralinę žalą. Moralinės (neturtinės) žalos atlyginimo dydį nustato teismas, tačiau kiekvienu atveju jis negali viršyti trisdešimties tūkstančių rublių“¹².

Kalbant apie neturtinės (moralinės) žalos atlyginimą, dar prieš trisdešimtmetį Lietuvoje buvo taikytas „akis už akį, dantis už dantį principas“, kitaip vadinamas Talijono principu, kuomet kaltininkui turi būti padaryta lygiai tokia pati žala, kokią jis padarė nukentėjusiam, patenkinat nematerialųjį kriterijų,

⁸ Volodko, R. (2010). Neturtinės žalos atlyginimas Lietuvoje. Vilnius: VĮ Registrų centras. (28 psl.)

⁹ R. Gelumauskienė, G. Šapoka: „Lietuvos teisės istorijos chrestomatija“. Justitia, 2012 m. Vilnius (151 psl.).

¹⁰ A. Rudzinskas. Neturtinės žalos samprata ir jos kompensavimo civilinėje ir baudžiamojo proceso teisėje. Jurisprudencija, 2001. (71 psl.)

¹¹ R. Volodko: Teoriniai ir praktiniai neturtinės žalos instituto taikymo aspektai Lietuvos civilinėje teisėje. Daktaro disertacija. 2009, Vilnius. Vilniaus universitetas (25 psl.)

¹² Lietuvos TSR spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas. Valstybės žinios, 1990, Nr. 7-163, žiūrėta 2023-12-14, <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=&documentId=TAIS.18858&category=TAD>

siekiant, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo kentėtų taip pat, kaip kentėjo ir jo auka. Šis principas buvo įtvirtintas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse kaip mirties bausmė. Mirties bausmė kaip atkuriamojo teisingumo ir atpildo priemonė visiškai panaikinta Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimu.¹³

Apie žmogaus teises ir neturtinės žalos atlyginimą aktyviau pradėta kalbėti Lietuvai atkūrus nepriklausomybę. Nepriklausomoje Lietuvoje, neturtinės žalos instituto atsiradimą būtų galima sieti su 1990 m. vasario 19 d. priimtu Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymu¹⁴, o 1992 metais priėmus Konstituciją, moralinės žalos institutas tapo ir pamatine, konstitucine norma. Konstitucijos 30 straipsnyje įtvirtinta, kad „asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas“¹⁵. Ši konstitucinė teisės norma paskatino integruoti neturtinės žalos institutą į nacionalinę teisę, kurti veiksmingą neturtinės žalos atlyginimo mechanizmą. Kitas reikšmingas žingsnis plėtojant neturtinės žalos atlyginimo institutą buvo žengtas 1995 m. balandžio 27 d., kuomet Lietuvos Respublikos Seimas priėmė įstatymą „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo“¹⁶, ir ratifikavo 1993 m. gegužės 14 d. pasirašytą Konvenciją. Priėmus Konvenciją, asmens teisės ir laisvės, draudimas žeminti asmens orumą, kankinti jį ar žiauriai su juo elgtis iš Konstitucijoje įtvirtintų pamatinių demokratinės valstybės nuostatų virto į konkrečius teisinius įsipareigojimus, tapusius veiksminga žmogaus teisių gynimo sistema, kuri suteikia asmeniui galimybes savo teises ginti ne tik nacionaliniuose teismuose, bet ir EŽTT. Šiame tarptautiniame dokumente įtvirtintos teisės į gyvybę (Konvencijos 2 straipsnis), teisė į laisvę ir saugumą (5 straipsnis), teisė į teisingą bylos nagrinėjimą (Konvencijos 6 straipsnis), teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą (8 straipsnis), minties, sąžinės ir religijos laisvė (Konvencijos 9 straipsnis), kankinimo ir nežmoniško bei žeminančio elgesio draudimas (Konvencijos 3 straipsnis) ir kt. iš esmės atspindi Konstitucijoje įtvirtintas prigimtines teises ir laisves.

Neturtinės žalos instituto renesanso¹⁷ laikotarpiu Lietuvoje galima laikyti 2000 m. liepos 18 d., Lietuvos Respublikos Seimui priėmus Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą (toliau – CK), kuriame *de*

¹³ Lietuvos Respublikos konstitucinio teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, žiūrėta 2023-03-08, <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta385/content>

¹⁴ A. Rudzinskas. Neturtinės žalos atlyginimo klausimai naujajame civiliniame kodekse. Jurisprudencija, 2002, t. 28(20). (119–123psl.).

¹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Valstybės Žinios. 1992, Nr. 33-1014;

¹⁶ Lietuvos Respublikos įstatymas Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo, TAR, žiūrėta 2022 m. lapkričio 27 d., žiūrėta 2023-02-14, [I-865 Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo... \(e-tar.lt\)](#)

¹⁷ Renesansas (pranc. *Renaissance*, it. *Rinascimento*) reiškia „atgimimas“

jure pirmą kartą įtvirtinta norminė neturtinės žalos sąvoka, kuri tiek EŽTT tiek nacionalinių teismų formuojamos jurisprudencijos pagalba nuolat plėtojama ir taikoma atsižvelgiant į šių dienų realijas.

1.2. Neturtinės žalos samprata civilinėje teisėje

Nagrinėjant neturtinės žalos instituto sampratą civilinėje teisėje, tikslinga apžvelgti ir teisinio reglamentavimo pokyčius. Pirmajame, dar 1964 metais priimtame CK¹⁸, lyginant su naujuoju, 2000 metais priimtu CK, neturtinių teisių gynbai buvo skiriamas minimalus dėmesys. Analizuojant šiuos teisės aktus pastebėta, kad senajame CK buvo vartotinas neturtinės žalos sinonimas - moralinės žalos sąvoka. Senojo CK 7-1 straipsnyje buvo įtvirtinta, kad „masinės informacijos priemonės, organizacijos ar asmenys, paskelbę tikrovės neatitinkančias žinias, žeminančias asmens garbę ir orumą, taip pat be asmens sutikimo informaciją apie jo asmeninį gyvenimą, atlygina moralinę žalą, kurios dydį kiekvienu atveju nuo penkių šimtų iki dešimties tūkstančių litų nustato teismas“. Moralinę žalą, anot tuometinio įstatymo leidėjo asmuo galėjo patirti dėl žalos, padarytos neteisėtais valstybės ar savivaldos institucijų, įstaigų, tarnybų bei jų pareigūnų ir valdininkų veiksmais ar neveikimu viešojo valdymo srityje (senojo CK 485 straipsnis), neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais (senojo CK 486 straipsnis), taip pat dėl masinių informavimo priemonių, organizacijų ar asmenų paskelbtos tikrovės neatitinkančios informacijos apie asmenį, kurios žemina jo garbę ir orumą, ar informacijos apie jo asmeninį gyvenimą atskleidimą. Be moralinės žalos buvo minimos ir neturtinės teisės. Neturtinių teisių sąvoka senajame CK buvo siejama ne su asmens neturtinėmis teisėmis – orumu, garbe, asmens neliečiamumu ir kt., bet daugiau su intelektinės nuosavybės bei autorių teisėmis, pavyzdžiui autorinėmis teisėmis į kūrinį, sukurtą atliekant tarnybinę užduotį (senojo CK 523 straipsnis) asmeninių neturtinių autoriaus teisių gynimu (senojo CK 539 straipsnis), spektaklių režisierių ir artistų asmeninėmis neturtinėmis teisėmis (CK 559 straipsnis). Pastebima, kad senajame CK įtvirtinta moralinės ir neturtinės teisės sąvokų atskirtis. Kaip pavyzdys, senojo CK 93 straipsnio 1 punkte buvo nurodoma, kad „ieškinio senatis netaikoma reikalavimams, atsirandantiems dėl asmeninių neturtinių teisių pažeidimo, išskyrus moralinės žalos atlyginimą ir kitus įstatymų numatytus atvejus.“ Moralinės žalos atsiradimo faktas senajame CK buvo siejamas su konkrečiu deliktiniu teisės pažeidimu, o įrodinėjimo dalykas buvo patirti neigiami padariniai, kuriuos galima patvirtinti ar paneigti. Moralinės žalos atlyginimas buvo siejamas daugiau su baudžiamąja, o ne atkuriamąja funkcija. Tai patvirtina ir senojo CK sąsaja su tuo metu galiojusi baudžiamuoju kodeksu. Kokią atsakomybę asmens orumo ir garbės įžeidimas užtrauks,

¹⁸ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su vėlesniais pakeitimais) // Valstybės žinios. 1964. Nr. 19–138.

baudžiamąją ar civilinę, priklausė nuo nusikalstamos veikos padarymo formos, pavyzdžiui, Lietuvos tarybų socialistinės Respublikos baudžiamojo kodekso¹⁹ 133 straipsnyje buvo įtvirtinta, kad „tyčinis asmenybės garbės arba jos orumo žeminimas žodžiu, raštu ar veiksnu – baudžiamas pataisos darbais iki vienerių metų, arba bauda iki penkiasdešimt rublių, arba viešuoju papeikimu arba užtraukia visuomeninio poveikio priemonių taikymą“²⁰.

Civilinei teisei tapus privatinės teisės institutu, prasiplėtė ir neturtinių teisių ir vertybių gynybos ribos. Naujajame CK moralinės žalos sąvoką pakeitė neturtinės žalos sąvoka. Asmuo įgijo teisę į neturtinės žalos atlyginimą dėl sudarytų sandorių, kurie pripažinti negaliojančiais dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo, realaus grasinimo ar dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi (CK 1.91 straipsnis), dėl teisės į asmens vardą pažeidimo ar neteisėto veikimo jo vardu (CK 2.21 straipsnis), teisės į atvaizdą pažeidimo (CK 2.22 straipsnis), teisės į privatų gyvenimą ir jo slaptumą pažeidimo (CK 2.23 straipsnis), asmens garbės ir orumo pažeidimo (CK 2.24 straipsnis), teisės į kūno neliečiamumą ir vientisumą pažeidimo (CK 2.25 straipsnis), fizinės laisvės apribojimo pažeidimo, susijusio su priežiūra ir apribojimais (pavyzdžiui hospitalizacija) (CK 2.26 straipsnis), teisės į juridinio asmens pavadinimo pažeidimo (CK 2.42 straipsnis), dėl atsisakymo sudaryti santuoką ir patirtų nuostolių (CK 3.10 ir CK 3.11 straipsniai), turisto teisių, susijusių su organizuotomis turistinėmis kelionėmis pažeidimo (CK 6.754¹ straipsnis), sveikatos sužalojimo atveju (CK 6.283 straipsnis) ir kt. Nuomonių, kas paskatino praplėsti neturtinių teisių ir vertybių ribas stokoja ir teisinė literatūra. Neturtinės žalos institutą nagrinėję mokslininkai, kurių išvalgomis remiamasi šiame darbe, nagrinėjo neturtinės žalos instituto raidos pokyčius nacionalinėje teisėje, ES teisės integravimo į nacionalinę teisę teigiamus aspektus, tačiau kitų kriterijų autoriai neįvardina. Kaip vieną iš veiksnių, paskatinskių praplėsti neturtinių teisių ribas ir jas įtvirtinti įstatyminiu lygmeniu, galima įvardinti socializaciją, kuri neturtinės žalos instituto kontekste gali būti suprantama kaip siekis prisitaikyti prie situacijų įvairiais gyvenimo periodais, puoselėjant demokratinėje valstybėje pripažįstamas vertybines nuostatas.

1.3. Neturtinė žala socialinių pokyčių kontekste

¹⁹ Lietuvos tarybų socialistinės Respublikos baudžiamojo kodeksas. Vyriausybės žinios, 1961, Nr. 18-147. Žiūrėta 2023 m. kovo 14 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.20465>

²⁰ Ši norma buvo įtvirtinta ir naujojoje BK redakcijoje, BK 155 straipsnio dispozicijoje, kurioje numatyta baudžiamoji atsakomybė už asmens įžeidimą, tačiau 2015 06 25 įstatymu Nr. XII-1888 (nuo 2015 07 10) (TAR, 2015, Nr. 2015-11179) neteko galios.

Kaip ir buvo aptarta aukščiau, dar prieš trisdešimtmetį, neturtinės žalos institutas buvo siauras ir teisiniu požiūriu gana skurdus. Asmuo, TSRS buvo suprantamas kaip statistinis vienetas, o apie jo išgyvenimus patyrus neturtinę žalą kalbėti buvo tabu. Tuometinis neturtinės žalos institutas atspindėjo tam tikras, tuo metu vyravusias teises, socialines nuostatas. Analizuojant senąją CK pastebėta, kad mechaniškas įstatyminių normų, reglamentuojančių neturtinės žalos atlyginimą priėmimas, nekreipiant dėmesio į tai, kaip jos harmoningai atsispindės kituose įstatymuose, neatnešė naudos. Priešingai, laikotarpiu nuo senojo CK iki naujojo CK priėmimo (1964–2000 metais) pastebima neturtinės žalos teisinio mechanizmo stagnacija. Tačiau, laikui bėgant, visuomenėje vykstančių socialinių pokyčių, tokių kaip globalizacija ir jos teigiami aspektai (įstojimas į ES, tarptautinių konvencijų ratifikavimas ir iš jų kylantys įsipareigojimai valstybei), žinių, sąmonės, pasaulėžiūros plėtojimas, ketvirtoji pramonės revoliucija²¹, apimanti visuomenės ir paties žmogaus paradigmos pokyčius, valstybėje vyraujanti demokratija, nustatanti aukštą visuomeninės kultūros kartelę ir kt. įtakojo ir neturtinės žalos instituto plėtojimąsi, apimant vis platesnes visuomeninio gyvenimo sritis.

Pastebima, kad neturtinės žalos institutą įstatymų leidėjas vis dažniau įtvirtina ne tik *lex generalis* bet ir *lex specialis* įstatymuose. Neturtinės žalos atlyginimo kaip „universalus“ instituto (taikomo daugumoje teisinio reguliavimo sričių) fragmentų nurodymas kitose *lex specialis* įstatymuose padeda plėtoti ir asmenų teisinę sąmonę, paskatina ginti savo pažeistas neturtines teises ir apie tai kabėti viešai. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymo 2 straipsnio 14 punkte įtvirtinta neturtinė eismo įvykio žalos sąvoka, kuri apibrėžiama kaip „asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kitos piniginės išraiškos neturinčios pasekmės, atsiradusios dėl padarytos per eismo įvykį žalos asmens sveikatai ar dėl asmens gyvybės atėmimo.“²² Nors lyginant su šiuo įstatymu bei CK, kitose nacionaliniuose teisės aktuose neturtinės žalos sąvoka neįtvirtinta, tačiau ne viename iš jų galima rasti blanketinių nuorodų į CK, susijusių su neturtinės žalos atlyginimu. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo 7 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kas „pagal šį įstatymą kompensuojama smurtiniais nusikaltimais padaryta teismo nustatyto dydžio turtinė ir (ar)

²¹ *Industry 4.0 (liet. Pramonė 4.0)* – „tai naujas ekonomikos raidos etapas, pasižymintis tokių technologijų kaip didieji duomenys, dirbtinis intelektas, daiktų internetas, robotika, 3D spausdinimas ir pan. sinteze, jų fizine, skaitmenine ir biologine sąveika“. <https://eimin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/pramone/pramone-4-0>

²² Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymo pakeitimo įstatymas, Žiūrėta 2023-03-13, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.298309>

neturtinė žala, neviršijanti šiame straipsnyje nustatytą dydžių“²³. Lietuvos Respublikos darbo kodekso²⁴ (toliau – DK) 151 straipsnyje įtvirtinta, kad darbo sutarties šalis privalo atlyginti dėl jos kaltės kitai sutarties šaliai padarytą turtinę žalą, taip pat ir neturtinę žalą.²⁵ DK reglamentavimo ribose, neturtinė žala siejama su neteisėtu nušalinimu nuo darbo, neteisėtu atleidimu iš darbo (218 straipsnis), smurtu, priekabiavimu, psichologiniu smurtu, priekabiavimu dėl lyties, bet kokiu nepriimtiniu elgesiu ar jo grėsme, asmens orumo įžeidžiamu, sukuriama bauginančia, priešiška, žeminančia aplinka, kai atsiranda arba gali atsirasti fizinė, turtinė ir (ar) neturtinė žala (DK 30 straipsnis). Neturtinę žalą asmenys *inter alia* gali patirti ir virtualioje erdvėje. Dėl šiuo metu pasaulyje paplitusių naujųjų informacinių technologijų vartojimo, atsirado ir labai paplito elektroninės patyčios (angl. *Cyberbullying*) kurios gali pasireikšti įžeidinėjimu viešojoje erdvėje, šmeižtu internete, apsimetimu kitu asmeniu kenkiant kito žmogaus reputacijai ir kt. Neturtinė žala asmeniui gali kilti ir dėl jo asmens duomenų pažeidimų, netinkamų šių duomenų tvarkymo elektroninėje erdvėje ir kt. Siekiant apsaugoti fizinius asmenis, BDAR 82 straipsnio 1 dalyje²⁶ įtvirtinta nuostata, kad bet kuris asmuo, patyręs materialinę ar nematerialinę žalą dėl šio reglamento pažeidimo, turi teisę iš duomenų valdytojo arba duomenų tvarkytojo gauti kompensaciją už patirtą žalą. Vienas iš BDAR saugomų gėrių, glaudžiai susijusių su prigimtiniemis asmens teisėmis yra asmens teisė į privatumą. EŽTT formuojamoje praktikoje, su asmens privačiu gyvenimu susijusios informacijos saugojimas patenka į teisės į privataus gyvenimo gerbimą Konvencijos prasme, apimtį²⁷, kadangi ES teisių chartijos 7 ir 8 straipsniai pripažįsta teisę į privataus gyvenimo gerbimą tvarkant asmens duomenis, kuri siejama su visa informacija apie fizinį asmenį, kurio tapatybė yra ar gali būti nustatyta.²⁸

Pastebima, kad socialinių pokyčių kaita iš esmės teigiamai veikia neturtinės žalos instituto raidą ir jo plėtojimą. Teisės kaip socialinės srities mokslininkai siekdami plėtoti neturtinės žalos viziją, savo moksliniuose darbuose ne kartą bandė apibrėžti neturtinės žalos sąvoką, paaiškinti šį teisinį mechanizmą plačiau. E. Šimkevičienė analizavusi žmogus teisę į neturtinės žalos atlyginimą, savo moksliniame

²³ Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas, žiūrėta 2023-03-09, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/67b3bf22199711e9bd28d9a28a9e9ad9>

²⁴ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. LRS, 2016, Nr. 23709. Žiūrėta 2023 m. kovo 14 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/10c6bfd07bd511e6a0f68fd135e6f40c/asr>

²⁵ Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas, žiūrėta 2023-03-13, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/10c6bfd07bd511e6a0f68fd135e6f40c/asr>

²⁶ 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendras duomenų apsaugos reglamentas). Žiūrėta 2023 m. kovo 14 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32016R0679>

²⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2000 m. vasario 16 d. sprendimas byloje *Amann prieš Šveicariją* (paraiškos Nr. 27798/95)

²⁸ ESTT 2010 m. lapkričio 9 d. sprendimas bylose C-92/09 ir C-93/09 *Volker und Marcus Schecke and Eifert*.

straipsnyje lygino skirtingų autorių nuomones, pavyzdžiui „V. Mikelėno ir D. Mikelėnienės nuomone, neturtinė žala pasireiškia nukentėjusiojo kančiomis ir vidiniais išgyvenimais, ne visada atsiskleidžiančiais išorinėje aplinkoje²⁹, tuo tarpu A. Rudzinskas teigia, kad neturtinė žala – tai tam tikri glausti, neigiami asmens psichikos pakitimai, kurie būtinai įvyksta jo sąmonėje pažeidus asmenines neturtines ir turtines vertybes³⁰, R. Volodko nuomone³¹, neturtinės žalos turinį sudaro tam tikri negatyvūs vidiniai asmens išgyvenimai, t. y. nemalonūs psichofiziniai pasikeitimai pačiame asmenyje, o kita vertus – nukentėjusiojo santykio su aplinka pokyčiai“³². Šios mokslinės paradigmos atskleidžia neturtinės žalos esmę, tačiau vien tik remtis mokslinėmis paradigmomis nepakanka. Neturtinę žalą kaip teisės objektą galima apibrėžti tik vertinant ją sisteminiu požiūriu, įvertinus istorinę raidą, teisinius ir socialinius pokyčius, bei teismų jurisprudenciją neturtinės žalos atlyginimo bylose.

1.4. Neturtinė žala teismų praktikoje: neturtinės žalos prezumpcija

CK įtvirtinta neturtinės žalos sąvoka nukreipia į pavyzdinį aplinkybių sąrašą, charakterizuojantį, kaip gali pasireikšti neturtinė žala: dvasiniais išgyvenimais, depresija, fiziniu skausmu ir kt. (CK 6.250 straipsnis). Iš pirmo žvilgsnio galima teigti, kad dėl neigiamų išgyvenimų patirta depresija ar reputacijos pablogėjimas yra aplinkybė, kuri turėtų būti aiškinama vienodai. Panagrinėkime depresiją, kaip patirtą neturtinės žalos pasekmę plačiau. Įstatyminiu lygmeniu depresija apibrėžiama kaip heterogeniškos etiologijos nuotaikos sutrikimai, pagal TLK-10-AM³³ žymimi kodais F30–F33, kuriems būdingi panašūs klinikiniai simptomai, kaip ir vyraujant prislėgtai, pablogėjusiai nuotaikai³⁴. Depresijos simptomai gali būti ir sumažėję interesai, nepasitenkinimas anksčiau malonia veikla, jaučiamas energijos trūkumas, sumažėjęs aktyvumas ir padidėjęs nuovargis, sutrikęs miegas, sumažėjęs apetitas ir kt.

Kyla klausimas, ar depresija, kaip sukeltos neturtinės žalos pasekmė neturėtų būti vertinama vienodai, kaip nematerialinės skriaudos faktas? Juk depresija klinicine prasme suprantamas kaip faktas, t. y. konstatuoti asmens nuotaikos sutrikimai. Kaip rodo teismų praktika, remiantis *ad eosdem terminus*

²⁹ Mikelėnienė, D., Mikelėnas, V. (1998). Neturtinės žalos kompensavimas. Vilnius: Justitia. (24 psl.)

³⁰ Rudzinskas, A.. Neturtinės žalos atlyginimo klausimai naujajame civiliniame kodekse. (2002). Jurisprudencija, 28(20). (73 psl.)

³¹ Volodko, R. Neturtinės žalos atlyginimas Lietuvoje. (2010). Vilnius: VĮ Registrų centras.

³² Šimkevičienė E. Žmogaus teisė į neturtinės žalos atlyginimą: teorija ir praktika. (2013) Šiaurės Lietuvos kolegija. Žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://gs.elaba.lt/object/elaba:14376017/>

³³ *Tarptautinė statistinė ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacija, dešimtas pataisytas ir papildytas leidimas, Australijos modifikacija* (TLK-10-AM) – Sisteminis ligų sąrašas, žiūrėta 2023-03-14, <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp>

³⁴ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2012 m. rugsėjo 6 d. įsakymas Nr. V-841 „Dėl Depresijos ir nuotaikos (afektinių) sutrikimų ambulatorinio gydymo kompensuojamaisiais vaistais tvarkos aprašo patvirtinimo“.

principu (lot. – esant tomis pačiomis sąlygomis), konstatuoti neturtinės žalos padarinius ir nustatyti vienodą kompensaciją už patirtą neturtinę žalą pasireiškus depresijai nėra tikslinga. Nustatant neturtinės žalos faktą, ji turi būti vertinama kompleksiskai. Tam tikrais atvejais, vieni faktai laikomi turinčiais didesnę reikšmę nei kiti ir tai priklauso nuo ginamų vertybių specifikos³⁵. Kaip pavyzdys, dėl mylimo augintinio netekties patirta depresija yra nepalyginama su dėl artimo asmens netekties patirtais išgyvenimais. Taigi CK įtvirtinta neturtinės žalos samprata turi būti aiškinama kuo labiau priartinant ją prie realaus gyvenimo, todėl šiuo aspektu svarbia tampa teismų praktika, kuri remiantis neturtinės žalos prezumpcija, padeda atskleisti nematerialius nuostolius, pasireiškiančius realiame gyvenime.

Neturtinės žalos prezumpcija CK nėra įtvirtinta. Lingvistiniu požiūriu, prezumpcija (lot. *presumption*) suprantama kaip „tam tikros prielaidos, faktų laikymas įvykusiais, tikrais, kol neįrodoma kitaip“³⁶. Prezumpcija galima prilyginti techninio reguliavimo teisinei priemonei. Kaip pavyzdys, visiems gerai žinoma baudžiamojoje teisėje įtvirtinta nekaltumo prezumpcija – asmuo yra nekaltas, kol teismas neįrodo jo kaltės³⁷, civilinėje teisėje įtvirtinta kaltės prezumpcija – laikoma, kad asmuo yra pažeidęs teisę, kol jis neįrodo kitaip. Neturtinės žalos atlyginimo atveju vadovaujamasi neturtinės žalos prezumpcija – „neturtinės žalos atlyginimas numatytas įstatyme, jos fakto nukentėjusysis neturi įrodyti, kadangi šis faktas preziumuojamas, todėl jis turi pagrįsti tik reikalaujamos kompensacijos dydį“³⁸. Netiesiogiai neturtinės žalos prezumpcija įtvirtinta Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse (toliau – CPK), kuris numato pareigą įrodyti aplinkybes, kuriomis asmuo grindžia savo reikalavimus (šiuo atveju kompensaciją už patirtą neturtinę žalą) išskyrus atvejus, kai yra remiamasi aplinkybėmis, kurių nereikia įrodinėti (CPK 178 straipsnis). Anot R. Volodko, „teismų praktikoje vadovaujamasi *res ipsa loquitur* (lot. – daiktas kalba pats už save) principu, kai tam tikros faktinės aplinkybės, bei įvykiai patys savaime leidžia konstatuoti neturtinės žalos padarinių atsiradimą“³⁹. Analizuojant teismų praktiką pastebėta, kad teismai taikydami neturtinės žalos prezumpcijos principą, konkrečių teisės normų nenurodo, tačiau vadovaujasi neturtinės žalos sąvoka įtvirtinta CK. Taigi, taikant neturtinės žalos prezumpciją, asmuo privalo pagrįsti reikalaujamos kompensaciją ir nurodyti faktus, dėl kurių patyrė neturtinę žalą, o atsakovas pateikti įrodymus, pagrindžiančius ar paneigiančius neturtinės žalos atsiradimo faktą. Tikslinga būtų teigti, kad asmens deklaruota patirta neturtinė žala *inter alia* yra kompensacijos už patirtus neigiamus išgyvenimus prašymas, kuris turėtų būti pagrįstas realiais, o ne deklaratyviais pareiškimais. Deklaratyviais, ar kitaip netiesioginiais neturtinės žalos atsiradimo

³⁵ LVAT 2017 m. birželio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1865-520/2017,

³⁶ Šaltinis: wikipedia.org, žiūrėta 2023-03-14, <https://lt.wikipedia.org/wiki/Prezumpcija>

³⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.

³⁸ Lietuvos Respublikos civilinio proceso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė (I). Vilnius: Justitia, 2003 m., 345 psl.

³⁹ Volodko, R. Neturtinės žalos atlyginimas Lietuvoje. (2010). Vilnius: VĮ Registrų centras, 110 psl.

įrodymais anot A. Rudzinsko galima būtų laikyti sielvartą, ašaras ir išgyvenimus dėl artimo žmogaus mirties, kurie kitaip tariant yra „šalutiniai“, tačiau negali pasitarnauti kaip tiesioginis įrodymas neturtinės žalos riboms apibrėžti, tuo tarpu tiesioginiais rodymais autorius laiko fiziologinius asmens sveikatos pakitimus – nemigą, depresiją, emocinius sutrikimus ir kt.⁴⁰

Savitu specifiškumu pasižymi ir bylos, kuriose neturtinės žalos atlyginimą dėl netinkamų kalinimo sąlygų ar valstybės valdžios institucijų neteisėtų aktų⁴¹ prašo priteisti nuteisti asmenys. Nors neturtinės žalos institutas yra priskiriamas civiliniams, o ne administraciniams santykiams, tačiau atsižvelgiant į ginčo šalių specifiškumą yra teisingos nacionaliniams administraciniams teismams (ABTĮ 17 straipsnio 1 dalies 3 punktas)⁴². Nagrinėjant šio pobūdžio bylas, būtina sąlyga sprendžiant viešojo administravimo subjektų padarytos žalos atlyginimo klausimą yra valdžios institucijų veiksmų neteisėtumo įrodymas, t. y. ar viešojo administravimo subjekto neteisėti veiksmai ar neveikimas sukėlė asmeniui neturtinę žalą. Tačiau ir šiuo atveju neturtinė žala yra preziumuojama. Nustatant, ar valstybė savo veiksmais pažeidė nuteistųjų teisę į tinkamas ir orias kalinimo sąlygas, vadovaujamasi ne tik CK, bet ir Konvencijos 3 straipsnyje įtvirtinta minimalaus žiaurumo lygio prezumpcija. Pavyzdžiui, sprendžiant, ar konkrečiu atveju buvo pažeista Konvencijos 3 straipsnio pažeidimo prezumpcija, teismas vertina tokias aplinkybes, kaip vienam asmeniui tekęs mažesnis nei 3 kv. m. gyvenamasis plotas⁴³, tinkamų higienos sąlygų užtikrinimas ir kt.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, darytina išvada, kad vien tik įstatymuose įtvirtintų nuostatų, reglamentuojančių neturtinės žalos atlyginimą nepakanka. Svarbų vaidmenį plečiant neturtinės žalos sąvoką ir aplinkybių sąrašą įgyvendina ir teismai, formuodami praktiką neturtinės žalos atlyginimo bylose. Neturtinės žalos neapibrėžtumas sąlygoja neturtinės žalos prezumpcijos taikymą, t. y. kiekvienu konkrečiu atveju, nematerialinės žalos faktas yra preziumuojamas nustatant jos faktą bei įvertinant patirtus neigiamus išgyvenimus piniginiu ekvivalentu. Neturtinės žalos prezumpciją teismai taiko neatsižvelgiant į tai, kokiomis teisės normomis yra ginamos pažeistos nukentėjusiųjų neturtinės teisės, ar nacionalinės ar ES teisės lygmeniu.

⁴⁰ Rudzinskas, A. Neturtinės žalos atlyginimo klausimai naujajame civiliniame kodekse. (2002) Jurisprudencija, 28(20). (74 psl.)

⁴¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.271 straipsnio 3 dalyje terminas „aktas“ aiškinamas kaip bet koks valdžios institucijos ar jos darbuotojų veikimas ar neveikimas, kuris tiesiogiai daro įtaką asmenų teisėms, laisvėms ir interesams, ir gali būti suprantamas kaip valstybės ar savivaldybės institucijų priimami teisės ar individualūs aktai, administraciniai aktai, fiziniai aktai ir t. t.,

⁴² Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. Valstybės žinios, 1999, Nr. 13-308.

⁴³ 2017 m. kovo 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1351-624/2017

2. SĄLYGOS NETURTINEI ŽALAI KILTI

Nėra atsakomybės be kaltės. Kaltė pagal civilinę teisę yra pagrindas neturtinei žalai kilti, tačiau įstatymų leidėjas nustato ir išimtį. CK įtvirtinta, kad civilinė atsakomybė atsiranda tik tais atvejais, jeigu asmuo kaltas, išskyrus įstatymų arba sutarties numatytus atvejus, kuriais civilinė atsakomybė atsiranda be kaltės (CK 6.248 straipsnio 1 dalis). Kyla klausimas, kas tuomet turi atlyginti nukentėjusiajam padarytą neturtinę žalą, jei padarinius sukėlęs subjektas yra „nekaltas“? CK 6.271 straipsnyje įtvirtintas valstybės atsakomybės be kaltės principas, kuriuo remiantis „žalą, atsiradusią dėl valstybės valdžios institucijų neteisėtų aktų, privalo atlyginti valstybė iš valstybės biudžeto nepaisydama konkretaus valstybės tarnautojo ar kito valstybės valdžios institucijos darbuotojo kaltės“⁴⁴. Lietuvos aukščiausiojo teismo (toliau – LAT) praktikoje atsakomybė, kylanti tais atvejais, kai nėra žalą padariusio asmens kaltės, kitaip vadinama griežtąja atsakomybe⁴⁵. Režiuuojant, griežtoji (valstybės) atsakomybė kyla tik konstatavus viešojo administravimo subjekto neteisėtą veikimą ar neveikimą nukentėjusiojo asmens atžvilgiu, o ne konkretaus subjekto kaltę.

Nagrinėjant ginčus dėl netinkamų kalinimo sąlygų, susiduriama su atsakomybės be kaltės atveju. Tokio pobūdžio administracinėse bylose, teismo proceso specifika pasireiškia tuo, kad nuteistajam kyla pareiga pagrįsti, kad žala kilo dėl įkalinimo įstaigos, kaip viešojo administravimo subjekto, neteisėtų veiksmų. Teigiamas aspektas yra tai, kad nuteistajam tenka lengvesnė įrodinėjimo našta - pakanka nustatyti neteisėtus valdžios institucijos ar valstybės tarnautojo veiksmus, kad viešojo administravimo subjekto „kaltė“ būtų įrodyta. Atsakomybė viešojo administravimo subjektui gali kilti tik teismui konstatavus veiksmų ar neveikimo neteisėtumą esant trimis sąlygoms: neteisėtiems veiksams ar neveikimui, priežastiniam ryšiui tarp neteisėtų veiksmų (neveikimo) ir žalai. Visos šios aplinkybės yra vertinamos kartu, kaip visuma. Nenustačius bent vienos iš šių aplinkybių preziumuojama, kad neturtinės žalos asmuo nepatyrė. Plačiau panagrinėkime visus šiuos elementus atskirai.

2.1. Neteisėti veiksmai

Sąvoka neteisėtas veikimas (neveikimas) tiesiogiai suprantama kaip priešingas įstatymui veiksmas ar teisės aktuose nustatytų imperatyviųjų reikalavimų nevykdymas. Administracinėse bylose dėl neturtinės žalos atlyginimo, atsakomybė atsiranda kuomet valdžios institucijų darbuotojai neveikė

⁴⁴ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.

⁴⁵ Atskiri griežtosios deliktinės atsakomybės atvejai Lietuvos kasacinėje jurisprudencijoje. Žiūrėta 2023-03-09. <https://www.lvat.lt/veikla/administracine-doktrina/atsakomybes-ir-zalos-atlyginimo-klausimai/200>

taip, kaip pagal įstatymus valdžios institucijos privalėjo veikti. Teismai šią sąlygą papildė ir kitomis aplinkybėmis, tokiomis kaip teisės aktuose numatytų funkcijų nepateisinamai aplaidus vykdymas. Šiuo atveju nustatinėjama, kokios konkrečios teisės normos, kurios reglamentuoja skundžiamos valstybės institucijos veiklą buvo pažeistos, kaip pažeidimai pasireiškė asmens atžvilgiu. Pavyzdžiui, LVAT nagrinėtoje byloje, buvęs muitinės pareigūnas buvo laikomas kartu su kitais laisvės atėmimo bausmės nuteistais asmenimis. Nors nuteistasis kreipdamasis į įkalinimo įstaigos administraciją prašė nedelsiant jį izoliuoti nuo kitų nuteistųjų ir imtis priemonių perkelti jį į kitą įkalinimo įstaigą, tačiau į nevienkartinius jo prašymus tiek žodžiu, tiek raštu reaguojama nebuvo⁴⁶. Šiuo atveju, įkalinimo įstaigos administracija neveikė taip, kaip privalėjo veikti ir šiais veiksmais pažeidė Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso (toliau – BVK) nuostatas, reglamentuojančias nuteistųjų atskirą laikymą (izoliavimą).

Administraciniuose ginčiuose, kylančiuose dėl minimalaus gyvenamojo ploto neužtikrinimo, taip pat galima išvelgti atsakingų pataisos pareigūnų nors ir netiesioginį, bet neteisėtą neveikimą. Vadovaujantis BVK 66 straipsnio 2 dalimi, nuteistąjį, kuriam paskirtas laisvės atėmimas, įkalinimo vietos administracija ne vėliau kaip per dešimt dienų nuo nuosprendžio įsiteisėjimo dienos privalo paskirti į įkalinimo įstaigą. Vadovaujantis Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių (toliau – PĮTIVTT) 13 punktu, nuteistųjų paskirstymo į kameras tvarką nustato įkalinimo įstaigos, kurioje laikomi nuteistieji, direktorius. Atsižvelgiant į tai, kad nuteistųjų populiacija pastaraisiais metais buvo gana didelė, kas sąlygojo ir įkalinimo įstaigų perpildymo problemą, tampa svarbu paskirstyti nuteistųjų populiaciją laisvės atėmimo vietose taip, kad būtų išvengta laisvės atėmimo vietų perpildymo. Šiam tikslui būtina efektyvi ir nuolatinė komunikacija su laisvės atėmimo vietų administracijomis įstaigų užimtumo ir perpildymo klausimais. Vadovaujantis PĮTIVTT, siunčiant nuteistuosius į įkalinimo įstaigas, turi būti atsižvelgiama ir į laisvas vietas jose, esant galimybei, į nuteistojo gyvenamąją vietą. Teisinis reguliavimas šiuo klausimu yra gana imperatyvus ir aiškus, tačiau atsižvelgiant į augantį skaičių bylų dėl neturtinės žalos atlyginimo, susijusių su minimalaus gyvenamojo ploto neužtikrinimu laisvės atėmimo bausmės atliekantiems asmenims, pastebima, kad šios teisės normos vis dėlto nėra įgyvendinamos tinkamai. Vidinės komunikacijos trūkumas, aplaidus administracijos darbas, nesugebėjimas numatyti ir prognozuoti laisvės atėmimo vietų perpildymo rizikos, savaime nėra neteisėtas veiksmas, tačiau dėl aplaidaus įstatyme nustatytų įpareigojimų vykdymo tampa neteisėtu, kuomet pažeidžiamos asmenų teisės į minimalaus gyvenamojo ploto užtikrinimą.

⁴⁶ Kauno apygardos administracinio teismo 2014 m. rugsėjo 8 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-2712-406/2014, <https://e-teismai.lt/byla/172344602696307/I-2712-406/2014>

Neteisėtas veikimas dažniausiai susijęs su aktyviais įkalinimo įstaigos administracijos veiksmais kurie yra neteisėti – pertekliniu ar neteisėtu specialiųjų priemonių panaudojimu, kratomis, kurios atliekamos nesilaikant teisės aktuose nustatytos tvarkos, netgi priimtais individualiais administraciniais teisės aktais. Pavyzdžiui, Kalėjimų departamentas (po reorganizacijos – Lietuvos kalėjimų tarnyba) atsakyme į pateiktą nuteistojo skundą dėl galimybės įkalinimo įstaigoje turėti barzdos kirpimo mašinėlę nurodė, kad „abipusis mandagumas, bendradarbiavimas, teisės aktų reikalavimų laikymasis, kūno ertmių naudojimas pagal paskirtį padės ateityje išvengti nesusipratimų tarp jūsų ir Šiaulių tardymo izoliatoriaus“⁴⁷. Teismas nagrinėdamas ginčą nustatė, kad įkalinimo įstaigos administracijos teigimu, buvo padaryta techninė klaida, tačiau jos neištaisė, nesiėmė jokių priemonių pareiškėjui paaiškinti, jo neatsiprašė. Teismo nuomone, dėl konstatuoto pažeidimo nuteistasis galėjo patirti papildomų neigiamų dvasinių išgyvenimų, gyvenimo kokybės pablogėjimą, papildomą diskomfortą, kurių jis nebūtų patyręs, todėl patyrė neturtinę žalą, kurią teismas įvertino 100 eurų suma.

2.2. Priežastinis ryšys

Civilinė atsakomybė kyla tik esant priežastiniam ryšiui tarp asmens neteisėtų veiksmų ir atsiradusios žalos. CK normos, reglamentuojančios neturtinės žalos atlyginimą, kilusį dėl neteisėtų valdžios ar jos institucijų veiksmų, priežastinio ryšio sampratos nepateikia. Lingvistiniu požiūriu, priežastis gali būti apibūdinama kaip veikimo pagrindas, motyvas⁴⁸. Lietuvos terminų banke, priežasties sąvoka pateikiama su kitais ją apibūdinančiais elementais, pavyzdžiui: metrologijos ir standartizacijos srityje vartojama sąvoka „gedimo priežastis“, kuri apibūdinama kaip „reiškiniai, vyksmai, įvykiai ir būsenos, sukeliantys objekto gedimą“. Komunikacijos ir elektroninių ryšių srityje, priežastis apibūdinama kaip reiškiniai, vyksmai, būsenos ir įvykiai, sukeliantys objekto triktį“⁴⁹. Tuo tarpu ryšys aiškinamas kaip „daiktų ir reiškinių tarpusavio sąlygotumas“⁵⁰. Tad priežastinį ryšį galima apibūdinti kaip sąsają tarp patirtos neturtinės žalos ir reiškinių, įvykių ar veiksmų, kurie turėjo įtakos neturtinei žalai kilti, sukėlusių tam tikrą objekto triktį. Priežastinis ryšys yra vienas iš elementų, kurio nesant neturtinė žala negali būti pagrindžiama. LVAT yra pasisakęs⁵¹, jog priežastinis ryšys visada objektyvus, t. y. realiai egzistuojantis, todėl jis turi būti realiai nustatytas, o ne grindžiamas prielaidomis arba spėliojimais.

⁴⁷ LVAT 2021 m. rugsėjo 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eTA-1398-442/2021.

⁴⁸ Šaltinis: Visuotinė lietuvių enciklopedija, žiūrėta 2022 m. gruodžio 28 d., <https://www.vle.lt/paieska/?mact=Search%2Ccntnt01%2Cdosearch%2C0&cntnt01returnid=100&cntnt01passCustomParam=onlyTitle&cntnt01searchinput=prie%C5%BEastis>

⁴⁹ Šaltinis: Lietuvos Respublikos terminų bankas, V. Valiukėnas, R. Sabaliauskaitė, J. Gabijūnienė, *Aiškinamasis telekomunikacijų terminų žodynas* (Vilnius: Lietuvos telekomas, 2004), žiūrėta 2022 m. gruodžio 28 d., <http://terminai.vlkk.lt/paieska?search=prie%C5%BEastis>

⁵⁰ Šaltinis: Visuotinė lietuvių enciklopedija, žiūrėta 2022 m. gruodžio 28 d., <https://www.vle.lt/straipsnis/rysus/>

⁵¹ LVAT 2010 m. rugsėjo 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-662-1099/2010.

Priežastinis ryšys dažnai tapatinamas su neteisėtais veiksmais, tačiau šie elementai nėra tapatūs. Priežastinio ryšio nustatymas yra teisinė išvada, kurią savarankiškai padaro nešališki ir nepriklausomi teismai nagrinėdami bylą. Priežastinį ryšį galima apibūdinti kaip jungiamąjį elementą tarp neteisėtų veiksmų ir patirtos žalos, objektyvią įvykių seką. Jei priežastinio ryšio tarp veikos ir padarinių nėra, nėra ir prasmės nustatinėti žalą.

Neturtinė žala siejama su fizinio ar dvasinio pobūdžio pakenkimais, kuriuos įrodyti tiesioginiais įrodymais ne visada įmanoma, todėl ypatingą reikšmę įgyja įrodomieji faktai, t. y. „tokie faktai, kurie yra pagrindas logine seka daryti išvadą, kad egzistuoja kitas – materialiojo teisinio pobūdžio faktas – neturtinės žalos padarymo faktas. Įrodžius tokius faktus, kurie neabejotinai turėtų lemti neigiamą poveikį nukentėjusiajam asmeniui (neigiamus fizinius ar dvasinius išgyvenimus), gali būti konstatuotas ir neturtinės žalos padarymo faktas“⁵².

Pareiga įrodyti, kad tam tikra žala patirta, tenka pareiškėjui, kuris taip pat privalo pagrįsti ir įrodyti priežastinį ryšį tarp patirtos neturtinės žalos ir neteisėtų veiksmų⁵³. Vienoje LVAT nagrinėtoje byloje⁵⁴, pareiškėjas nurodo, kad patyrė neturtinę žalą, kadangi buvo laikomas neužtikrinant minimalaus gyvenamojo ploto jo atžvilgiu. Apibendrinamas nustatytas aplinkybės, teismas konstatavo, kad nebuvo tinkamai užtikrinta jo teisė į kalinimą teisės aktais nustatyto dydžio gyvenamojo ploto patalpose, todėl atsirado pagrindas spręsti klausimą dėl neturtinės žalos atlyginimo. Taigi priežastinis ryšys tarp neteisėtų veiksmų ir patirtos neturtinės žalos siejamas su tuo, kad pareiškėjas išgyveno tam tikrus nepatogumus, diskomfortą varžantį jo galimybę judėti gyvenamojoje kameroje, dėl įkalinimo įstaigos administracijos neteisėtų veiksmų, kurie pasireiškė teisės aktuose nustatytų minimalaus gyvenimo ploto kriterijaus neužtikrinimu. Kitoje nagrinėtoje byloje⁵⁵ pareiškėjas skundė įkalinimo įstaigos administracijos veiksmus, kurie jo atžvilgiu sukėlė neigiamus išgyvenimus, dėl ko kyla pagrindas neturtinei žalai atlyginti. Pareiškėjas tvirtino, jog kameroje nebuvo užtikrinta tinkama santykinė oro drėgmė ir ventiliacija, veisėsi pelėsis ir grybelis. Šiuo atveju pareiškėjas pateikė tik savo subjektyvią nuomonę, todėl, kaip ir buvo minėta aukščiau, vien pareiškėjo nuomone grindžiamas argumentas dėl higienos normų neatitinkančių kamerų būklės, neindividualizavus dėl to kilusių subjektinių neigiamų pasekmių, taip pat ir priežastinio ryšio, negali būti pagrindu neturtinei žalai konstatuoti.

⁵² LVAT 2012 m. kovo 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-336/2012 ir LVAT 2017 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-3693-502/2017.

⁵³ LVAT 2017 m. rugsėjo 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-4543-520/2017.

⁵⁴ LVAT 2020 m. balandžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1646-662/2020, <https://e-teismai.lt/byla/133732639057825/A-1646-662/2020>

⁵⁵ Vilniaus apygardos administracinio teismo 2019 m. birželio 3 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-1939-596/2019.

2.3. Žala

Žala, tai vienas iš elementų, kuris kyla esant neteisėtiems veiksams ir priežastiniam ryšiui ir yra būtinasis elementas deliktinei atsakomybei nustatyti. CK įtvirtintos dvi žalos rūšys: turtinė ir neturtinė žala. Turtinės žalos sąvoka įtvirtinta CK 6.249 straipsnyje ir apibrėžiama kaip „asmens turto netekimas arba sužalojimas, turėtos išlaidos ar tiesioginiai nuostoliai, negautos pajamos, kurias asmuo būtų gavęs, jeigu nebūtų buvę neteisėtų veiksmų“. Turtinės žalos vienas iš ypatumų yra tai, kad šią žalą galima gana tiksliai apskaičiuoti, įvertinti piniginiu ekvivalentu. Tuo tarpu neturtinė žala, įtvirtinta CK 6.250 straipsnyje, priešingai nei turtinė, sunkiau „pamatuojama“, t. y. išreiškiama piniginiu ekvivalentu.

Pažymėtina, kad laisvės atėmimo bausmė nuteistas asmuo gali patirti tiek turtinę, tiek neturtinę žalą. Turtinę žalą nuteistieji gali patirti susiklosčius įvairioms aplinkybėms, pavyzdžiui, neteisėtai išskaičiavus pinigus iš jo sąskaitos, kratos metu sugadinus asmeninius daiktus, sužalojimo atveju ir kt. Teismų praktikoje galima rasti pavyzdžių, kuomet nuteistieji nurodo, kad dėl neteisėtų įkalinimo įstaigos administracijos veiksmų jie patyrė tiek neturtinę, tiek turtinę žalą. Pavyzdžiui, vienoje LVAT nagrinėtoje byloje, nuteistasis į teismą kreipėsi prašydamas atlyginti patirtą 1000 eurų turtinę žalą dėl nepagrįsto perkėlimo į kamerų tipo patalpas 30 parų, dėl ko jis negalėjo dirbti žemės ūkio bendrovėje „Nematekas“ ir gauti atlyginimą⁵⁶, kitoje byloje nuteistasis nurodė, kad patyrė turtinę žalą dėl įvairių kalinimo sąlygų pažeidimų, t. y. įkalinimo įstaigos administracija neskyrė lėšų iš valstybės biudžeto kalinimo sąlygoms gerinti ir taip neužtikrino suimtiesiems ir nuteistiesiems teisės aktuose nustatytų reikalavimų vykdymo, dėl ko valstybė jo sąskaita sutaupė 174 598 000 eurų sumą, o nuteistojo skaičiavimu, patirtos turtinės žalos suma sudaro 22 543,22 eurus⁵⁷. Abiem atvejais, teismas vertindamas nuteistųjų patirtą turtinę žalą vadovavosi suformuota taisykle, kad siekiant gauti atlyginimą už patirtą turtinę žalą, nuteistajam kyla pareiga nurodyti, kokių būdu ir kokią turtinę žalą jis patyrė. Taigi skunduose deklaruojamos negautos pajamos negali būti hipotetinės, t. y. preziumuojamos, jos turi būti realios. Asmuo turi įrodyti, kad jis buvo sužalotas, neteko turto ar patyrė papildomų išlaidų. LVAT praktikoje laikomasi nuomonės, kad „turtinė žala turi būti tikra, konkreti, įrodyta ir kiekybiškai įvertinta, pareiga įrodyti, kad tam tikra žala patirta, tenka pareiškėjui, o pareiškėjas taip pat privalo pagrįsti ir įrodyti priežastinį ryšį tarp jo nurodomos žalos ir neteisėtų veiksmų“⁵⁸. Pavyzdžiui, LVAT nagrinėtoje byloje nuteistasis nurodė, kad patyrė turtinę žalą dėl to, kad pareigūnai sugadino jo sportinio kostiumo viršutinę dalį, nuostolius įvertino 100 eurų suma, tačiau teismas nustatė, kad nuteistasis neįrodė patirtos turtinės žalos fakto⁵⁹. Kitas

⁵⁶ LVAT 2022 m. spalio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-393-415/2022.

⁵⁷ LVAT 2021 m. birželio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eTA-508-556/2021.

⁵⁸ LVAT 2011 m. kovo 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁴⁴-669/2011.

⁵⁹ LVAT 2020 m. lapkričio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2210-575/2020.

įrodymų svarbą iliustruojantis pavyzdys – LVAT nagrinėtoje byloje nuteistasis prašė priteisti patirtą turtinę žalą dėl iš artimųjų gauto ir įkalinimo įstaigos administracijos kaltės sugadinto kortelių skaitytuvo. Prašydamas atlyginti patirtą turtinę žalą, jis nepateikė savo argumentus pagrindžiančių įrodymų: ar buvo tikrintas kortelių skaitytuvo veikimas pirkimo metu, nepateikė čekio, įrodančio patirtų nuostolių realumą, o vien byloje esanti kortelių skaitytuvo dėžutė su ant jos nurodyta kaina 14,99 eurų, nėra pakankamas įrodymas patirtai turtinei žalai pagrįsti⁶⁰.

Realus turtinės žalos atvejis pateikiamas kitoje LVAT nagrinėtoje byloje. Nuteistasis įkalinimo įstaigoje veikiančioje parduotuvėje įsigijo prekių „akluoju būdu“, t. y. užpildydamas prašymą apsipirkti parduotuvėje. Prašyme nuteistasis nurodė prekes, kurias ketino įsigyti iš įkalinimo įstaigoje veikiančios parduotuvės katalogo už 47,61 eurų sumą, tačiau ne visos prekės jam buvo pristatytos į gyvenamąją kambarą. Nuteistasis teismui teigė, kad jis įsigijo prekių tik už 12,13 eurų, tačiau iš jo sąskaitos buvo nurašyta 47,61 eurų suma. Įkalinimo įstaigos administracijai nepaneigus nuteistojo argumentų, teismas konstatavo, kad nuteistasis patyrė 33,93 eurų turtinę žalą⁶¹.

Praktikoje pasitaiko atvejų, kuomet tiek turtinę tiek neturtinę žalą patiria trečiasis asmuo, nesusijęs su įkalinimo įstaigomis. Vienoje LVAT nagrinėtoje byloje, dėl telefoninių sukčių, veikusių iš įkalinimo įstaigos, pareiškėja patyrė turtinę ir neturtinę žalą. Nuteistasis paskambinęs pareiškėjai, apgaulės būdu išviliojo jos elektroninės bankininkystės kodus, dėl ko ji neteko lėšų savo sąskaitoje. Kyla hipotetinis klausimas, kodėl už padarytą žalą neatsako būtent kaltininkas, t. y. nuteistasis padaręs galimą nusikalstamą veiką, o įkalinimo įstaigos administracija? Pažymėtina, kad praktikoje laikomasi pozicijos, kad valstybei nesiėmus visų pagrįstų priemonių užkirsti kelią neteisėtų ir nusikalstamų veikų pavojui, ji privalo prisiimti ir dėl to kilusias neigiamas pasekmes⁶². Taigi pareiškėjai teismas iš valstybės, atstovaujamos įkalinimo įstaigos priteisė 600 eurų turtinei žalai atlyginti.

Reziumuojant, patirtos turtinės žalos atlyginimo reikalavimų pagrįstumas ir teisinis reguliavimas leidžia konceptualiai pripažinti tam tikras prašomas išlaidas kaip žalą bei atitinkamai jas atlyginti, šiuo klausimu praktikoje daug diskusijų nekyla. Tuo tarpu patirta neturtinė žala priešingai nei turtinė, pasižymi savotišku latentiskumu. Kiekvienu individualiu atveju, ji gali pasireikšti skirtingai, o patirtos žalos sunkumą gali įtakoti tiesiogiai su nukentėjusiojo asmenybe susiję veiksniai, tokie kaip asmenybės ypatumai, intelektas, psichinė ir fizinė sveikata, emocinė būseną ir kt. Neturtinės žalos nustatymo faktą dažnai apsunkina tai, kad kilusius padarinius ne visais atvejais galima vizualiai pastebėti, kadangi negatyvūs pokyčiai gali vykti psichologiniame lygmenyje. Dėl šių priežasčių gali kilti tariamų

⁶⁰ LVAT 2019 m. rugsėjo 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1737-1062/2019.

⁶¹ LVAT 2018 m. rugpjūčio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1112-662/2018.

⁶² Šiaulių apygardos teismo 2016 m. balandžio 19 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2A-375-856/2016.

padarinių simuliacinio rizika, kadangi asmens orumo pažeidimo, dvasinių išgyvenimų neįmanoma pamatuoti jokiais techninėmis priemonėmis ar mokslininkų sukurtais metodikomis. Teismas, nagrinėdamas bylas dėl neturtinės žalos atlyginimo dažnai susiduria su iššūkiu priimti teisingą sprendimą asmens atžvilgiu, vadovaujantis tik bylos medžiagos vertinimu, vidiniu įsitikinimu, teise bei suformuota teismų praktika. Pagrindinis skirtumas tarp turtinės ir neturtinės žalos yra tai, kad turtinė žala turi būti konkrečiai pagrįsta, o patirti nuostoliai įrodyti. Įrodymų našta, priešingai nei neturtinę žalą patyrusių nuteistųjų atžvilgiu, tenka būtent pareiškėjui (pavyzdžiui reikalavimas pateikti patirtą turtinę žalą įrodančius dokumentus – sugadinto daikto pirkimo kvitus, patirtų turtinių nuostolių įrodymus, medikų išvadą dėl sužalojimo, nedarbingumą patvirtinančius dokumentus ir kt.). Šiuo atveju įstatymų leidėjas ir teismai suformulavo imperatyvias taisykles, nepalikdami vietos interpretacijoms. Tuo tarpu neturtinė žala yra preziumuojama. Dėl savo prigimties ir neapibrėžtumo, vargu ar praktikoje galima nustatyti realią, patirtus nuostolius atspindinčią žalą. Taikant neturtinės žalos institutą praktikoje svarbiais akcentais tampa ir neturtinės žalos įrodinėjimo bei vertinimo aspektai, kuriuos kitoje šio darbo dalyje aptarsime plačiau.

3. NETURTINĖS ŽALOS ĮRODINĖJIMAS IR VERTINIMAS

3.1. Neturtinės žalos įrodinėjimo problematika

Nagrinėjant bylas dėl neturtinės žalos atlyginimo, vienas iš svarbiausių aspektų tampa neturtinės žalos įrodinėjimo kriterijus. Ar galima įrodyti tai, kas yra nematoma? Kaip įrodyti tai, kas kitiems nėra akivaizdu? Į šiuos klausimus galima atsakyti remiantis teismų praktikos analize.

Teismų jurisprudencijoje yra suformuotas neturtinės žalos vertinimo standartas, kuriuo remiantis, pareiga įrodyti ginčijamo sprendimo, veiksmo ar neveikimo teisėtumą tenka įkalinimo įstaigos administracijai, o iš nuteistojo gali būti reikalaujama pateikti *prima facie* netinkamo elgesio atvejį, pavyzdžiui išsamų netinkamų sąlygų aprašymą, liudytojų parodymus arba priežiūros institucijų atsakymus. Nuteistajam abstrakčiai nurodžius patirtą neturtinę žalą arba įkalinimo įstaigos administracijai tinkamai nepaneigus nuteistojo skunde nurodytų argumentų, konstatuojama, kad nuteistojo atžvilgiu buvo pažeista Konvencijos 3 straipsnio prezumpcija ar kiti iš Konvencijos kylantys įsipareigojimai. Šiuo aspektu, EŽTT taip pat yra pasisakęs, kad netinkamas elgesys su laisvės atėmimo bausmės atliekančiais asmenimis turi būti pagrįstas tinkamais įrodymais. Kaip pavyzdys, byloje *Ananyev prieš Rusiją*, nuteistasis teigė patyręs neturtinę žalą dėl netinkamų įkalinimo sąlygų, kurios prilygo nežmoniškam ir žeminančiam elgesiui. Jis ilgą laiką buvo laikomas perpildytose kamerose, higienos sąlygos neatitiko standartų ir kt. Taigi nuteistasis teismui pateikė pagrįstai detalizuotą bausmės atlikimo

sąlygų apibūdinimą, netinkamą elgesio atvejį jo atžvilgiu. Kadangi pareiškėjas teismui dokumentų, susijusių su laisvės atėmimo vietoje pažeidimo padarymo momentu laikomų asmenų skaičiumi ir kitų, patirtus pažeidimus įrodančių vidaus dokumentų pateikti negali, ši pareiga tenka įkalinimo įstaigos administracijai. Šios bylos kontekste, valstybė nesugebėjo pateikti nuteistojo patirtą neturtinę žalą paneigiančių įrodymų, kadangi pranešus apie bylos nagrinėjimą, įrašus apie įkalinimo įstaigoje laikomų asmenų skaičių įkalinimo vietos administracija tiesiog sunaikino. Kaip alternatyva, teismui buvo pateiktos vidaus dokumentų kopijos (kamerų kortelių išrašai), tačiau teismas konstatavo, kad šie įrodymai yra per daug lakoniški ir abstraktūs, todėl nepaneigė nuteistojo teiginio dėl netinkamų kalinimo sąlygų.

Ne tik EŽTT, bet ir nacionalinėje teismų praktikoje dažnai pasitaiko atvejų, kuomet įkalinimo įstaigos administracija teismui nepateikia patikimų ir pakankamų įrodymų, paneigiančių nuteistųjų skunduose išdėstytus argumentus. Pastebima, kad teikiant atsiliepimus į nuteistųjų skundus, įkalinimo įstaigų administracijos dažniausiai nurodo šabloniškus ir abstrakčius kalinimo sąlygų apibūdinimus, nesiekia paneigti skunde išdėstytų argumentų. Toks formalizuotas požiūris neretai tampa pagrindu konstatuojant patirtą neturtinę žalą. Pavyzdžiui, LVAT nagrinėtoje byloje, pareiškėjas savo skunde teismui nurodė, kad nebuvo užtikrintas jo privatumas naudojantis sanitariniu mazgu. Pagrįsdamas savo argumentą, nuteistasis pateikė išsamų netinkamų kalinimo sąlygų aprašymą, akcentuodamas tai, kad nebuvo užtikrintas jo privatumas duše prausimosi metu, dušai nebuvo įrengti tinkamai, nors jie buvo atskirti pertvaromis, sienelėmis, tačiau iš priekio buvo atviri, nebuvo įrengta persirengimo kabina, pareiškėją stebėjo pareigūnai. Atsakovas, įkalinimo įstaigos administracija, atsakydama į nuteistojo skundą nurodė, kad duše įrengtos pertvaros aukštis siekė 1,6 m., į dušą nuteistuosius veda tos paties lyties pareigūnai, o dušų patalpos sienos, lubos yra lygios, lengvai valomos, grindys neslidžios ir kt., todėl atitiko visus reikalavimus. Teismas įvertinęs pareiškėjo ir atsakovo pateiktus argumentus konstatavo, kad įkalinimo įstaigos administracija nepaneigė nuteistojo teiginių dėl pažeisto jo privatumo naudojantis dušu ir pripažino, kad jo teisė į privatumą naudojantis dušu buvo pažeista⁶³. Kitas pavyzdys, kuomet nuteistasis kaip vieną iš neturtinę žalą sukėlusių aplinkybių nurodė netinkamas higienos sąlygas ir gyvenamosiose patalpose besiveisiančius kenkėjus. Įkalinimo įstaiga teismui pateikė įrodymus - sudarytą kenkėjų naikinimo sutartį, patvirtinančią, kad kenkėjai nuteistųjų gyvenamosiose patalpose yra naikinami, tačiau teismas atkreipė dėmesį į tai, kad sutartis buvo sudaryta vėliau, nei kilo ginčas dėl netinkamų kalinimo sąlygų. Šį faktą teismas įvertino kaip nepakankamą įrodymą, todėl konstatavo, kad įkalinimo įstaiga nepaneigė nuteistojo teiginių ir pažeidė Higienos normos reikalavimus, o tai galėjo

⁶³ LVAT 2022 m. spalio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-372-492/2022.

lemti pareiškėjo patirtus perteklinius nepatogumus⁶⁴. Ir tai tik keletas pavyzdžių, tokių atvejų teismų praktikoje apstu.

Pasitaiko atvejų, kuomet nuteistieji taip pat dažnai netinkamai ir abstrakčiai nurodo su patirtais neigiamais išgyvenimais susijusius veiksniai, tačiau įvertinęs atsakovo pateiktus įrodymus teismas visgi konstatuoja, kad neturtinė žala buvo patirta. Pavyzdžiui, vienoje iš LVAT nagrinėtų bylų, nuteistasis savo skunde teismui buvo nurodęs, kad įkalinimo įstaigoje jis buvo laikomas nežmoniškomis, žeminančiomis, antisanitarinėmis, nepriimtiniomis sąlygomis, pažeidžiant teisės aktais nustatytą ploto reikalavimą, dėl ko patyrė didžiausių nepatogumų, neigiamų išgyvenimų, papildomą diskomfortą, nors kaip pasireiškė šie pažeidimai nedetalizavo⁶⁵. Teismas įvertinęs pateiktus faktus konstatavo, kad nuteistasis nepateikė realių įrodymų, patvirtinančių pareiškėjo nurodytus sveikatos sutrikimus, bet įvertinus aplinkybes, kad nuteistajam gana ilgą laiką nebuvo užtikrinamas teisės aktuose įtvirtintas minimalaus asmeninio ploto standartas, jis galėjo patirti negatyvius jausmus ir sveikatos sutrikimus ir neturtinę žalą. Pasitaiko atvejų, kuomet teismas, įvertinęs skunde išdėstytas aplinkybes, jį atmeta kaip nepagrįstą, pareiškėjui neįrodžius priešastinio ryšio tarp patirtos neturtinės žalos ir neteisėtų įkalinimo įstaigos administracijos veiksmų. Pavyzdžiui, pareiškėjas kreipėsi į teismą prašydamas jam priteisti 5 000 eurų neturtinei žalai atlyginti bei po 50 eurų už kiekvieną parą, kuomet jis buvo nepagrįstai laikomas drausmės grupėje. Savo skundą jis grindė bendrojo pobūdžio aplinkybėmis ir tuo, kad kratos metu jo palatoje, Laisvės atėmimo vietų ligoninėje (toliau – LAVL). prižiūrėtojai rado tabako, apie kurį jis nieko nežinojo, o palatoje buvo dar du nuteistieji, tačiau LAVL į tai nekreipė dėmesio ir jį nepagrįstai nubaudė. Teismas šiuo atveju konstatavo, kad drausminė nuobauda nuteistajam galėjo sukelti trumpalaikio pobūdžio nepatogumų, tačiau nėra pagrindo teigti, kad nepagrįstai skyrus nuobaudą nuteistajam atsirado tokio masto pasekmės, kurias būtų galima laikyti neturtine žala⁶⁶.

Kyla klausimas, o kaip galėtų būti įrodoma patirta neturtinė žala tokiu atveju, kuomet nuteistasis pateikia abstraktų netinkamų kalinimo sąlygų apibūdinimą, o įkalinimo įstaigos nepateikia teismui patikimų ir pakankamų įrodymų, paneigiančių nuteistųjų skunduose išdėstytus argumentus? Tokiu atveju teismas vadovaujasi negatyviaja įrodinėjimo naštos taisykle. Teismų praktikoje ši taisyklė taikoma tokiu atveju, kuomet nepakanka įrodymų patvirtinti nei pareiškėjo, nei atsakovo nurodomas aplinkybes, o sprendimas priimamas tos šalies nenaudai, kuriai priklauso neįrodytų aplinkybių įrodinėjimo našta. Šia taisykle teismas rėmėsi aukščiau cituotoje byloje⁶⁷, kurioje pirmosios instancijos teismas, išnagrinėjęs

⁶⁴ LVAT 2022 m. lapkričio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-755-525/2022.

⁶⁵ LVAT 2016 m. sausio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-432-662/2016.

⁶⁶ LVAT 2022 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-1526-968/2022.

⁶⁷ LVAT 2022 m. lapkričio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-755-525/2022.

nuteistojo skunde nurodytus argumentus dėl netinkamų kalinimo sąlygų, įkalinimo įstaigos administracijos atsikirtimus, konstatavo, kad kai kurie pareiškėjo nurodyti faktai buvo abstraktūs, nedetalizuoti ir neįrodyti, tačiau nustatė, įkalinimo įstaigos administracija tinkamai nepaneigė nuteistojo argumentų, todėl padarė išvadą, kad pareiškėjas patyrė neturtinę žalą.

Atsižvelgiant į neturtinės žalos įrodinėjimo praktinius aspektus, darytina išvada, kad neturtinės žalos įrodinėjimo kontekste, pareiga pateikti išsamų patirtos neturtinės žalos apibūdinimą tenka nuteistajam, o įkalinimo įstaigos pareiga pateikti įrodymus, paneigiančius nuteistojo deklaruojamus faktus. Dažnai ne pačių patirtų neigiamų išgyvenimų, kaip fakto, egzistavimas lemia neturtinės žalos konstatavimą, o būtent įkalinimo įstaigų pateikti įrodymai. Pastebima, kad teikiant atsiliepiamus, įkalinimo įstaigų administracijos retai vadovaujasi teismų suformuota jurisprudencija analogiško pobūdžio bylose, tinkamai nepagrindžia visų nuteistųjų nurodytų aplinkybių, pateikia šabloniškus atsiliepiamus, nors neturtinės žalos įrodinėjimo atveju, vertėtų vadovautis taisykle „kas tinka vienoje situacijoje, nebūtinai gali būti tinkamu įrodymu kitoje“. Manytina, kad tiek Teisingumo ministerija, tiek Lietuvos kalėjimų tarnyba turėtų periodiškai konsultuoti įkalinimo įstaigas atstovaujančius teisininkus, teikti metodines rekomendacijas, sekti EŽTT ir LVAT praktiką ir jos kaitą, supažindinti su naujausiomis aktualijomis.

3.2. Neturtinės žalos įvertinimo problematika

Neturtinės žalos vertinimas apima kelis aspektus. Pirmasis - tai patirtų išgyvenimų intensyvumo, pasekmių, kurios gali turėti įtakos pilnaverčiam asmens gyvenimui ateityje ir kitų aplinkybių vertinimas. Pavyzdžiui, bylose dėl neturtinės žalos atlyginimo nuteistiems asmenims vadovaujamosi EŽTT suformuota taisyklė, kad į Konvencijos 3 straipsnio pažeidimo rėmus patenka toks elgesys nuteistojo atžvilgiu, kuris siekia minimalų žiaurumo lygį. Minimalus žiaurumo lygis nepasireiškia vienu veiksmu, jis vertinamas reliatyviai, atsižvelgiant į visų aplinkybių visumą⁶⁸.

Kalbant apie patirtos neturtinės žalos vertinimą, specialiosios kompetencijos teismai vadovaujasi CK įtvirtintomis neturtinės žalos apskaičiavimo taisyklėmis. CK 6.250 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad „neturtinės žalos dydis apskaičiuojamas atsižvelgiant į šiuos kriterijus: pažeidimo pasekmes, žalą padariusio asmens kaltę, jo turtinę padėtį, padarytos turtinės žalos dydį bei kitas turinčias reikšmės bylai aplinkybes, taip pat į sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus“. Šiuos kriterijus galima apibūdinti kaip bendruosius (pamatinius) įstatyme įtvirtintus kriterijus, tačiau atsižvelgiant į administraciniuose teismuose nagrinėjamų bylų, susijusių su neturtinės žalos atlyginimu laisvės atėmimo

⁶⁸ LVAT 2018 m. gegužės 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1169-858/2018.

bausme nuteistiems asmenims specifika, LVAT savo praktikoje vien tik bendrosiomis CK įtvirtintomis taisyklėmis neapsiriboja ir įtvirtina papildomus kriterijus, tokius kaip teismų analogiškose bylose priteisti neturtinės žalos atlyginimo dydžiai⁶⁹, pažeidimų trukmė ir intensyvumas, patirtų pasekmių mastas. Šis sąrašas aplinkybių nėra baigtinis. EŽTT taip pat išskiria ir papildomas sąlygas - nukentėjusio asmens lytį, amžių, sveikatos būklę⁷⁰. Be aukščiau išdėstytų kriterijų, teismas nustatydamas kompensacijos už patirtą neturtinę žalą dydį atsižvelgia ir į bendrą šalies ekonominę situaciją bei pragyvenimo lygį, pažeidimo metu buvusias valstybės ekonomines, darbo užmokesčio ir gyvenimo lygio sąlygas (žr. 1 lentelę):

1 lentelė. 2019 – 2022 metais priteistų kompensacijų už patirtą neturtinę žalą dėl netinkamų kalinimo sąlygų dydžiai

Laikotarpis	Minimali mėnesinė alga	Pensijos dydis	Socialinių išmokų dydis	Valstybės skoliniai įsipareigojimai
2021 metai	642 eurai ⁷¹	198,29 eurų ⁷²	40 eurų ⁷³	24,5 mlrd. eurų 44,3 BVP
2020 metai	607 eurai ⁷⁴	180,95 eurai ⁷⁵	39 eurai ⁷⁶	23,1 mlrd. eurų, kas sudarė 47,1 proc. BVP
2019 metai	555 eurai ⁷⁷	164,59 eurai ⁷⁸	38 eurai ⁷⁹	17 523,76 mln. eurų, tai sudarė 36,2 procento BVP ⁸⁰

⁶⁹ LVAT 2016 m. rugpjūčio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2373-520/2016.

⁷⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2001 m. balandžio 21 d. sprendimas byloje *Peers prieš Graikiją*, peticijos Nr. 28524/95 https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Detention_conditions_ENG.pdf

⁷¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. spalio 14 d. nutarimas Nr. 1114 “Dėl 2021 metais taikomo minimaliojo darbo užmokesčio”.

⁷² Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2021 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas, TAR. 2020-12-29, Nr. 28978.

⁷³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 1467 Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. lapkričio 5 d. nutarimo Nr. 1206 „Dėl socialinės paramos išmokų atskaitos rodiklių dydžių patvirtinimo“ pakeitimo“.

⁷⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2019 m. liepos 3 d. nutarimas Nr. 669 „Dėl minimaliojo darbo užmokesčio“.

⁷⁵ Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2020 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas, TAR. 2019-12-27, Nr. 21412.

⁷⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2019 m. lapkričio 27 d. nutarimas Nr. 1187 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. lapkričio 5 d. nutarimo Nr. 1206 „Dėl socialinės paramos išmokų atskaitos rodiklių dydžių patvirtinimo“ pakeitimo“.

⁷⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. spalio 16 d. nutarimas Nr. 1025 „Dėl minimaliojo darbo užmokesčio“.

⁷⁸ Valstybinio socialinio draudimo fondo 2018 m. gruodžio 17 d. nutarimas Nr. DO-2-16 “Dėl 2019 metų indeksavimo koeficiento, socialinio draudimo bazinės pensijos dydžio, socialinio draudimo našlių pensijos bazinio dydžio ir apskaitos vieneto vertės dydžio”

⁷⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. gruodžio 19 d. nutarimas Nr. 1334 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. lapkričio 5 d. nutarimo Nr. 1206 „Dėl šalpos pensijų bazės dydžio, tikslinių kompensacijų bazės dydžio ir valstybinių pensijų bazės dydžio patvirtinimo“ pakeitimo“.

⁸⁰ Lietuvos Respublikos finansų ministerijos valstybės skolos leidiniai. Žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d., <https://finmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/valstybes-skolos-leidiniai>

Šiuo atveju šalies ekonominio gyvenimo rodikliai ir bendras pragyvenimo lygis atspindi valstybės turtinę padėtį ir yra svarbūs teisingos kompensacijos už patirtą neturtinę žalą vertinimo požiūriu. Pavyzdžiui, bylose dėl neturtinės žalos atlyginimo, kurias nagrinėja bendrosios kompetencijos teismai, vienas iš kriterijų, pagal kurį vertinamas neturtinės žalos dydis – yra žalą padariusio asmens turtinė padėtis. Teismas turi nustatyti protingą neturtinės žalos kompensaciją, kad žalą sukėlęs asmuo ją galėtų gražinti, t. y. įvykdyti teismo sprendimą. Analogišku kriterijumi vadovaujamosi ir „atsakomybės be kaltės“ atveju, kuomet asmenys neturtinę žalą patiria dėl neteisėtų valdžios institucijų veiksmų. Būtų naivu tikėtis, kad neturtinę žalą sukėlęs bedarbis studentas ar iš gaunamos pensijos pragyvenantis asmuo pajėgtų greitai ir operatyviai įvykdyti teismo sprendimą, kuriuo jis būtų įpareigotas atlyginti nukentėjusiajam keliasdešimt tūkstančių eurų. Taip pat naivu tikėtis, kad už patirtą neturtinę žalą nuteistiesiems būtų atlyginamos jų prašomos šimtą tūkstančių eurų sumos, kuomet pensijos dydis šalyje siekia apytiksliai 200 eurų, socialinės išmokos dydis 40 eurų, o minimali alga – apie 642 eurus. Taigi, šie kriterijai ne ką mažiau svarbūs, kadangi neturtinės žalos atsiradimo pagrindas – neteisėti įkalinimo įstaigos administracijos veiksmai, o už patirtą žalą nukentėjusiajam kompensuojama iš valstybės biudžeto lėšų. Atsižvelgiant į šias aplinkybes galima teigti, kad kriterijų sąrašas, kuriuo remiantis teismas vertina pareiškėjo patirtą neturtinę žalą yra gana platus, o tai leidžia tiksliau įvertinti patirtą žalą, tačiau praktikoje pasitaiko atvejų, kuomet pareiškėjui priteista kompensacija už patirtus neigiamus išgyvenimus nepatenkina jo lūkesčių.

Kita problema, su kuria susiduriama praktikoje yra priteistos „pakankamos“ ar „teisingos“ kompensacijos už patirtą neturtinę žalą dydis. Analizuojant teismų praktiką pastebima, kad nuteistųjų subjektyvus patirtų išgyvenimų vertinimas dažnai prasilenkia su realybe. Pastebima tendencija, kad būtent laisvės atėmimo bausme nuteisti asmenys linkę savo patirtus neigiamus išgyvenimus vertinti daugiaženklėmis sumomis, o dažnu atveju ir hiperbolizuoti. Nuteistieji prašydami atlyginti neturtinę žalą vis dažniau vadovaujasi principu - kuo daugiau paprašysi, tuo daugiau gausi, tikintis nors ir mažesnės, bet pakankamos piniginės kompensacijos. Pavyzdžiui, LVAT nagrinėtoje byloje, pareiškėjas reikalavo atlyginti patirtą neturtinę žalą, kurią įvertino 10 000 eurų, o pažeminto pareiškėjo orumo, patirto žalingo poveikio sveikatai, nenuolatinės depresijos, sutrikusio miego priežastis – draudimas nuteistajam turėti asmeninę plaukų kirpimo mašinėlę.⁸¹ Kitoje LVAT nagrinėtoje byloje pareiškėjas reikalavo priteisti iš atsakovo Lietuvos valstybės, atstovaujamos Teisingumo ministerijos 70 000 eurų, o iš įkalinimo įstaigos 103 029 eurų neturtinei žalai atlyginti – iš viso 173 029 eurus. Neturtinę žalą ir iš jos kylančias pasekmes – orumo pažeminimą ir dvasines kančias nuteistasis patyrė dėl BVK nuostatų pakeitimo, dėl kurių jau ne

⁸¹ LVAT 2022 m. rugsėjo 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-258-415/2022.

kartą jam buvo sugriežtintas bausmės atlikimas, dėl nereguliariai pateikiamos spaudos (laikraščių), pozityvaus užimtumo nebuvimo, netinkamo, siauro prekių asortimento įkalinimo įstaigoje veikiančioje parduotuvėje ir kt.⁸² Abiem nagrinėtais atvejais teismas įvertinęs visas aplinkybes konstatavo, kad neturtinės žalos pareiškėjai nepatyrė, o įkalinimo įstaigos administracijos veiksmai nepažeidė bausmių vykdymą reglamentuojančių teisės aktų nuostatų. Šiuo aspektu reikšminga paminėti ir bendrosios kompetencijos teismų formuojamą praktiką, susijusią su neturtinės žalos vertinimu ir tinkamos kompensacijos už patirtą neturtinę žalą nustatymu. Lietuvos aukščiausiasis teismas (toliau – LAT) nagrinėdamas bylas dėl neturtinės žalos atlyginimo ne kartą yra pabrėžęs, kad negalimumas neturtinės žalos tiksliai apibrėžti ir visiškai atlyginti materialiai, nereiškia, kad gali būti reikalaujama beribės kompensacijos. Pareikalavus nerealaus kompensacijos dydžio, o teismui ją priteisus, gali būti paneigta neturtinės žalos atlyginimo esmė, paverčiant tai nepagrįstu uždarbiavimu⁸³. Pastebėta, kad priešingai nei LAT, LVAT nagrinėdamas bylas dėl neturtinės žalos atlyginimo prašomų priteisti daugiaženklių sumų, kaip galimai siekiamo pasipelnymo iš valstybės neakcentuoja, tačiau paneigia pareiškėjo keliamus reikalavimus teismo vertinimu pakankama pinigine satisfakcija už patirtą nematerialiąją žalą. Kaip pavyzdys, vienoje iš nagrinėtų bylų teismas nurodė, kad nuteistojo prašomas priteisti 1 180 000 eurų neturtinės žalos atlyginimas, nėra pagrįstas, kadangi jis nenurodė tokio pobūdžio kriterijų ar aplinkybių, kurios leistų daryti išvadą, jog pareiškėjui turėtų būti priteistas būtent tokio dydžio neturtinės žalos atlyginimas.

Antrasis, tačiau ne ką mažiau svarbus aspektas yra nustatyti tinkamą piniginę satisfakciją asmeniui, kuris patyrė neturtinę žalą, kitaip įvertinti asmens patirtas kančias materialine prasme. Kyla klausimas, ar įmanomas *restitutio in integrum* kaip visiško žalos atlyginimo principo taikymas pilna apimtimi neturtinės žalos atlyginimo bylose. Šis iš civilinės teisės kilęs principas įtvirtina pareigą tiksliai įvertinti patirtą neturtinę žalą ir nukentėjusiam asmeniui piniginiu ekvivalentu atlyginti tiek, kiek jis prarado. Analizuojant teismų praktiką pastebima, kad LVAT vertindamas patirtą neturtinę žalą vartoja ne visiškos ar tinkamos neturtinės žalos atlyginimo sąvokas, o pavyzdžiui „pakankamos satisfakcijos“ ar „teisingos satisfakcijos“ sąvokas. Vienoje iš LVAT nagrinėtų bylų, teismas pasisakydamas dėl neturtinės žalos atlyginimo nurodė, kad atsižvelgiant į bylos aplinkybes ir į tai, kad pažeidimai nesukėlė jokių ilgiau trukusių pasekmių, konstatuotina, kad pripažintas įkalinimo įstaigos administracijos veiksmų neteisėtumas yra pakankama ir teisinga satisfakcija už pareiškėjo patirtą žalą⁸⁴. Darytina išvada, kad iš netinkamų įkalinimo sąlygų, kurios pasireiškia minimaliu žiauriu elgesiu nuteistojo atžvilgiu, kilusi

⁸² LVAT 2021 m. lapkričio 10 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-749-442/2021.

⁸³ Lietuvos apeliacinio teismo 2007-07-31 nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-352/2007.

⁸⁴ LVAT 2021 m. lapkričio 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-788-629/2021.

neturtinė žala ir jos atlyginimas pinigais, neatlieka visiškos kompensavimo funkcijos, o patirti neigiami išgyvenimai gali būti kompensuojami simboliškai.

Praktikoje pasitaiko atvejų, kuomet už patirtą neturtinę žalą nuteistieji gauna net kelias kompensacijas. Kaip pavyzdys, EŽTT nagrinėtoje byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą* teismas įvertino, kad nacionalinis teismas nagrinėdamas aplinkybes nustatė LAVL administracijos netinkamus veiksmus, kurie sukėlė pareiškėjui neturtinę žalą, dėl ko pareiškėjo teisė į gydymą tinkamomis sąlygomis buvo pažeista. Nors nacionaliniai teismai įvertinę pareiškėjo patirtą neturtinę žalą nusprendė, kad jam pakaktų 2 000 litų (580 eurų) kompensacijos, tačiau EŽTT vadovaudamasis Konvencijos 41 straipsniu priėmė sprendimą nuteistajam priteisti iš valstybės papildomai 6 500 eurų neturtinei žalai atlyginti⁸⁵.

Kitas svarbus aspektas, kurį reikėtų paminėti - praktikoje pastebima, jog žemesnės instancijos teismai, įvertinę patirtą neturtinę žalą, ne visuomet nustato kompensacijos dydį remiantis suformuota teismų praktika. Pavyzdžiui, byloje dėl netinkamų sveikatos priežiūros paslaugų suteikimo, pirmosios instancijos teismas nuteistajam priteisė 300 eurų kompensaciją.⁸⁶ Ginčą apeliacine tvarka išnaginęs LVAT nenustatė pagrindo nesivadovauti kitoje analogiško pobūdžio nutartyje patektu neturtinės žalos atlyginimo būdo ir dydžio vertinimu ir priteisė nuteistajam 1500 eurų neturtinei žalai atlyginti. Kitoje byloje, neužtikrinus tęstinio medikamentinio gydymo pirmosios instancijos teismas patirtą neturtinę žalą įvertino 580 eurų, tačiau LVAT sprendimą pakeitė dėl analogiškų aplinkybių ir priteisė 2 000 Eur neturtinei žalai atlyginti.⁸⁷

Apibendrinat tai, kas išdėstyta, darytina išvada, kad neturtinės žalos vertinimas piniginiu ekvivalentu bylose dėl neturtinės žalos atlyginimo turi būti tinkamai pagrįstas. Nors subjektyvus patirtos neturtinės žalos atlyginimas kelis, o kartais net keliasdešimt kartų skiriasi nuo teismo vertinimu tinkamos kompensacijos už patirtą neturtinę žalą, tačiau pastebima ir priteisiamų sumų augimo tendencija, kurią sąlygoja EŽTT praktika panašaus pobūdžio bylose. Pavyzdžiui, už privatumo naudojantis dušu neužtikrinimą, teismas pareiškėjui priteisė 300 eurų neturtinės žalos⁸⁸, už ieškovo patirtą neturtinę žalą 886 paras neužtikrinant privatumo naudojantis sanitariniu mazgu žala įvertinta pirmosios instancijos teismo sprendimu (400 eurų), buvo padidintinas iki 1 500 eurų⁸⁹, už įkalinimo įstaigoje patirtą smurtą iš kitų nuteistųjų ieškovei priteista 4 000 eurų neturtinei žalai atlyginti, o dėl netinkamų kalinimo sąlygų ir

⁸⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. gruodžio 8 d. sprendimas byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą*, Nr. Nr. 40828/12, 29292/12, 69598/12, 40163/13, 66281/13, 70048/13 ir 70065/13. Žiūrėta 2023 m. kovo 14 d., http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/MIRONOVAS_ir_kiti_2015_sprendimas_FINAL.pdf

⁸⁶ LVAT 2021 m. gruodžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-1047-415/2021.

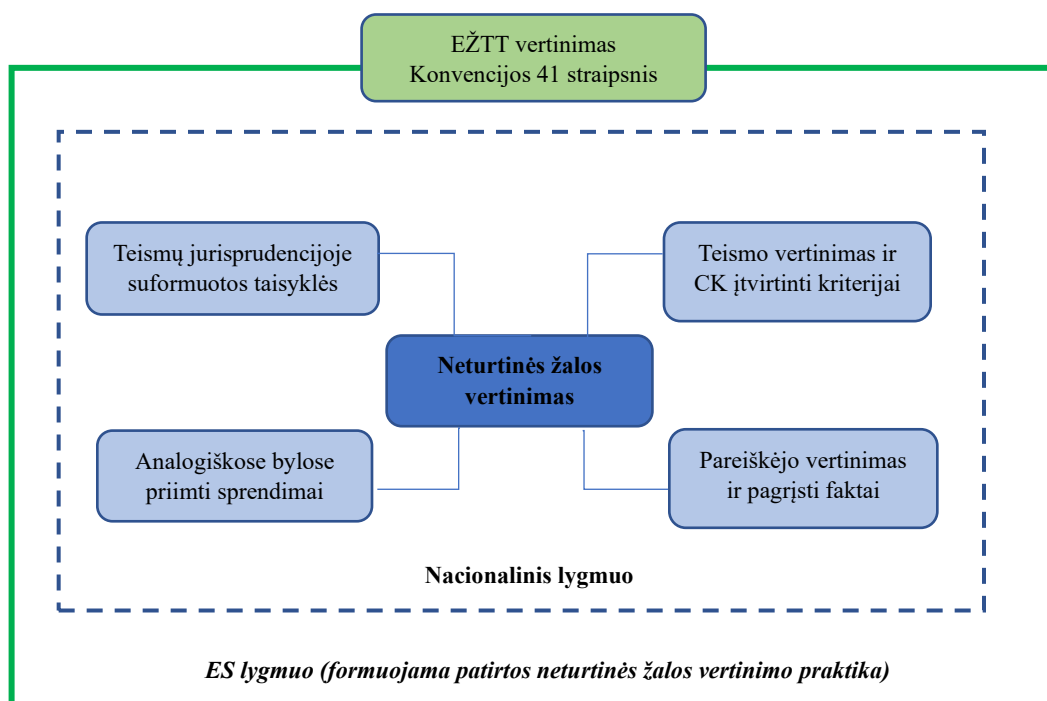
⁸⁷ LVAT 2021 m. lapkričio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-715-556/2021.

⁸⁸ LVAT 2023 m. vasario 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-356-662/2023.

⁸⁹ LVAT 2020 m. birželio 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2309-629/2020

teisės aktais garantuotos minimalios gyvenimo kokybės pablogėjimą, kas nuteistajam neišvengiamai sukėlė sunkumų, nepatogumų, dėl kurių jis galėjo patirti papildomus neigiamus dvasinius išgyvenimus, papildomą diskomfortą teismo nustatyta kompensacija siekė 10 000 eurų⁹⁰.

Taigi, vertinant patirtą neturtinę žalą, galima išskirti šiuos pagrindinius elementus, turinčius įtakos apskaičiuojant patirtą neturtinę žalą piniginiu ekvivalentu (žr. 1 pav.):

1 pav. Neturtinės žalos vertinimą įtakojantys veiksniai.

CK 6.250 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos neturtinės žalos vertinimo taisyklės, pareiškėjo patirtų nuostolių vertinimas ir tinkamas jų pagrįstumas, EŽTT ir LVAT jurisprudencijoje suformuotos taisyklės ar kitaip kriterijai, į kuriuos atsižvelgiama (lytis, amžius, sveikatos būklė ir kt.), analogiškose bylose priteistų sumų už patirtą neturtinę žalą dydžiai ir EŽTT sprendimai dėl tinkamos neturtinės žalos atlyginio pareiškėjams. Nors visi šie elementai tarpusavyje susiję, tačiau EŽTT formuojama praktika lemia nacionalinių teismų nuteistiesiems priteisiamų neturtinės žalos dydžių augimo tendencijas.

⁹⁰ LVAT 2016 m. gruodžio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. Nr. A-1734-552/2016.

4. PRIEŽASTYS, SĄLYGOJANČIOS NETURTINĖS ŽALOS ATSIKADIMĄ LAISVĖS ATĖMIMO BAUSME NUTEISTIEMS ASMENIMS

Konvencijos ginamų vertybių pažeidimai nuteistųjų atžvilgiu praktikoje dažniausiai kildinami iš netinkamo nuteistųjų materialinio ir buitinio aprūpinimo, minimalaus gyvenamojo ploto, tinkamų higienos sąlygų neužtikrinimo, užimtumo stygiaus, neužtikrinto nuteistųjų saugumo, teisės į tinkamą medicininę pagalbą neužtikrinimo ir kt. Pagrindinės šių pažeidimų priežastys - netinkamas įkalinimo įstaigų administravimas, įkalinimo įstaigų administracijų neveikimas ar veikimas pažeidžiant bausmių vykdymą reglamentuojančius teisės aktus, piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi, taip pat ir nuo įkalinimo įstaigų administracijų nepriklausantys veiksniai, tokie kaip nuteistųjų populiacijos augimas, lėmęs įkalinimo įstaigų perpildymą. Įkalinimo įstaigų perpildymas, viena iš pagrindinių probleminių aspektų, lemiančių netinkamą nuteistųjų prigimtinių teisių užtikrinimą. Tai ne tik nacionalinė, tačiau ir tarptautinė valstybių administracijų žaizda, kurią bando „gydyti“ ne tik nacionalinės valdžios institucijos, tačiau ir tarptautinės organizacijos.

Šiame skyriuje išnagrinėsime žemiau lentelėje pateiktas pagrindines aplinkybes ir veiksnius, sąlygojančius neturtinės žalos atsiradimą laisvės atėmimo bausme nuteistiems, kurie įtakoja ir Konvencijoje įtvirtintų, ginamų teisių ir vertybių pažeidimus (žr. 2 lentelę):

2 lentelė. Neturtinės žalos atlyginimą sąlygojantys veiksniai.

Neturtinė žala	
<i>Netinkamos ir minimalų žiaurumo lygį siekiančios kalinimo sąlygos</i>	
Konvencijos 2 straipsnis	Gyvybės atėmimas
Konvencijos 3 straipsnis	Minimalaus gyvenamojo ploto neužtikrinimas
	Privatumas naudojantis sanitariniais mazgais
	Žeminantis elgesys atliekant asmens kratos
	Netinkamai suteikta medicininė pagalba
	Neužtikrinti resocializacijos procesai
	Netinkamos higienos sąlygos
	Pareigūnų netinkamas elgesys
	Teisė įsigyti ir turėti asmeninių daiktų
Konvencijos 8 straipsnis	Asmens neliečiamumas
	Teisės atlikti religines apeigas neužtikrinimas
Konvencijos 9 straipsnis	Religinius poreikius atitinkantis maitinimas
	Pasyvus rūkymas
	Teisė paskambinti
Konvencijos 10 straipsnis	Teisė pasimatyti su artimaisiais
	Teisė gauti informaciją
	Naudojimasis riboto interneto prieiga

4.1. Minimalaus asmeninio ploto normos pažeidimai

Vienas iš pagrindinių iššūkių, su kuriuo susidūrė nacionalinė bausmių vykdymo sistema, tai įkalinimo įstaigų perpildymas. Nuteistų asmenų skaičiui viršijant didžiausią leistiną vietų skaičių įkalinimo įstaigose, tampa sudėtinga užtikrinti orias ir tinkamas kalinimo sąlygas, teisės aktuose įtvirtintą minimalų gyvenamojo ploto standartą, kuris turi tekti vienam asmeniui. EŽTT nagrinėtoje byloje *Karalevičius prieš Lietuvą*⁹¹ teismas pažymėjo, kad ypač mažas gyvenamasis plotas įkalinimo įstaigos kameroje yra „svarbiausias aspektas“, į kurį būtina atsižvelgti, vertinant tai, ar ginčijamos įkalinimo sąlygos prilygo „žeminančiam orumą“ elgesiui Konvencijos 3 straipsnio prasme. Kitoje EŽTT nagrinėtoje byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą*, teismas pažymėjo, kad „nėra jokių universalių standartų, nustatančių optimalų gyvenamąjį plotą nuteistiesiems, kuris nepažeistų jų orumo ir nesukeltų dvasinių kančių ir išgyvenimų. Šis absoliutus asmeninės gyvenamojo ploto minimumas kalėjimuose yra būtina sąlyga, kurios nevykdymas savaime reiškia 3 straipsnio pažeidimą“⁹². Komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (toliau - CPT), siekdamas formuoti vieningą praktiką valstybėse, kurios yra CPT narėmis, pateikė rekomendaciją, kad minimalus kiekvienam kaliniui skiriamas gyvenamasis plotas visomis minėtomis aplinkybėmis turėtų būti ne mažesnis nei 6 kv. m. gyvenamosiose kameros ir 4 kv. m. asmeniui bendrabučio tipo patalpose, tačiau dėl nepakankamo įkalinimo įstaigų skaičiaus ir augančios nuteistųjų populiacijos, valstybės, tame tarpe ir Lietuva teisiniu lygmeniu įtvirtino savus minimalius gyvenamojo ploto standartus. Lietuvos įkalinimo įstaigose šis standartas vienam asmeniui siekia 3,1 kv. m. – įkalinimo įstaigų bendrabučių tipo patalpose, 3,6 kv. m. – įkalinimo įstaigų kamerų tipo patalpose, 4,1 kv. m. – laikomiems nepilnamečiams ir 7 kv. m. – LAVL palatose (išskyrus asmenims su negalia – 5 kv. m.)⁹³. Galima teigti, kad pažeidus šiuos minimalius standartus, būtų pažeista nuteistojo teisė į minimalų gyvenamąjį plotą, tačiau EŽTT nagrinėtoje byloje *Ananyev prieš Rusiją* įtvirtintos ir kitos sąlygos, kuriomis remiantis nustatoma, ar dėl asmeninio ploto trūkumo buvo pažeistas Konvencijos 3 straipsnis. Vertinant ar gyvenamasis plotas nežemina nuteistojo orumo, būtina atsižvelgti į šiuos aspektus:

- kiekvienam nuteistajam suteikta atskira miegui skirta vieta;

⁹¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje *Karalevičius prieš Lietuvą*, Nr. 53254/99. http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/KARALEVICIUS_2005_sprendimas.pdf

⁹² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. gruodžio 8 d. sprendimas byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą*, Nr. Nr. 40828/12, 29292/12, 69598/12, 40163/13, 66281/13, 70048/13 ir 70065/13. Žiūrėta 2023 m. kovo 14 d., http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/MIRONOVAS_ir_kiti_2015_sprendimas_FINAL.pdf

⁹³ [Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus](https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/3de66b023f8211e98893d5af47354b00) 2019 m. kovo 5 d. įsakymas Nr. V-109 Dėl didžiausio tardymo izoliatoriuje ir areštinėje leidžiamų laikyti asmenų skaičiaus ir minimalaus ploto, tenkančio vienam asmeniui, tardymo izoliatoriaus ir areštinės kameroje nustatymo, LRS, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/3de66b023f8211e98893d5af47354b00>

- kiekvienam nuteistajam turi būti skirta bent 3 kv. m. gyvenamojo ploto;
- bendras kameros gyvenamasis plotas turi būti pakankamas, kad nuteistieji galėtų laisvai judėti tarp daiktų ir baldų.

Skunduose teismui neretai nurodomas ne tik nepakankamas gyvenamasis plotas, tačiau ir per mažas pasivaikščiojimo kiemelių plotas. Pasivaikščiojimų kiemeliai vizualiai atitinka gyvenamąsias kameras, tačiau yra įrengti lauke, kad būtų užtikrinta nuteistųjų izoliacija ir jų saugumas pasivaikščiojimų metu. Teisės aktai, reglamentuojantys su bausmių vykdymu susijusius aspektus, nenustato vienam asmeniui tenkančio pasivaikščiojimo kiemelio ploto. Tai patvirtina ir teismų praktika. Pavyzdžiui, LVAT nagrinėdamas bylą, kurioje pareiškėjas skundė per mažą pasivaikščiojimo kiemelių plotą⁹⁴, laikėsi pozicijos, kad pasivaikščiojimas gryname ore, uždarant nuteistuosius į pasivaikščiojimo kiemelius, teismų praktikoje nėra laikomas neturtinės žalos kilimo objektu.

Nagrinėjant nacionalinių teismų praktiką, pastebėta, kad nuteistieji, kreipdamiesi į teismą⁹⁵ dėl neturtinės žalos atlyginimo, patirtą žalą grindžia tuo, jog atliekant laisvės atėmimo bausmę jiems nebuvo užtikrintas minimalaus gyvenamojo ploto standartas, kadangi nors ir buvo apgyvendinami 3 kv. m. ploto kameroje, tačiau dalį jam tenkančio minimalaus ploto užima baldai ir sanitarinis mazgas. Šiuo klausimu pažymėtina, kad nacionalinė higienos norma HN 134:2015 papildomų reikalavimų, susijusių su įkalinimo įstaigų patalpų plotu nenustato, o bausmių vykdymą reglamentuojančiuose teisės aktuose nėra įtvirtinta nuostata, kad tam tikri baldai ar įrenginiai turėtų įtakos ji apskaičiuojant, tačiau čia galioja ir viena išimtis. EŽTT nagrinėtoje byloje *Muršić prieš Kroatiją*⁹⁶ teismas suformavo taisyklę, kad nacionaliniai teismai sprendami ar konkrečiu atveju kilo Konvencijos 3 straipsnio pažeidimo prezumpcija, iš bendro kameros ploto turėtų atimti kameroje esančio sanitarinio mazgo plotą.

Nustatant minimalaus gyvenamojo ploto standarto pažeidimus, vertinamas ne tik gyvenamasis plotas, bet ir kitos aplinkybės, t. y. jų visuma. LVAT nagrinėdamas bylas dėl neturtinės žalos atlyginimo teigia, kad „tais atvejais, kai vienam kaliniui tenkantis plotas yra mažesnis nei 3 kv. m., šis trūkumas laikytinas tokiu dideliu, kad galima preziumuoti Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą. Tačiau šio pažeidimo prezumpciją galima nugincyti nurodant veiksnius, atitinkamai galėjusius jį kompensuoti“⁹⁷.

Atsižvelgiant į šias aplinkybes pastebima, kad praktikoje vadovaujamosi šiomis taisyklėmis:

⁹⁴ Vilniaus apygardos administracinio teismo 2017 m. rugpjūčio 11 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A-432-662/2016.

⁹⁵ Šiaulių apygardos teismo 2015 m. gegužės 13 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-2028-257/2015.

⁹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2016 m. spalio 20 d. sprendimas byloje *Muršić prieš Kroatiją*, Nr. 7334/13, žiūrėta [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-167483%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-167483%22]})

- neužtikrintas pakankamas gyvenamasis plotas (iki 3 kv. m.) = Konvencijos 3 straipsnio pažeidimui;

- užtikrintas pakankamas gyvenamasis plotas (3-4 kv. m. ar daugiau) + kitos aplinkybės = Konvencijos 3 straipsnio pažeidimui.

Kokios yra tos kitos aplinkybės galime nustatyti nagrinėjant EŽTT sprendimus. Pavyzdžiui, be pakankamo užtikrinamo minimalaus gyvenamojo ploto, turi būti užtikrintas ir tinkamas gyvenamosios patalpos apšvietimas ir vėdinimas⁹⁸, galimybė ilgesnį laiką pasivaikščioti gryname ore⁹⁹, o nepakankamo pasivaikščiojimo gryname ore ribojimas iki vienos valandos per parą, gali būti veiksnys, pabloginantis nuteistojo, kuris visą likusį laiką praleidžia savo kameroje, padėtį¹⁰⁰. Vertinant, ar buvo pažeistas Konvencijos 3 straipsnis, atsižvelgiama ir į įkalinimo įstaigos režimą, specifikaciją. Pavyzdžiui nuteistiesiems, kurie laisvės atėmimo bausmę atliko pataisos namuose, bendrabučio tipo patalpose, minimalus gyvenamasis plotas nėra pagrindinis kriterijus konstatuojant Konvencijos 3 straipsnio pažeidimus. Tuo tarpu asmenys, laikomi kamerų tipo patalpose ir tardymo izoliatoriuose, neturtinę žalą dažniausiai patiria būtent dėl minimalaus gyvenamojo ploto neužtikrinimo jų atžvilgiu. EŽTT nagrinėtoje byloje *Insanovas prieš Azerbaidžianą*, teismas nagrinėjo pareiškėjo argumentus, kad patalpos kuriose jis buvo laikomas, buvo perpildytos, nešildomos, o elementarios higienos sąlygos neatitiko standartų. Bendrabutis plotas buvo suprojektuotas 128 kaliniams, jo plotas siekė 225 kv. m. tačiau didžiąją laiko dalį buvo perpildytas. Teismas pasisakė, kad pareiškėjas buvo laikomas ne gyvenamojoje kameroje, o bendrabučio tipo patalpose, taip pat turėjo didesnę judėjimo laisvę, kas užtikrino ir netrukdomą prieigą prie šviesos ir gryno oro, o judėjimo laisve pareiškėjas galėjo kompensuoti gyvenamosiose patalpose skirtą mažesnę gyvenamąjį plotą.

Priešingai nei šioje byloje, kuomet pareiškėjui teko mažesnis gyvenamasis plotas, kitoje EŽTT nagrinėtoje byloje *Trepaškin prieš Rusiją*, teismas nustatė, kad pareiškėjui buvo užtikrintas 6,6 kv. m. gyvenamasis plotas, tačiau jo sulaikymo metu įkalinimo įstaigoje buvo remontuojami pasivaikščiojimo kiemeliai, todėl jam nebuvo suteikta galimybė pasivaikščioti gryname ore. Teismas sutiko su pareiškėjo teiginiais, kad kameroje nebuvo užtikrintas tinkamas apšvietimas, kadangi, lange nebuvo stiklo, tuščia erdvė buvo uždengta popieriumi, kad išlaikytų šilumą, o šias aplinkybes teismas vertino remdamasis

⁹⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2008 m. birželio 12 d. sprendimas byloje *Vlasov prieš Rusiją*, Nr. 78146/01. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22vlasov%22%5D%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-86877%22%5D%22%22%22%7D>

⁹⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. lapkričio 12 d. sprendimas byloje *Longin prieš Kroatiją*, Nr. 49268/10. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Longin%20v.%20Croatia.%20no.%2049268/10%22%5D%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-114247%22%5D%22%22%22%7D>

¹⁰⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. sausio 10 d. sprendimas byloje *Ananyev ir kiti prieš Rusiją*, Nr. 42525/07. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22ananyev%22%5D%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-108465%22%5D%22%22%22%7D>

Peers byla, kurioje buvo pripažinta, kad nors du nuteistieji buvo laikomi gyvenamojoje kameroje, kurios plotas siekė 7 kv. m., tačiau kitos aplinkybės, kaip netinkama ventiliacija ir apšvietimo trūkumas lėmė Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą.

Vertinant, ar nuteistajam tenkantis gyvenamasis plotas atitinka keliamus reikalavimus, įtakos neturtinei žalai atsirasti turi ir kitos, su gyvenamuoju plotu susijusios aplinkybės, tokios kaip galimybė pasinaudoti gyvenamojoje patalpoje įrengtu sanitariniu mazgu. LVAT nagrinėdamas bylas ne kartą yra pažymėjęs, kad naudojimasis sanitariniu mazgu su kitais nuteistaisiais yra neatsiejamai susijęs su nustatyto minimalaus gyvenamojo ploto normos vienam asmeniui pažeidimu ir vertintinos kaip šio pažeidimo dalis¹⁰¹. Naudojimasis sanitariniu mazgu kartu su kitais nuteistaisiais ne visada patenka į Konvencijos 3 straipsnio taikymo sritį, o tik tuo atveju, kai asmuo naudojasi nevisiškai ar visiškai nuo bendros kameros erdvės neatskirtu tualetu¹⁰². Kaip pavyzdys, vienoje nagrinėtoje byloje, pareiškėjas nurodė, kad jo atžvilgiu nebuvo užtikrintas minimalus gyvenamasis plotas, dėl ko nuolat kildavo konfliktinės situacijos tarp jo ir kitų kartu gyvenančių nuteistųjų. Pareiškėjui tekdavęs gyvenamųjų patalpų plotas neatitiko teisės aktuose nustatyto minimalaus gyvenamojo ploto bendrabučio tipo patalpose – 3,1 kv. m., kadangi pareiškėjui tekdavęs gyvenamųjų patalpų plotas svyravo nuo 2,77 kv. m. iki 3 kv. m. Nors remiantis EŽTT praktika, nuteistieji atliekantys bausmę bendrabučio tipo patalpose turi didesnę judėjimo laisvę, kuri gali kompensuoti gyvenamosiose patalpose esantį mažesnę gyvenamąjį plotą, tačiau pareiškėjas savo skundą grindė ir kitomis aplinkybėmis, kaip pažeistas jo privatumas naudojantis dušu. Atsižvelgiant į šias aplinkybes, teismas nuteistajam priteisė 600 eurų neturtinei žalai atlyginti. Daug skundų dėl neturtinės žalos atlyginimo neužtikrinant minimalaus gyvenamojo ploto neužtikrinimo buvo nagrinėti dėl Lukiškių tardymo izoliatoriaus - kalėjimo administracijos veiksmų. LVAT nagrinėtoje byloje, teismas nustatė, kad pareiškėjui tekęs minimalus gyvenamasis plotas viršijo neišvengiamai kalinimui būdingus nepatogumus (mažiausias tekęs kameros plotas buvo 1,86 kv. m., o kitu laikotarpiu plotas svyravo nuo 1,99 kv. m. iki 2,65 kv. m.) ir nors laike kameros ploto norma nuolat kito, tačiau netinkamomis sąlygomis laisvės atėmimo bausmę jis atliko daugiau nei 2 metus, kas teismo nuomone yra pagrindinis sveikatai įtakojantis veiksnys. Pareiškėjui priteista 6 000 eurų neturtinei žalai atlyginti¹⁰³.

Remiantis EŽTT jurisprudencijos analize, pastebima, kad laikui bėgant tendencijos dėl Konvencijos 3 straipsnio pažeidimo iš esmės kinta. Nors dar 2015 metais EŽTT sprendime *Mironovas ir*

¹⁰¹ LVAT 2018 m. gegužės 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1193-552/2018.

¹⁰² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2008 m. spalio 9 d. sprendimas byloje Moysev prieš Rusiją, Nr. 62936/00. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%2262936/00%22%5D%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%5D%22itemid%22:%5B%22001-88780%22%5D%7D>

¹⁰³ LVAT 2016 m. sausio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-432-662/2016.

kiti prieš Lietuvą, teismas pasisakė, kad akivaizdų patalpų perpildymą nuteistajam kompensavo jam suteikta galimybė dienos metu laisvai judėti pataisos namuose ir netrukdomai mėgautis natūralia šviesa ir oru, tačiau naujausioje 2022 metų EŽTT praktikoje, teismas anksčiau išsakytą poziciją dėl minimalaus gyvenamojo ploto, kai asmeniui tenka 2.97 kv. m., tačiau jam suteikta galimybė laisvai judėti po režiminę teritoriją, paneigė konstatuodamas, kad net ir nuteistajam suteikus pakankamą judėjimo laisvę, tačiau neužtikrinant minimalaus gyvenamojo ploto reikalavimo, įtvirtinto nacionaliniuose teisės aktuose konstatuojamas Konvencijos 3 straipsnio pažeidimas. Pavyzdžiui, byloje *Ozorovskij ir kiti prieš Lietuvą*, teismas konstatavo, kad labai prasta pastato, kuriame ilgą laiką buvo laikomi nuteistieji būklė, viršijo neišvengiamai kalinimui būdingas kančias, kurių negalima kompensuoti skiriant pakankamai asmeninės erdvės ar suteikiant jiems galimybę laisvai judėti tame pačiame apgriuvusiame pastate¹⁰⁴. Vadovaujantis 2022 metų EŽTT sprendimu byloje *Lukošin prieš Lietuvą*¹⁰⁵, nuteistasis, kuris 47 paras atliko bausmę perpildytose bendrabučio tipo patalpose (nuteistajam teko 2,97 kv. m. asmeninio ploto) patyrė neturtinę žalą. Nors atsiliepime EŽTT Lietuvos Respublikos Vyriausybė neigė Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą, nurodydama, kad 47 dienų laikotarpiu, trūkstamą 0,04 kv. m. asmeninės erdvės trūkumą nuteistajam kompensavo tinkamos materialinės sąlygos ir galimybė laisvai judėti diena, tačiau EŽTT konstatavo Konvencijos 3 straipsnio pažeidimo prezumpciją, kuri nebuvo paneigta, ir net tokios aplinkybės kaip galimybė laisvai judėti įkalinimo įstaigos teritorijoje, tinkamos buities sąlygos, negali pateisinti minimalaus gyvenamojo ploto pažeidimo. Pažymėtina, kad minimalaus gyvenamojo ploto užtikrinimo reikalavimas tampa įkalinimo įstaigų pareiga ir imperatyvu, kurio pažeidimas negali būti pateisinamas kitomis alternatyviomis priemonėmis ar lengvatomis, kurios gali būti suteikiamos nuteistajam.

4.2. Privatumo užtikrinimo pažeidimai

Nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtinta įkalinimo įstaigų administracijų pareiga užtikrinti tinkamas sąlygas nuteistųjų higienai palaikyti. Lietuvos Respublikos visuomenės saugumo įstatyme nurodoma, kad „saugi asmenų gyvenamoji aplinka užtikrinama jonizuojančiosios ir nejonizuojančiosios spinduliuotės, triukšmo, vibracijos, kitų kenksmingų fizikinių veiksnių ribojimu, pakankamu tinkamo geriamojo vandens kiekiu, tinkamų higienos sąlygų ir režimo gyvenamojoje teritorijoje bei pastatuose sudarymu, natūraliu ir dirbtiniu patalpų ir teritorijų apšvietimu, tinkamu gyvenamųjų patalpų

¹⁰⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2022 m. rugpjūčio 29 d. sprendimas byloje *Ozorovskij ir kiti prieš Lietuvą*, Nr. 17774/20.

¹⁰⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2022 m. gegužės 30 d. sprendimas byloje *Lukošin prieš Lietuvą*, Nr. 25059/20.

mikroklimatu ir grynu oru bei kitomis priemonėmis¹⁰⁶. Laisvės atėmimo vietų visuomenės sveikatos saugos reikalavimus nustato Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu patvirtinta „Lietuvos higienos norma HN 134:2015 Laisvės atėmimo vietų ir teritorinių policijos įstaigų areštinių sveikatos saugos reikalavimai“ (toliau – higienos norma)¹⁰⁷. Nagrinėjant minėtą higienos normą, galima teigti, kad joje įtvirtintos imperatyvios taisyklės nustato reikalavimą užtikrinti orias, tinkamas kalinimo sąlygas. Pavyzdžiui, įkalinimo įstaigų administracijos turi užtikrinti, kad gyvenamųjų patalpų bendra dirbtinė apšvieta būtų ne mažesnė kaip 200 lx. (higienos normos 14 punktas), oro temperatūra ne žemesnė kaip 18 °C ir ne aukštesnė kaip 28 °C, santykinė oro drėgmė – nuo 35 proc. iki 65 proc. (higienos normos 16 punktas), turi būti sudaryta galimybė vėdinti gyvenamąsias patalpas per langus, neturi būti graužikų ir kitų kenkėjų. Be jau minėtų aplinkybių, nuteistiesiems atliekantiems laisvės atėmimo bausmės turi būti sudarytos sąlygos skalbti ir džiovinti asmeninius apatinius ir viršutinius drabužius, patalynę ir rankšluosčiai turi būti keičiami ne rečiau kaip vieną kartą per savaitę, nuteistiesiems sudarytos galimybės ne rečiau kaip kartą per savaitę nusiprausti duše.

Kalėjimų taisyklėse įtvirtinta pareiga įkalinimo įstaigų administracijai aprūpinti asmenis vandeniu ir tualetu reikmenimis, reikalingais sveikatai ir švarai palaikyti, o nuteistiesiems įtvirtinta prievolė laikytis švaros. Nors nacionaliniai teisės aktai įkalinimo įstaigoms nustato imperatyvią pareigą užtikrinti tinkamas higienos sąlygas, tačiau yra ir apribojimų. Gyvenamosiose kameroje nėra karšto vandens, o galimybė nusiprausti duše suteikiama ne rečiau nei kartą per savaitę. Nors šios kalinimo sąlygos įtvirtintos bausmių vykdymą reglamentuojančiuose teisės aktuose, tačiau nuteistieji tokias taisykles neretai prilygina prie žeminančių ar netgi kankinančių kalinimo sąlygų. Vilniaus apygardos administracinio teismo nagrinėtoje byloje, pareiškėjas nurodė, kad dušu pasinaudoti sudaryta galimybė tik kartą per savaitę, kameroje nėra karšto vandens. Tačiau teismas pasisakė, kad šios aplinkybės nepažeidžia Konvencijos 3 straipsnio, kadangi vadovaujantis higienos norma, karštas vanduo turi būti tiekiamas į dušo, skalbyklos, kirpyklos, ilgalaikių pasimatymo kambarių patalpas, o teisės aktai nenustato karšto vandens tiekimo sistemos įrengimo gyvenamosiose kameroje¹⁰⁸. Pavyzdžiui, ribojant karštą vandenį įstatymų leidėjas nesiekia pabloginti nuteistųjų ir suimtųjų teisinės padėties, iš esmės tai gali būti suprantama kaip išlaidų, kurias valstybė patiria išlaikant šiuos asmenis, kontrolės priemonė. Remiantis Kalėjimų departamento (po reorganizacijos – Lietuvos kalėjimų tarnybos) viešai skelbiama

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos visuomenės sveikatos priežiūros įstatymas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 56-2225, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.167900/asr>

¹⁰⁷ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2015 m. rugpjūčio 3 d. įsakymas Nr. V-908 „Dėl Lietuvos higienos normos HN 134:2015 „Laisvės atėmimo vietų ir teritorinių policijos įstaigų areštinių sveikatos saugos reikalavimai“ patvirtinimo, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/3d8d5f1042bf11e59cf1cfda14b526c5/asr>

¹⁰⁸ Vilniaus apygardos administracinio teismo 2017 m. gruodžio 28 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-4238-561/2017 <https://e-teismai.lt/byla/253115253808913/I-4238-561/2017>

„Vieno asmens išlaikymo vidutiniškai per dieną panaudotų lėšų laisvės atėmimo vietose 2016 m. ataskaita“¹⁰⁹, vienam asmeniui per dieną panaudotų lėšų suma skundžiamoje įstaigoje siekė 23 eurus. Iš jų 1,97 eurus sudaro suma už komunalines paslaugas. Per metus 1 nuteistojo ar suimtojo išlaikymas valstybei kainuoja 8 395 eurus, iš jų 719,05 eurus už komunalines paslaugas. Ataskaitiniu laikotarpiu įkalinimo įstaigoje buvo laikomi 720 asmenų. Vien tik jų išlaikymas valstybei per metus kainuoja 6 044 400 eurus, iš jų 51 771,6 eurus valstybė skiria komunalinėms išlaidoms padengti. Ir tai tik vienos skundžiamos įkalinimo įstaigos (2019 metais reorganizuoto Lukiškių tardymo izoliatoriaus - kalėjimo) kasmet išleidžiama suma. Leidžiant asmenims neribotai naudotis karštu vandeniu, ši suma ženkliai išaugtų ir turėtų neigiamą įtaką valstybės biudžetui. Priešingai nei teismo, Seimo kontrolieriaus nuomone, nesudarant sąlygų apsiprausti po sporto pažeidžiamos nuteistųjų teisės, todėl rekomenduotina įkalinimo įstaigai imtis priemonių ir apsvaistyti galimybę keisti suimtųjų bei nuteistųjų išvedimo sanitariniam švarinimui grafiką taip, kad suimtiesiems ir nuteistiesiems būtų sudarytos sąlygos tinkamai palaikyti asmens higieną, nusiprausti ir po sporto užsiėmimų.¹¹⁰ Nors galiojančiuose teisės aktuose, nustatančiuose nuteistųjų ir suimtųjų teises ir pareigas įtvirtinta įkalinimo įstaigų administracijų pareiga užtikrinti, kad asmenys galėtų nusiprausti po dušu ne rečiau kaip 1 kartą per savaitę, tačiau nedraudžiama suteikti asmenims šią galimybę dažniau. Sudarant galimybę pasinaudoti dušu dažniau nei kartą per savaitę, įkalinimo įstaiga įvertina ar priežastys yra svarbios, pavyzdžiui laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu dirbantiems nuteistiesiems, taip pat po sporto, tačiau šios aplinkybės laikytinos pozityviomis įkalinimo įstaigų teisėmis, bet ne pareigomis.

LVAT nagrinėtoje byloje, nuteistasis patirtą neturtinę žalą kildino iš įkalinimo įstaigos administracijos neteisėto neveikimo, po sporto nesudarius galimybės persirengti, pasinaudoti dušu. Nors teismas pripažino, kad ši situacija yra apgailestautina, bet ne ta, kuri visiškai atimtų galimybę sportuoti bei palaikyti asmeninę higieną, kadangi nuteistajam nebuvo trukdoma persirengti prieš sportuojant ir po sporto, apsiprausti po sporto kameroje, o nustatyta tvarka, vėliau, pasinaudoti ir dušu¹¹¹. Analogiškas aplinkybes savo skunde teismui išdėstė ir kitas pareiškėjas. Jis nurodė, kad Lukiškių TI-K dušu buvo galima naudotis tik vieną kartą per savaitę ir ne daugiau kaip 15 min. Suteikiamo laiko ir dažnumo naudotis dušu jam neužtekėjo, kadangi jis sportavo, todėl maudytis tekdavo kiekvieną dieną, bet galimybių tam nebuvo. Tačiau teismas nuosekliai laikėsi suformuotos praktikos ir pasisakė, kad

¹⁰⁹Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2016 m. Vieno asmens išlaikymui vidutiniškai per dieną panaudotų lėšų laisvės atėmimo įstaigose ataskaita.

http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html

¹¹⁰ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriaus 2021 m. kovo 30 d. pažyma Nr. Nr. 4D-2020/1-1289 Dėl X skundo prieš Šiaulių tardymo izoliatorių ir Kalėjimų departamentą prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos.

¹¹¹ LVAT 2017 m. sausio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-193-556/2017.

nenustatyta, kad pareiškėjui nebuvo sudaryta galimybė (buvo trukdžių) nusiprausti po sporto kameroje, o nustatyta tvarka, vėliau, pasinaudoti ir dušu¹¹².

Priešingai nei galimybė dažniau pasinaudoti dušu, reikalavimų, susijusių su sanitariniais įrenginiais nesilaikymas gali būti vienas iš veiksnių, nulemiančių Konvencijos 3 straipsnio, draudžiančio asmenį laikyti žeminančiomis žmogaus orumą sąlygomis, pažeidimą¹¹³. Nagrinėjant teismų praktiką bylose, susijusiose su neturtinės žalos atlyginimu pastebima, kad Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą lemia ne tik netinkamų gyvenamųjų patalpų higienos normų pažeidimas, tačiau dažnai ir kritinės būklės dušo patalpos ar sanitariniai mazgai bei nepakankamas privatumas naudojantis jais. Nors higienos normoje sanitariniai mazgai nėra konkretizuojami, tačiau pastebima, kad dažnai skundžiamasi tiek nepakankamu privatumu naudojantis dušu, tiek gyvenamojoje patalpoje įrengtu sanitariu mazgu (tualetu), tačiau privatumas šiais dviem atvejais vertinamas nevienodai. Byloje, kurią nagrinėjo LVAT pareiškėjas skundėsi, kad vedant praustis į dušą, jam nebuvo užtikrinamas privatumas, nes jis buvo matomas per stebėjimo langelį. Dušus skiria tik pertvaros, todėl prausiantis jautėsi nejaukiai. Teismas nustatė, kad dušo patalpose yra įrengtos 1,6 m. pertvaros, tačiau nors ir nepakankamai užtikrinant asmens privatumą duše, negalima daryti prielaidos, kad asmeniui buvo sudarytos prastos įkalinimo sąlygos¹¹⁴. Nei higienos normose nei Pataisos įstaigų (tardymo izoliatorių) eksploatavimo taisyklėse neįtvirtinti reikalavimai dušo patalpoms įrengti, o nurodomi tik bendri reikalavimai dėl sanitarinio mazgo atskyrimo ne žemesne nei 1,5 m. aukščio pertvara (galiojusi suvestinė redakcija iki 2020-12-22), todėl pastebima, kad įkalinimo įstaigų administracijos vadovaujasi šiais kriterijais ir įrengiant bei remontuojant dušo patalpas, tačiau teismas nustatė, kad dušo patalpose įrengtos 1,6 m. aukščio pertvaros taip pat neužtikrina asmenų privatumo¹¹⁵. Pastebimos ir tam tikros sąlygos, kurioms esant, privatumo naudojantis dušu neužtikrinimas gali būti traktuojamas kaip Konvencijos 3 straipsnio pažeidimas:

- pertvarų duše nebuvimas neužtikrina visiško privatumo, o nustačius ypač prastas kalinimo sąlygas, ribota galimybė naudotis dušu ar karštu vandeniu bei privatumo naudojantis dušu neužtikrinimas gali lemti Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą;¹¹⁶

- naujausioje praktikoje teigiama, kad privatumas prausimosi duše metu užtikrintas įrengtomis pertvaromis, kurių aukštis 1,5 m. atstumas tarp pertvaros ir grindų – 0,4 m. plotis – 1,2 m. ¹¹⁷, bent iš

¹¹² Vilniaus apygardos administracinio teismo 2019 m. sausio 16 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-927-816/2019.

¹¹³ LVAT 2013 m. lapkričio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-1840/2013.

¹¹⁴ LVAT 2020 m. birželio 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2309-629/2020.

¹¹⁵ LVAT 2018 m. kovo 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-888-858/2018.

¹¹⁶ LVAT 2015 m. gruodžio 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1763-858/2015.

¹¹⁷ LVAT 2019 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1001-552/2019.

<https://eteismai.lt/byla/260301315251605/A-1001-552/2019>

šonų įrengtos pertvaros užtikrina pakankamą privatumą, todėl ši aplinkybė savaime nėra pagrindas valstybės civilinei atsakomybei atsirasti¹¹⁸.

Teisinio reguliavimo neapibrėžtumas iš esmės pateisina įstaigų administracijų veiksmus ir sudaro palankias sąlygas teismo proceso metu ginti įkalinimo įstaigos administracijos interesus, tačiau visai kitokia situacija susiklostė su privatumo užtikrinimu naudojantis sanitariniu mazgu (tualetu). Iki 2020-12-22 galiojusioje Pataisos įstaigų (tardymo izoliatorių) eksploatavimo taisyklėse (toliau - Eksploatavimo taisyklės) buvo nurodyta, kad nesant techninių galimybių esamose kamerose įrengti sanitarinio mazgo kabinos, sanitarinio mazgo vieta turi būti atitverta nuo likusio kameros ploto ne žemesne kaip 1,5 m. aukščio pertvara (16,5 punktas)¹¹⁹, EŽTT praktikoje be kita ko įtvirtinta, kad „nacionalinės institucijos turi pozityvią pareigą suteikti prieigą prie sanitarinių įrenginių, kurie būtų atskirti nuo likusios kameros dalies tokiu būdu, kuris užtikrintų kaliniams minimalų privatumą“. Formuodamas praktiką ir siekdamas suvienodinti įkalinimo įstaigų praktiką tarptautiniu mastu, EŽTT nustatė metodologiją, kuria savo veikloje *inter alia* remiasi ir nacionaliniai teismai. EŽTT daugelyje priimtų sprendimų yra pasisakęs, kad net ir 1,5 m. aukščio pertvara atima iš asmens bet kokią privatumą naudojantis tualetu, kadangi jis gali būti matomas kitų nuteistųjų bei prižiūrėtojų, kontroliuojančių juos per stebėjimo langelį¹²⁰. Sprendžiant šią problemą įkalinimo įstaigos priėmė ekonomiškiausią ir daug materialinių ir žmogiškųjų išteklių nereikalaujantį sprendimą - atskirti sanitarinį mazgą užuolaidomis. Tačiau teismas nustatė, kad įrengtos užuolaidos nepaneigia, kad toks sanitarinio mazgo įrengimas neužtikrina pareiškėjo privatumo jam naudojantis sanitariniu mazgu. Asmuo, kuris buvo laikomas kameroje, kuriose sanitarinio mazgo patalpa buvo atitverta 1,5 m. aukščio pertvara ir buvo įrengtos užuolaidos, buvo pažeista¹²¹. Tokio požiūrio laikosi EŽTT, kuris ne kartą yra pasisakęs, kad gyvenamosios erdvės ir tualetų atskyrimas užuolaida neužtikrina nuteistiesiems reikiamo privatumo¹²². Teismus pasiekiant vis daugiau skundų dėl privatumo naudojantis sanitariniais mazgais ir valstybei tenkančia našta atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą, naujoje Eksploatavimo taisyklių redakcijoje

¹¹⁸ LVAT 2020 m. vasario 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1229-624/2020.

<https://e-teismai.lt/byla/231997161117796/A-1229-624/2020>

¹¹⁹ Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2011 m. kovo 3 d. įsakymas Nr. V-82 Dėl pataisos įstaigų įrengimo ir eksploatavimo taisyklių patvirtinimo,

<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.393811?fwid=19bx1735n1>

¹²⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. liepos 15 d. sprendimas byloje Kalashnikov prieš Rusiją, Nr. 47095/99.

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%2247095/99%22%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22itemid%22%3A%22001-60606%22%22%7D>

¹²¹ LVAT 2020 m. gegužės 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr.,

<https://e-teismai.lt/byla/23599976900814/A-740-442/2020>

¹²² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. kovo 10 d. sprendimas byloje Varga ir kt. prieš Vengriją Nr. 14097/12.

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%2214097/12%22%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22itemid%22%3A%22001-152784%22%22%7D>

nustatytas dar imperatyvesnis reikalavimas, nesant techninėms galimybėms esamose kamerose įrengti sanitarinio mazgo kabinas, sanitarinio mazgo vieta turi būti atitverta nuo likusio kameros ploto pertvara (iki kameros lubų)¹²³. Tačiau LVAT nustatė ir išimčių. Teismų praktikoje konstatuojama, kad kamerose įrengtas sanitarinis mazgas, kuris nuo bendros kameros erdvės yra atskirtas ne tik mūrine siena, bet ir durimis ar užuolaidomis, laikomas įrengtu tinkamai, o nuteistojo teisės į privatumą pažeidimas, naudojantis sanitariniu mazgu nėra konstatuojamas¹²⁴. Pavyzdžiui, nagrinėjant bylas dėl netinkamų kalinimo sąlygų Šiaulių tardymo izoliatoriuje, kurio kamerose yra įrengti veikiantys sanitariniai mazgai, nuo bendros erdvės atskirti 2,35 cm. OSB plokštė, o praėjimas atitvertas nepermatoma užuolaida, užtikrina pakankamą nuteistųjų privatumą¹²⁵.

Atsižvelgiant į šias aplinkybes, pastebėta, kad nors sanitarinių mazgų įrengimas, kuris neatitinka teisės aktų reikalavimų, ne visais atvejais gali būti traktuojamas kaip nuteistojo privatumo ir orumo pažeidimas Konvencijos ribose. Pagrindinis vertinamas veiksnys yra akivaizdumas, kad kameroje esantys asmenys ar į kamerą užėję įkalinimo įstaigos administracijos atstovai negali matyti sanitariniu mazgu besinaudojančio nuteistojo.

4.3. Neteisėti pareigūnų veiksmai

Pataisos pareigūnų teisinį statusą užtikrina Lietuvos Respublikos vidaus tarnybos statutas. Pataisos pareigūnų veikla grindžiama ne tik vidaus tarnybos statute įtvirtintais principais, pataisos pareigūnų etikos kodekso, pataisos pareigūnų veiklos įstatymo nuostatomis, bet ir bausmių vykdymo kodekse įtvirtintais principais – teisėtumo, nuteistųjų lygybės taikant bausmių vykdymo įstatymus, humanizmo ir kt. principais. Teisingumo ministerijos 2021–2030 metų Teisingumo sistemos plėtros programoje nurodoma, kad viena iš probleminių sričių yra kvalifikuoto personalo trūkumas, orientavimasis į nuteistųjų apsaugą ir priežiūrą, techninių funkcijų vykdymą, kai didžiausias dėmesys turėtų būti skiriamas nuteistųjų resocializacijai ir socialinės pagalbos suimtiesiems teikimui, reikiamų žinių trūkumui kompensuoti.¹²⁶ Šios priežastys įvardintos neatsitiktinai, nes teismų praktika tik patvirtina šiuos teiginius.

¹²³ Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2020 m. gruodžio 21 d. įsakymas Nr. V-389 Dėl įkalinimo įstaigų (tardymo izoliatorių) įrengimo ir eksploatavimo taisyklių patvirtinimo, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b02c6bf143cd11ebb394e1efb98d3e67?jfwid=19bxl735n1>

¹²⁴ LVAT 2020 m. vasario 14 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A-1128-622/2020

¹²⁵ LVAT 2017-05-29 sprendimą administracinėje byloje Nr. A-1079-756/2017

¹²⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. spalio 20 d. nutarimas Nr. 861 Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programos patvirtinimo, LRS, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/64574bb6332211ec99bbcb1b08701c7f8>

EŽTT jurisprudencijoje taip pat įtvirtinti atvejai, kuomet pareigūnų neteisėti veiksmai įtakojo neturtinės žalos atsiradimą. Pareigūnų neteisėti veiksmai žeminantys nuteistųjų orumą gali būti susiję ir su kratų atlikimu. *Valašinas prieš Lietuvą* buvo pirmoji byla, kurioje EŽTT pripažino laisvės atėmimo bausmę atliekančio asmens teisių pažeidimus. Šios bylos kontekste buvo vertinami pareigūnų veiksmai atliekant kratą pareiškėjo atžvilgiu. EŽTT savo sprendime nurodė, nors krata išrengiant kartais gali būti reikalinga siekiant užtikrinti įkalinimo įstaigos saugumą ar užkardant planuojamas daryti ar daromas nusikalstamas veikas, tačiau ji turi būti atliekama tinkamu būdu. Įvertinęs byloje nustatytus faktus, teismas sprendė, kad aplinkybės, jog nuteistajam buvo liepta nuogai nusirengti moters akivaizdoje, o po to jo lytiniai organai ir maistas buvo liečiami nuogomis rankomis, parodė aiškią nepagarbą jam ir iš tikrųjų įžeidė jo žmogiškąjį orumą¹²⁷. Kratos, atliekamos laisvės atėmimo vietose reglamentuojamos pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse. 2000 metų Pataisos darbų įstaigų vidaus tvarkos taisyklių 186 punkte buvo įtvirtinta, kad nuteistiesiems prieš ir po pasimatymų atliekama krata. Priimtiems į pataisos darbų įstaigą nuteistiesiems daroma asmens krata, o jų turimi daiktai patikrinami. Tuomet galiojusiame teisiame reguliavime nebuvo įtvirtintos kratų rūšys, kratų atlikimo tvarka, todėl pareigūnams buvo suteikta plati diskrecijos teisė pasirinkti, koku būdu atlikti kratą¹²⁸. Pastebima, kad EŽTT nustatyti pažeidimai įtakojo ir teisinį reguliavimą atliekant kratas. Neliko diskrecijos teisės pasirinkti kratos atlikimo būdus, o žingsniai tapo imperatyviai reglamentuoti. Tai įrodo ir vienoje administracinėje byloje nagrinėtas skundas. Nuteistasis patirtą neturtinę žalą kildino iš neteisėtų pareigūnų veiksmų atliekant kratą, pareigūnams davus nurodymą nusirengti nuogai ir stovėti šaltoje patalpoje prieš kitus asmenis bei pareigūnus, kratos eigą fiksavo techninėmis priemonėmis¹²⁹. LVAT konstatavo, kad pirmosios instancijos teismas neteisingai aiškino šią teisės normą pabrėždamas, kad leidžiamas techninių priemonių naudojamas yra skirtas kratai atlikti (patikrinti, ar nuteistojo drabužiuose bei avalynėje neslepia draudžiamų turėti daiktų), o ne kratos eigai fiksuoti, o nuteistojo filmavimas dalinės kratos metu nėra teisės aktuose nustatytas techninių priemonių naudojimas.¹³⁰ Autoriaus nuomone, tokia įkalinimo įstaigos administracijos praktika yra ydinga, kadangi byloje *Valašinas prieš Lietuvą* buvo nustatyta, kad viena iš žeminančių nuteistojo orumą aplinkybių yra kitos lyties atstovo dalyvavimas atliekant kratą. Vaizdo registratorių įrašė užfiksuoti vaizdai gali būti peržiūrimi ir priešingos lyties pareigūnų. Vienas svarbiausių žmogaus orumą aspektų yra tas, jog žeminančio elgesio draudimas yra absoliuti norma ir

¹²⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2001 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Valašinas prieš Lietuvą*, Nr. 44558/98 http://lr-atstovas-eztt.lt/uploads/VALASINAS_2001_sprendimas.pdf

¹²⁸ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2000 m. rugpjūčio 16 d. įsakymas Nr. 172 „Dėl pataisos darbų įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo

¹²⁹ Regionų apygardos administracinio teismo 2020 m. kovo 13 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. II-299-739/2020. <https://eteismai.lt/byla/214286728926423/II-299-739/2020>

¹³⁰ LVAT 2018 m. gegužės 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-996-442/2018.

nėra leidžiamas joks šios teisės apribojimas, nėra jokių išlygų ir išimčių, ir jokių apribojimų šiai garantuojamai teisei. Todėl viešojo intereso užtikrinimas filmuojant nuteistajam atliekamą krata, apnuogintą nuteistojo kūną, gali būti Konvencijos 3 straipsnio dispozicijos pažeidimas.

Praktikoje dažnai pasitaiko atvejų, kuomet neteisėti pareigūnų veiksmai (neveikimas) siejamas su nuteistųjų saugumo neužtikrinimu laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu. EŽTT nagrinėtoje byloje *Č. prieš Lietuvą*, teismas nurodė, kad „atveju, jeigu asmuo sužalojamas pagal teisės aktus akivaizdžiai privalomai kontroliuojamoje aplinkoje, iš kurios jis pats neturi jokių galimybių pasišalinti, laikytina, kad įkalinimo įstaiga minėtos pareigos nevykdė“¹³¹. Kitoje EŽTT byloje *T. prieš Lietuvą*¹³², teismas pabrėžė, kad asmeniui pakanka pateikti įrodymus, kad valstybė, siekdama užkirsti kelią realiam ir tiesioginiam pavojui nesiėmė visų veiksmų, kurių iš jos buvo galima objektyviai tikėtis. Vienoje administracinio teismo nagrinėtoje byloje pareiškėjas nurodė, kad pareigūnai į kamerą, kurioje jis atlikinėjo bausmę, įleido iš kitos kameros nuteistuosius, kurie jį užpuolė ir sužalojo. Fizinį smurtą nuteistajam teko patirti ir antrą kartą, kuomet grįžtant iš stadiono, agresyvus nuteistasis jam smogė į veidą. Teismas nagrinėdamas šios bylos aplinkybes rėmėsi EŽTT praktika ir akcentavo, kad: „vertindamas situaciją, kai įkalinimo įstaigoje įvyko muštynės tarp dviejų kalinių, kurių vienas patyrė sunkų kūno sužalojimą, siekiant įrodyti Konvencijos 3 straipsnio „Kankinimo uždraudimas“ pažeidimą, būtina nustatyti, ar valstybė žinojo ar turėjo žinoti, jog asmeniui grėsė pavojus iš kitų kalinių ir jeigu taip, ar įkalinimo įstaigos administracija savo įgaliojimų ribose ėmėsi protingai prieinamų priemonių, siekdama eliminuoti grėsmę ir apsaugoti asmenį nuo smurto“¹³³. Analizuojant teismų praktiką pastebėta, kad LVAT laikosi vieningo požiūrio, kad pareigūnai užtikrindami laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų apsaugą, turi vykdyti nuolatinę šių asmenų elgesio kontrolę¹³⁴. Analizuojant bylą vertėtų paminėti ir tai, kad galimai buvo neužtikrinta vidinė komunikacija susijusi su įkalinimo įstaigoje vyraujančia kriminogenine būkle, o informacija tarp budinčiųjų pamainų dalintasi netinkamai, dėl ko įvyko teismo nagrinėti incidentai.

Kitu nagrinėjamu atveju, pareiškėjai iš valstybės, atstovaujamos Panevėžio pataisos namų buvo priteista 4 000 eurų neturtinei žalai atlyginti. Iš bylos nustatytų aplinkybių matyti, kad pareiškėja pateikė prašymą dėl nukreipimo atlikti laisvės atėmimo bausmę, kuriame nurodė, kad buvo viešai skelbta, kad

¹³¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. sausio 10 d. sprendimas byloje *Česnulevičius prieš Lietuvą*, Nr. 13462/06 http://lr-atstovas-eztt.lt/uploads/CESNULEVICIUS_2012_sprendimas.pdf

¹³² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. lapkričio 27 d. sprendimas byloje *T. prieš Lietuvą*, Nr. 29474/09 [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22tautkus%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-114770%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22tautkus%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-114770%22]})

¹³³ Regionų apygardos administracinio teismo 2018 m. sausio 3 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-945-406/2018. <http://eteismai.lt/byla/127032364766262/I-945-406/2018>

¹³⁴ LVAT 2018 m. gegužės 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-4036-756/2018.

jos mama yra teisėja ir kad dėl to prieš ją gali būti smurtaujama. Nuteistosios nuogaštavimai dėl galimų smurto protrūkių prieš ją pasitvirtino. Po pirmojo smurto epizodo nuteistoji kreipėsi į pareigūnus su pareiškimu dėl sveikatos sutrikdymo ir prašė ją izoliuoti nuo smurtautojų, tačiau kitą rytą pareigūnė girdėjo kitų kalinių pokalbį ir kylantį konfliktą, bet veiksmų nesiėmė. Tos pačios dienos vakare nuteistoji pakartotinai buvo sumušta kameroje. Teismas išnagrinėjęs bylą konstatavo, kad dėl pareigūnų neatidais, nerūpestingo pareigų vykdymo, neveikiant taip, kaip pagal įstatymus šios įstaigos pareigūnai privalėjo veikti, pareiškėja patyrė fizinį smurtą, pažeminimą bei neturtinę žalą.¹³⁵

Neretai neteisėti pareigūnų veiksmai pasireiškia ir nuteistųjų bauginimu, neteisėtu psichologinio ar fizinio smurto panaudojimu nuteistųjų atžvilgiu. LVAT nagrinėtoje byloje, atsakovas prašė panaikinti pirmosios instancijos sprendimą dėl 300 eurų neturtinės žalos atlyginimo. Ginčas kilo dėl Kalėjimų departamento (po reorganizacijos – Lietuvos kalėjimų tarnybos) prevencinės grupės veiksmų bendrųjų kratų metu, kuomet jis buvo pareigūnų stumdomas, spardomas, trankomas su skydais ir lazdomis, įžeidinėjamas. Kratos metu nuteistojo patirtus sužalojimus užfiksavo ir gydytojas. Tai patvirtino ir Seimo kontrolierių institucija, kuri pirmosios instancijos teismui pateikė pažymą, kaip įrodymą patvirtinantį galimai neteisėtus pareigūnų veiksmus. Po intensyvios nuteistųjų bendrosios kratos atlikimo buvo užfiksuoti 32 sužalojimus patyrę nuteistieji, o gydytojas nurodė, jog buvo išrašytos 39 pažymos apie sužalojimus patyrusius nuteistuosius¹³⁶.

4.4. Nuteistųjų sveikatos priežiūra

Sveikata tai ne tik fizinė, dvasinė asmens gerovė¹³⁷, bet ir įstatymų saugomas gėris. Europos kalėjimų taisyklių III dalyje¹³⁸ išsamiai pateikiamos rekomendacijos, susijusios su nuteistųjų sveikatos priežiūra. Taisyklėse *inter alia* įtvirtinta, kad įkalinimo įstaigos administracija turi rūpintis visų nuteistųjų sveikata, o medicinos paslaugos turi būti organizuotos taip, kad būtų glaudžiai susijusios su nacionaline sveikatos apsaugos sistema ir integruotos į šalies sveikatos politiką. Konstitucijos 53 straipsnyje įtvirtinta, kad „valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus“¹³⁹. Įstatymas nustato piliečiams nemokamos medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarką. Atsižvelgiant į teisinio reguliavimo nuostatas, nepriklausomai nuo asmens

¹³⁵ LVAT 2020 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1418-822/2020.

¹³⁶ LVAT 2019 m. birželio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1776-556/2019.

¹³⁷ Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas, Valstybės žinios. 1994, Nr. 63-1231. Žiūrėta 2023 m. kovo 14 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5905/asr>

¹³⁸ 2006 m. sausio 11 d. Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R (2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, žiūrėta 2023 m. kovo 13 d., <https://rm.coe.int/16804d22f9>.

¹³⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

teisinio statuso, turi būti užtikrinamas tinkamas sveikatos priežiūros prieinamumas, priimtinumas ir kokybė. Pažymėtina ir tai, kad nuteistųjų sveikatos priežiūra nėra susijusi su laisvės atėmimo bausmės vykdymo režimu ir resocializacijos prielaidomis, materialiniu ar buitiniu aprūpinimu, o sveikatos priežiūros paslaugų nesuteikimas ar netinkamas jų suteikimas negali būti pateisinamas netinkamu nuteistojo elgesiu laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu ar kitomis aplinkybėmis. Tai patvirtina ir BVK 90 straipsnio dispozicija, kurioje įtvirtinta, kad asmens sveikatos priežiūros paslaugos nuteistiesiems yra teikiamos sveikatos apsaugos ministro ir teisingumo ministro nustatyta tvarka. Taigi, sveikatos priežiūros paslaugos nuteistiesiems turi būti teikiamos vadovaujantis tais pačiais principais ir tokia pat apimtimi, kaip asmenims laisvėje. Ši įkalinimo įstaigų pareiga kyla iš Konstitucinių nuostatų.

Nors bausmių vykdymo sistemoje funkcionuoja sveikatos priežiūros tarnyba bei Lietuvos Respublikos Vyriausybės įsteigta LAVL¹⁴⁰, kuri skirta stacionarinei suimtųjų ir nuteistųjų sveikatos priežiūrai užtikrinti, tačiau analizuojant teismų praktiką pastebima, kad ne visais atvejais sveikatos priežiūros sistema įkalinimo įstaigoje funkcionuoja tinkamai, sukeldama nuteistiesiems ne tik fizinę, bet ir moralinę žalą. Svarbu paminėti ir tai, kad įkalinimo įstaigos administracijos pareiga rūpintis nuteistųjų sveikata, tačiau ši pareiga ne visada yra vykdoma.

Pastebėta, kad teismų praktikoje, nagrinėjant skundus dėl netinkamų sveikatos priežiūros paslaugų suteikimo, pagrindinė aplinkybė yra įkalinimo įstaigų neveikimas. Pavyzdžiui, LVAT byloje nuteistajam po infektologo konsultacijos buvo paskirtas gydymas, tačiau įkalinimo įstaiga gydymo nevykdė, motyvuodama tuo, kad reikalingi vaistai nėra nupirkti. Dėl tokių neteisėtų LAVL veiksmų pareiškėjas patyrė didžiulį psichologinį sukrėtimą, baimę, kad liga progresuoja, nuteistajam pablogėjo savijauta, sutriko visavertis gyvenimas. Teismas įvertino patirtą neturtinę žalą 1 500 eurai.¹⁴¹ Kitoje byloje¹⁴² nuteistasis, pervežtas iš ligoninės į įkalinimo įstaigą negavo ligoninėje paskirtų vaistų, nors jų vartojimo negalima nutraukti.

Pasitaiko ir atvejų, kuomet nuteistojo sveikatai žalą gali sukelti ir įkalinimo įstaigos administracijos aplaidus elgesys, kai susiklosčiusiose ekstremaliose situacijose pagrindinis dėmesys tampa ne nuteistųjų sveikata, o įkalinimo įstaigos materialusis turtas. LVAT nagrinėta byla, kurioje nuteistasis skundėsi dėl įkalinimo įstaigos administracijos netinkamų veiksmų ir neveikimo. Šalia jo gyvenamosios kameros kilo gaisras, dėl kurio į jo kamerą sklido dūmai ir smalkės. Kol gaisras buvo gesinamas, jis buvo išvestas iš savo gyvenamosios kameros ir kurį laiką buvo laikomas laikinojo sulaikymo kameroje, tačiau po kelių valandų buvo gražintas atgal. Grįžus, visa kamera buvo aprūkusi

¹⁴¹ LVAT 2021 m. gruodžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-1047-415/2021.

¹⁴² LVAT 2020 m. kovo 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-245-822/2020.

smalkėmis, jis buvo priverstas kvėpuoti užterštu oru, jam pasidarė bloga, ėmė pykinti. Išaušus rytui jis jautėsi blogai, todėl raštu kreipėsi į medikus. Atėjusi medicinos seselė davė nuteistajam vaistų ir kitą dieną užrašė jį pas gydytoją, kuris, apžiūrėjęs pareiškėją, skyrė jam gydymą nuo apsinuodijimo smalkėmis¹⁴³.

Kitoje LVAT nagrinėtoje byloje, teismas pripažino įkalinimo įstaigos veiksmus neteisėtais (dėl neveikimo buvo pažeista pareiškėjo teisė gauti asmens sveikatos priežiūros paslaugas) ir įvertino pareiškėjo patirtą neturtinę žalą 500 eurų. Nuteistajam pajutus danties skausmą, jis kreipėsi į įkalinimo įstaigoje veikiančią padalinį, jam buvo paskirti skausmą malšinantys vaistai, tačiau jie nepadėjo. Dėl nesudarytos galimybės gauti odontologo paslaugas jis apie mėnesį kentė danties skausmą. Neištveręs, vinies pagalba išlaužė skaudantį dantį. Tuomet kreipėsi į LAVL direktorių, kad jam būtų leista už savo lėšas susitvarkyti dantų protezą, tačiau atsakymo iš LAVL negavo. Dėl danties nuteistasis kentė stiprų skausmą visą mėnesį, negalėjo sukramtyti maisto, pablogėjo sveikata, jis patyrė emocinę depresiją. LVAT pažymėjo, kad įkalinimo įstaigos administracija privalėjo pareiškėjui, kuris skundėsi danties skausmu, sudaryti galimybes patekti pas odontologą ir gauti šios srities medicinos paslaugą, o aplinkybė, kad jam nebuvo suteikta odontologo medicinos pagalba, pareiškėjui sukėlė fizinį skausmą, ženklus nepatogumus ir diskomfortą (buvo pakenkta sveikatai)¹⁴⁴. Analogiškoje byloje dėl netinkamai suteiktų odontologo paslaugų teismas taip pat pabrėžė, kad aplinkybė, jog įstaigoje tuo metu nebuvo gydytojo odontologo, nėra pagrindas leisti kęsti nuteistajam skausmą pakankamai ilgą laiko tarpą, tokiu būdu sukeltiant jam tiek fizinę, tiek ir dvasinę kančią, laikant jį nežmoniškomis sąlygomis, kas šiuo atveju pripažintina pareiškėjo teisių pažeidimu (priteisė pareiškėjui 500 eurų neturtinei žalai atlyginti)¹⁴⁵.

Pažymėtina, kad nagrinėjant bylas, susijusias su netinkamu medicininės pagalbos suteikimu, pasitaiko atvejų, kuomet pažeidžiama ne tik Konvencijos 3 straipsnio prezumpcija, tačiau ir Konvencijos 2 straipsnyje numatyta vertybė – gyvybė. Tokiu atveju, patirtos žalos nukentėjusiajam neatlygins net ir teismas, tačiau nuteistojo artimieji neretai priteisia kompensacijas dėl artimojo asmens mirties. Pavyzdžiui, vienoje iš Lietuvos apeliacinio teismo nagrinėtų bylų, nuteistojo sutuoktinei teismas priteisė 5 000 eurų neturtinei žalai atlyginti. Ieškovė patirtą neturtinę žalą kildino iš sutuoktinio staigos ir netikėtos mirties, sąlygotos įkalinimo įstaigos Sveikatos priežiūros tarnybos ir bendrosios praktikos slaugytojos neatidžių ir neprofesionalių veiksmų - nekokybiškai ir netinkamai suteiktos būtinios medicininės pagalbos, tinkamai neatliktos diagnostikos, ir įkalinimo įstaigos administracijos neteisėtų veiksmų - pablogėjus nuteistojo sveikatai, įkalinimo įstaigos darbuotojai neleido jam pakartotinai nueiti

¹⁴³LVAT 2023 m. sausio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-16-502/2023.

¹⁴⁴LVAT 2022 m. birželio 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-402-520/2022.

¹⁴⁵LVAT 2020 m. spalio 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2187-575/2020.

pas sveikatos priežiūros specialistą, kad jį apžiūrėtų ir laiku suteiktų pagalbą. Teismas, vadovaudamasis ekspertizės akto išvada konstatavo, kad buvo padaryta esminių klaidų teikiant sveikatos priežiūros paslaugas ir nebuvo išnaudotos visos medicininio ištirimo, pagalbos suteikimo bei gydymo priemonės, nebuvo pakviestas gydytojas, nebuvo suteiktos pirminės ambulatorinės asmens sveikatos priežiūros paslaugos. Kaip priežastinį ryšį teismas akcentavo įkalinimo įstaigos administracijos neveikimą, nesuteikus galimybės nuteistajam Sveikatos priežiūros tarnyboje patikrinti jo sveikatos būklės iš karto, kai šiam pasidarė bloga. Pažymėtina, kad šiuo atveju įkalinimo įstaigos administracijos neveikimas kainavo nuteistojo gyvybę. Eksperto išvadoje nurodoma, kad atliktus tinkamus tyrimus ir suteikus kvalifikuotą bei adekvačią pagalbą buvo galima išsaugoti nuteistojo gyvybę¹⁴⁶.

EŽTT nagrinėtoje byloje *Česnulevičius prieš Lietuvą*¹⁴⁷, pareiškėjo sūnus, nuteistas laisvės atėmimo bausme, įkalinimo įstaigoje buvo rastas gyvenamosios patalpos su sumušimo žymėmis. Byloje buvo nustatyti trys nuteistojo sužalojimo incidentai. Po trečiojo, lemtingo incidento, kuomet nuteistasis buvo sumuštas, jis kreipėsi į įkalinimo įstaigos Sveikatos priežiūros tarnybą, tačiau nesuteikus tinkamos medicininės pagalbos LAVL greičiau išsivystė mirtį lėmusios komplikacijos. EŽTT nustatė, kad tiek įkalinimo įstaigoje budėjęs gydytojas, tiek LAVL budėjęs gydytojas tinkamai neįvertino nuteistojo būklės, nediagnozavo trauminio šoko ir nepaskyrė prieš šokinio gydymo. Pastarasis neturėjo licencijos verstis medicinos praktika.

4.5. Religinės apeigos

Konstitucijos 26 straipsnyje įtvirtintas tikėjimo laisvės principas. Šio straipsnio dispozicijoje taip pat įtvirtinta, kad „žmogaus laisvė išpažinti ir skleisti religiją arba tikėjimą negali būti apribota kitaip, kaip tik įstatymu ir tik tada, kai būtina garantuoti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą ir dorovę, taip pat kitas asmens pagrindines teises ir laisves“. Tikėjimo laisvės principas įtvirtintas ir Konvencijos 9 straipsnyje: „kiekvienas turi teisę į <...> religijos laisvę“. Konvencijos 9 straipsnio ribose, ši teisė apima laisvę keisti savo religiją (tikėjimą), išpažinti ir skelbti savo religiją ar tikėjimą tiek vienam, tiek kartu su kitais, viešai ar privačiai, laikant pamaldas, atliekant apeigas, praktikuojant tikėjimą ar mokant jo. Tiek Konstitucijoje, tiek Konvencijoje įtvirtinta, kad laisvę skelbti savo religiją ar tikėjimą gali būti apribojama tik tiek, kiek yra nustatęs įstatymas. Atsižvelgiant į šias pamatines nuostatas, įstatymų leidėjas religijos laisvę įtvirtino ir bausmių vykdymą reglamentuojančiuose teisės aktuose. BVK

¹⁴⁶ Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. spalio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-465-464/2019 <https://eteismai.lt/byla/90703731961684/2A-465-464/2019?word=vilniaus%20kra6tas>

¹⁴⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. sausio 10 d. sprendimas byloje *Česnulevičius prieš Lietuvą* Nr. 13462/06, žiūrėta 2023 m. kovo 14 d., <https://www.teismai.lt/lt/tarptautiniu-teisminiui-instituciju-sprendimai/europos-zmogaus-teisiu-teismo-sprendimai/1750>

45 straipsnyje (iki 2023 m. sausio 1 d. galiojusios BVK redakcijos 106 straipsnyje) įtvirtinti nuteistųjų teisės atlikti religines apeigas pagrindai: teisė atlikti religines apeigas vieniems ar su kitais nuteistaisiais dienotvarkėje numatytu laisvalaikio metu, įkalinimo įstaigų pareiga užtikrinti, kad religinės apeigos netrukdytų nuteistųjų poilsiui, teisė kviesti įvairių konfesijų dvasininkus ir kt.

Teisė užsiimti religinėmis apeigomis turėtų būti suprantama, kaip bausmę atliekančių asmenų prigimtinės tikėjimo laisvės užtikrinimas, neribojant šios nuteistojo teisės draudimais ar baudžiant asmenį už tai, kad jis laisva valia išpažįsta jam priimtina religiją. Tai yra viena iš sėkmingo resocializacijos proceso sudedamųjų dalių, galinčių pagerinti nuteistojo socialinę reabilitaciją, emocinę būseną, integraciją į visuomenę ir kitus tikslus, tačiau būdų ir priemonių, kaip įgyvendinti šią teisę bausmių vykdymą reglamentuojantys teisės aktai nenustato, tai yra labai individualu ir subjektyvu kiekvieno nuteistojo atveju. Pažymėtina ir tai, kad praktikoje susiduriama su atvejais, kuomet vienoje įkalinimo įstaigoje laisvės atėmimo bausmės atliekantys nuteistieji išpažįsta skirtingas religijas, o administracijai užtikrinti jų teisę laisvai atlikti religines apeigas tampa iššūkiu. Nors BVK nėra įtvirtinta pareiga įkalinimo įstaigoms turėti įrengtas specialiosios paskirties patalpas, skirtas religinėms apeigoms atlikti, tačiau ši teisė nėra ribojama. Pavyzdžiui, Eksploatavimo taisyklėse įtvirtinta, kad be būtinųjų įrengti patalpų, gali būti įrengiamos ir kitos specialiosios paskirties patalpos, tame tarpe ir patalpos religinėms apeigoms atlikti (koplyčios ir pan.). Tačiau siekiant patenkinti visų nuteistųjų interesus išpažįstančius skirtingas religijas, tokių specialiųjų patalpų įrengimas gali būti sunkiai įgyvendinamas atsižvelgiant tiek į įkalinimo įstaigų vidaus infrastruktūrą, tiek į kiekvienai religijai išpažinti reikalingą religinę atributiką. Analizuojant teisinius ginčus, kylančius dėl netinkamos nuteistųjų teisės laisvai atlikti religines apeigas neužtikrinimo, pastebima, kad nuteistieji šią teisę suvokia siaurąja prasme, ir sieja su administracijos pareiga suteikti jiems galimybes išpažinti religiją būtent specialiosios paskirties patalpose, pavyzdžiui melstis koplyčioje. Tačiau, religinių apeigų atlikimas neturėtų būti suprantamas kaip tokių apeigų atlikimas vien tik koplyčioje, todėl apribojant galimybę religines apeigas atlikti koplyčioje, nuteistųjų prigimtinė teisė išpažinti religiją, melstis, nėra apribota. Nuteistųjų galimybė melstis savo gyvenamojoje patalpoje, per televiziją stebėti transliuojamas religines apeigas, klausyti religinių apeigų, transliuojamų per radijo stotis, skaityti religinę literatūrą ir imtis kitų teisėtų, pozityvių priemonių, kurios skatintų dvasingumą ir atsidavimą išpažįstamai religijai, taip pat turi būti suprantama kaip nevaržoma laisvė išpažinti tikėjimą ir laisvalaikio atlikti religines apeigas. LVAT nagrinėtoje byloje, nuteistajam nebuvo sudarytos sąlygos atlikti religines apeigas specialiai tam skirtose patalpose. Įkalinimo įstaigos administracija ignoravo jo teisę atlikti religines apeigas, nesudarydama sąlygų nueiti į koplyčią atlikti religinių apeigų, nors būtent religinių apeigų atlikimas jam galėtų suteikti stiprybės, kadangi jis serga nepagydoma liga. Dėl tokių atsakovo veiksmų pareiškėjas patyrė dvasinį išgyvenimą, sukrėtimus,

emocinę depresiją¹⁴⁸. Teismas įvertinęs įkalinimo įstaigos administracijos argumentus bei tai, kad nuteistajam, kuris serga užkrečiamos ligos forma, atsparia medikamentiniam gydymui, nebuvo pagrindo nesudaryti galimybių atlikti religines apeigas koplyčioje, konstatavo, kad buvo pažeistas Konvencijos 9 straipsnis bei BVK įtvirtinta nuteistojo teisė atlikti religines apeigas ir patirtą neturtinę žalą įvertino 400 eurų.

Dažnai teisės laisvai atlikti religines pareigas pažeidimas yra vertinamas kaip visuma aplinkybių, kartu su kitais reikšmingais faktais. Pavyzdžiui, nuteistasis patirtą neturtinę žalą kildino iš nesuteiktos teisės tinkamai atlikti religines apeigas atliekant bausmę kamerų tipo patalpose. Nagrinėtoje byloje teismas konstatavo, nuteistajam kalint baudos izoliatoriaus ir kamerų tipo patalpose, galimybė lankytis koplyčioje ir joje atlikti religines apeigas nebuvo sudaryta, todėl egzistavo nuteistojo skunde nurodyti neteisėti veiksmai, kaip viena iš būtinųjų valstybės civilinės atsakomybės sąlygų, nes teisė dalyvauti religinėse apeigose ginčo laikotarpiu pareiškėjui apskritai nebuvo suteikta¹⁴⁹. Taigi iš esmės galima teigti, kad nors įkalinimo įstaigoms nekyla pareiga turėti įrengtas specialiosios paskirties patalpas nuteistųjų religiniams įsitikinimams tenkinti, tačiau turint šias patalpas, administracija *inter alia* įgyja pareigą visiems be išimties nuteistiesiems užtikrinti lygias galimybes pasinaudoti jomis.

Kitos aplinkybės, su kuriomis susiduriama praktikoje yra tam tikri religiniai įsitikinimai ir religinių tradicijų laikymasis susijęs su mityba, medikamentų vartojimu ir kasdienine rutina, kurių įsipareigoja laikytis tam tikras religijas išpažįstantys asmenys. Kad šios aplinkybės teismų praktikoje yra aktualios liudija ir LVAT suformuota praktika tokio pobūdžio bylose. Pavyzdžiui, LVAT nagrinėtoje byloje, nuteistasis patirtą neturtinę žalą kildino iš to, kad įkalinimo įstaigos administracija nesuteikė galimybės nuteistajam maitintis pagal jo religinius įsitikinimus, nesuteikė galimybės religinių apeigų atlikti kartu su kitais islamo religijos konfesijos nariais, ignoravo prašymus dėl apgyvendinimo kartu su kitu Islamo religinės konfesijos nariu. Pareiškėjui melstis kameroje, kurioje buvo laikomas su netikinčiais asmenimis, buvo sudėtinga, kadangi kiti asmenys ignoravo jo poreikius, maldos metu triukšmavo, garsiai klausėsi muzikos. Teismas įvertinęs šiuos faktus konstatavo, kad aplinkybės, dėl kurių pareiškėjas negalėjo atlikti religinių apeigų kartu su kitais islamo religijos konfesijos nariais nereiškia, kad jo teisė išpažinti religiją buvo pažeista, kadangi jis turėjo galimybę atlikti religines apeigas kameroje, kurioje buvo laikomas.¹⁵⁰

Ne retai nuteistieji grindžia savo pažeistą teisę išpažinti religiją tinkamu mitybos raciono neužtikrinimu ar jo neatitikimu religiniams įsitikinimams. Iš LVAT formuojamos praktikos darytina

¹⁴⁸ LVAT 2019 m. vasario 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-886-442/2019.

¹⁴⁹ Regionų apygardos administracinio teismo 2019 m. vasario 25 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-1440-423/2019.

¹⁵⁰ LVAT 2020 m. kovo 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1437-662/2020.

išvada, kad tokie veiksmai, kaip religiniu požiūriu grindžiamas maitinimas nepatenka į Konvencijos 9 straipsnio taikymo sritį. LVAT praktikoje šiuo aspektu ne kartą konstatuota, kad įkalinimo įstaigoje nepažeisdamas savo religinių įsitikinimų nuteistasis gali maitintis ir pagal valgiaraštį nedarbantiems vyrams, tačiau nevalgydamas patiekalų, kuriuose yra kiaulienos, o trūkstantį kalorijų kiekį pakeisdamas iš parduotuvės tiekiamais produktais¹⁵¹, taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad nacionaliniai teisės aktai nenumato nuteistųjų maitinimo pagal valgiaraštį musulmonams¹⁵².

LVAT formuodamas praktiką yra ne kartą pažymėjęs, kad vienos religijos skirtingos atšakos gali laikytis skirtingų mitybos reikalavimų, todėl turi būti laikomasi nediskriminavimo principo. Šiuo atveju sutiktina su teismo nuomone, kadangi taikant nediskriminavimo principą siekiama išlaikyti lygiateisiškumą tarp skirtingų religinių grupių. Tai reiškia, kad netikslinga visapusiškai užtikrinti maitinimo atitinkančio religinius įsitikinimus vienos religijos (konfesijos) atstovams, jei įkalinimo įstaigos administracija negali lygiai taip pat užtikrinti kitų religijų išpažįtančių nuteistųjų mitybos poreikių. Šiuo aspektu, LVAT yra pripažinęs, kad vegetariškas valgiaraštis yra minimali, bet pakankama alternatyva tiems asmenims, kurie negali valgyti kiaulienos.

Reziumuojant, neturtinės žalos atlyginimo kontekste, maisto racionas, atitinkantis religinius įsitikinimus – nėra ginčo dalykas tokio pobūdžio bylose. Teisė išpažinti religiją yra vertinama ir nediskriminavimo principo kontekste, t. y. jei įkalinimo įstaigoje yra įrengtos patalpos ir sudaromos galimybės išpažinti religiją, ši teisė turi būti taikoma visiems be išimties nuteistiesiems, o tokios galimybės neužtikrinimas atsižvelgiant į nuteistojo sveikatos būklę, laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygas yra traktuojamas kaip jo teisių pažeidimas. Tačiau negalima teigti, kad tikėjimo laisvė iš esmės yra absoliuti, kadangi tiek nacionaliniuose tiek tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtinta, kad ši laisvė gali būti ribojama įstatymų nustatytais atvejais. Ši nuostata buvo taikyta ir įkalinimo įstaigose COVID pandemijos laikotarpiu, tokios fundamentalios teisės kaip asmens fizinė sveikata ir saugumas ekstremaliosios situacijos metu yra pakankamas pagrindas laikinai apriboti nuteistųjų teisę išpažinti religiją tam tikrose patalpose ar kartu su kitais nuteistaisiais. Kaip pavyzdys, Vilniaus regiono administracinio teismo nagrinėtoje byloje, teismas pripažino, kad įkalinimo įstaigos administracijos sprendimas laikinai apriboti nuteistųjų išvedimą į įkalinimo įstaigoje įrengtą koplyčią, siekiant išvengti ligos plitimo atveju, nėra laikytinas jo teisių pažeidimu¹⁵³.

4.6. Pasyvus rūkymas

¹⁵¹ LVAT 2018 m. sausio 17 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A-306-442/2018

¹⁵² Ten pat.

¹⁵³ Vilniaus regiono administracinio teismo 2021 m. vasario 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. II-1675 -1063/2020

EŽTT praktikoje pažymima, kad valstybė privalo imtis visų priemonių asmenims apsaugoti nuo pasyvaus rūkymo, nes jis yra žalingas nerūkantiems asmenims, o situacijose kuomet asmuo serga kvėpavimo takų ar kitomis ligomis, kurių būklė gali pablogėti dėl pasyvaus rūkymo, asmuo turi nedelsiant būti perkeltas į kitą kambarą¹⁵⁴. Pažymėtina, kad ne tik Tabako kontrolės įstatymas, bet ir bausmių vykdymą reglamentuojantys teisės aktai nustato draudimą rūkyti gyvenamosiose, kitose bendro naudojimo patalpose, išskyrus tam specialiai įrengtas vietas. Įkalinimo įstaigų administracijoms kyla pareiga užtikrinti, kad šio draudimo laikytųsi ne tik įkalinimo įstaigoje dirbantis personalas, bet ir laisvės atėmimo bausmės atliekantys nuteistieji.

Pavyzdžiui, vienoje nagrinėtoje byloje, nuteistasis 80 dienų buvo laikomas su rūkančiais asmenimis. Teismas įvertinęs visas faktines aplinkybes konstatavo, kad kalinant su rūkančiais asmenimis buvo daroma žala pareiškėjo sveikatai, buvo pažeista konstitucinė pareiškėjo teisė į orumą¹⁵⁵. Pažymėtina, kad sprendžiant klausimą ar nuteistojo neturtinės teisės buvo pažeistos patalpinant jį į kambarą su kitais rūkančiais asmenimis, esminis momentas yra pačio asmens laisva valia išreikštas sutikimas¹⁵⁶. LVAT suformuotoje praktikoje, nagrinėjant ginčus dėl nerūkiančių nuteistųjų laikymo kartu su rūkančiais, pripažįstama, kad laikant šiuos asmenis kartu, neatsižvelgiant į tai, kad bausmių vykdymą reglamentuojantys teisės aktai nenustato atskiro rūkančių ir nerūkiančių asmenų izoliuoto laikymo įkalinimo įstaigose, pažeidžia nerūkiančio asmens teisę į jų sveikatai saugią aplinką. Tačiau, tokiu atveju vertinant, ar įkalinimo įstaigos administracija nevykdė pareigos imtis priemonių apsaugoti nuteistuosius nuo žalingų pasyvaus rūkymo pasekmių, reikšminga aplinkybė laikomas ir pareiškėjo kreipimasis į institucijos administraciją su prašymu užtikrinti sveikatai nekenksmingas sąlygas, nurodant, kad kiti asmenys rūko, ir prašyti imtis atitinkamų veiksmų¹⁵⁷.

Pasyvaus rūkimo neapibrėžia aiškios Konvencijos taikymo taisyklės, galbūt dėl to, kad pasyvaus rūkimo problema patenka ir į Konvencijos 8 straipsnio taikymo sritį, todėl grindžiant patirtą neturtinę žalą svarbiais aspektais tampa ir pažeidimo trukmė (pavyzdžiui, aukščiau nagrinėtoje byloje nuteistasis 80 dienų buvo laikomas kartu su rūkančiais asmenimis, kas įtakojo jo pablogėjusią sveikatą), pasekmės nerūkiančio asmens sveikatai bei įkalinimo įstaigos administracijos veiksmai. Taigi nuteistajam išreiškus sutikimą laisvės atėmimo bausmę atlikti su kitais rūkančiais asmenimis, tai nėra traktuojama kaip jo

¹⁵⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. sausio 25 d. sprendimas byloje *Eleftheriadis prieš Rumuniją*, Nr. 38427/05. Žiūrėta 2023 m. kovo 14 d.,

[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:\[%22RUS%22\],%22appno%22:\[%2238427/05%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-20115%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22RUS%22],%22appno%22:[%2238427/05%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-20115%22]})

¹⁵⁵ LVAT 2014 m. vasario 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-822-67-14.

¹⁵⁶ LVAT 2020 m. balandžio 1 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-255-525/2020.

¹⁵⁷ LVAT 2017 m. vasario 20 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A-795-442/2017.

orumo pažeidimas. Pavyzdžiui, byloje *Florea prieš Rumuniją*, EŽTT sprendamas klausimą dėl netinkamų kalinimo sąlygų, kurioje kaip vienas iš argumentų buvo tai, jog nuteistasis sirgęs lėtiniu hepatitu ir arterine hipertenzija devynis mėnesius, 23 valandas per parą atliko bausmę kameroje, kurioje buvo 110 kitų rūkančių nuteistųjų, dėl ko jis buvo priverstas kvėpuoti nuodingais tabako dūmais. Nors tai atrodo sviri priežastis konstatuoti Konvencijos 3 ir 8 straipsnių pažeidimus, EŽTT pasyvaus rūkymo faktoriaus neišskyrė, o vertino bendrai su kitais higienos ir minimalaus gyvenamojo ploto tenkančio vienam asmeniui pažeidimais¹⁵⁸.

4.7. Nuteistųjų resocializacija

Valstybė, įgyvendindama bausmių vykdymo politiką, nustato, kokiais principais ir metodais bus vadovaujamasi įgyvendinant bausmių vykdymo sistemai keliamą tikslą - nuteistųjų asmenų resocializaciją ir integraciją į visuomenę. BVK 52 straipsnyje įtvirtinta, kad „nuteistųjų resocializacija grindžiama nuteistųjų nusikalstamo elgesio rizikos valdymu ir atkuriamojo teisingumo įgyvendinimu“. Nusikalstamo elgesio rizika vertinama vadovaujantis laisvės atėmimo vietų įstaigos direktoriaus ir (ar) Probacijos tarnybos direktoriaus aprobuotomis metodikomis ir programomis“¹⁵⁹, taip pat pateikiamas ir resocializacijos priemonių, taikomų nuteistiesiems sąrašas, kurį sudaro individualus ir grupinis darbas su nuteistaisiais, dvasinių ir socialinių poreikių tenkinimo priemonės, pagalba sprendžiant nuteistųjų asmenines ir socialines problemas, socialinių įgūdžių lavinimo ir pozityvaus užimtumo skatinimo priemonės, pataisos programų įgyvendinimas, psichoterapija, psichologinė pagalba ir kt., kurios nuteistajam parenkamos individualiai ir atspindi nuteistajam sudarytame individualiame resocializacijos plane. Tačiau iš pažiūros įstatyminiu lygmeniu įtvirtintos resocializacijos priemonės ir jų vykdymas gali tapti ne tik pozityviu veiksmu, sąlygojančiu asmens pokytį, bet ir neturtinės žalos objektu.

Analizuojant teismų praktiką pastebima, kad nuteistieji patirtą neturtinę žalą sieja su netinkamu resocializacijos priemonių vykdymu ar jų nebuvimu, pozityvaus užimtumo trūkumu. Pavyzdžiui LVAT nagrinėtoje byloje nuteistasis nurodė, kad su juo nebuvo atliekamas joks socialinis darbas, socialinė rehabilitacija, resocializacija, todėl įkalinimo įstaiga savo neveikimu padarė jam neturtinę žalą, kuri pasireiškė visiška priklausomybe nuo kito asmens, žeminimu, degradacija, beviltiškumu, santykių pablogėjimu, fizinės formos praradimu, ir kt., tačiau teismas konstatavo, kad resocializacijos priemonių

¹⁵⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. rugsėjo 14 d. sprendimas byloje *Constantin Florea prieš Rumuniją*, Nr. 21534/05. Žiūrėta 2023 m. kovo 14 d., [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-111512%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-111512%22]})

¹⁵⁹ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, Valstybės žinios. 2002, Nr. 73-3084. Žiūrėta 2023 m. kovo 13 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.171368/asr>

vykdymas laikant pareiškėją drausmės grupėje dėl jo padarytų nusižengimų galėjo būti labiau apribotas.¹⁶⁰ Resocializacija vykdoma vadovaujantis įstatymais bei kitais teisės aktais, todėl pakeitus kamerą, tai neturės įtakos resocializacijos procesui¹⁶¹.

Pažymėtina ir tai, kad kaip neturtinės žalos objektas - resocializacijos neužtikrinimas teismo proceso metu gana sunkiai įrodomas, kadangi dalyvavimas socialinės reabilitacijos programose ir priemonėse pagrįstas savanoriškumo principu, t. y. nuteistieji turi savanoriškai dalyvauti įstaigoje vykdomose programose, priemonėse ir užsiėmimuose ir dažnai sėkminga resocializacija priklauso nuo socialinių partnerių lankymosi ir siūlomų veiklų¹⁶². Kitoje byloje dėl nuteistiesiems vykdomos resocializacijos teismas parėžė, kad norėdamas dalyvauti visuomeninėje arba kitoje veikloje, nuteistasis turėjo parodyti ir išreikšti savo iniciatyvą bei prašyti jį įtraukti į tam tikrą veiklą, o ne įkalinimo įstaiga įpareigoti pareiškėją dalyvauti socialinės reabilitacijos procese. Nuteistasis turi pats savo veiksmais tokias teises realizuoti. Darytina išvada, kad resocializacijos priemonių neužtikrinimas pats savaime neturtinės žalos nuteistajam nesukelia, kaip nesukelia ir neigiamų išgyvenimų, tačiau pozityvaus užimtumo trūkumas vertinant aplinkybių visumą, pavyzdžiui minimalaus gyvenamojo ploto neužtikrinimą, galimybės pasivaikščioti gryname ore neužtikrinimą, ar piktybiškai nesudarant nuteistajam galimybės dalyvauti jam numatytose intervencinėse socialinės reabilitacijos programose, dėl ko gali nukentėti ir jo teisinis statusas (perkėlimas iš drausmės grupės į paprastąją grupę, lygtinio paleidimo atveju, kai būtina nustatyti pažangą mažinant pakartotinio nusikalstamo elgesio riziką), gali būti veiksnys neturtinei žalai kilti.

4.8. Kitos aplinkybės

Analizuojant teismų praktiką pastebima, kad pastaruoju metu skundų, susijusių su minimalaus gyvenamojo ploto neužtikrinimu ar privatumo naudojantis sanitariniais mazgais neužtikrinimu sumažėjo. Įkalinimo įstaigos laikosi nustatytų rekomendacijų ir standartų, todėl yra veiksmingiau užtikrinamos tinkamos kalinimo sąlygos. Tačiau neturtinė žala gali kilti ne tik dėl netinkamo materialinio ar buitinio aprūpinimo, bet ir pažeidžiant kitas Konvencijoje nustatytas nuteistųjų teises, pavyzdžiui – Konvencijos 10 straipsnyje įtvirtintą teisę gauti informaciją, Konvencijos 8 straipsnyje įtvirtintą teisę į privatą šeimos gyvenimą, taip pat ir BVK įtvirtintas teises – paskambinti telefonu, apsipirkti laisvės atėmimo įstaigoje veikiančioje parduotuvėje.

¹⁶⁰ LVAT 2019 m. lapkričio 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1973-756/2019.

¹⁶¹ Ten pat.

¹⁶² LVAT 2020 m. spalio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2702-629/2020.

Asmens teisės gauti informaciją pažeidimai taip pat gali būti vienas iš neturtinės žalos objektų. Internetas ir skaitmeniniai procesai tapo neatsiejama visuomenės gyvenimo dalimi. Siekiant skatinti nuteistųjų įsitraukimą į resocializacijos procesą, atsižvelgiant į viešojo sektoriaus funkcijų skaitmenizavimą, interneto prieiga įkalinimo įstaigose gali būti suprantama ne tik kaip privilegija, tačiau ir kaip veiksminga nuteistųjų socialinės integracijos priemonė, kuri padeda neatsilikti nuo visuomeninio gyvenimo realijų. Skaitmeninė nuteistųjų atskirtis apriboja ir jų galimybes siekti išsilavinimo, sužinoti reikiamą, visuomenei skelbiamą informaciją. Prieigos prie interneto svetainių ribojimas teismų praktikoje gali būti suprantamas ir kaip asmens teisės gauti informaciją pažeidimas. Pavyzdžiui, EŽTT narinėtoje byloje *Jankovskis prieš Lietuvą*, teismas konstatavo, kad prieiga prie interneto vis plačiau suprantama kaip viena iš žmogaus teisių, kadangi tam tikros informacijos galima rasti tik internete, o ją pažeidus, būtų pažeistos ir Konvencijos 10 straipsnio nuostatos. Šioje byloje, nuteistasis buvo išreiškęs pageidavimą laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu, neakivaizdiniu būdu studijuojant aukštojoje mokykloje, įgyti teisinį išsilavinimą. Siekdamas realizuoti savo pageidavimą, nuteistasis raštu kreipėsi į Švietimo ir mokslo ministeriją dėl galimų studijų programų. Ministerija atsakydama į nuteistojo prašymą, rašte nurodė, kad visą dominančią informaciją apie studijų programas jis gali rasti interneto svetainėje, priklausančioje Švietimo ir mokslo ministerijai. Nuteistasis raštu kreipėsi į įkalinimo įstaigos administraciją su prašymu suteikti jam prieigą prie atsakyme nurodytos interneto svetainės, tačiau prašymas nebuvo patenkintas. Įkalinimo įstaiga savo sprendimą grindė aktualių teisinių reguliavimų, bei aplinkybe, kad galiojantis teisinis reguliavimas nesuteikia teisės nuteistiesiems turėti interneto prieigą, o ministerijos atsakymas į nuteistojo prašymą buvo neišsamus, kadangi visą nuteistąjį dominančią informaciją ministerija privalėjo išdėstyti raštu, o ne pateikti internetinės svetainės nuorodą. Įvertinęs visas bylos aplinkybes, EŽTT konstatavo, kad buvo pažeistas Konvencijos 10 straipsnis, o savo sprendimą argumentavo tuo, kad šio straipsnio negalima aiškinti kaip bendro įpareigojimo suteikti nuteistiesiems prieigą prie interneto ar prie konkrečių interneto svetainių. Teisė į informaciją apie švietimą įtvirtinta Lietuvos įstatymuose, todėl apribojus prieigą prie interneto svetainės, kurią ministerija pareiškėjui nurodė atsakydama į jo prašymą, buvo pažeista jo teisė gauti informaciją. Šis sprendimas neliko nepastebėtas. Lietuvos kalėjimų tarnyba (iki reorganizacijos – Kalėjimų departamentas) atsižvelgdama į EŽTT ir nacionalinių teismų formuojamą praktiką įkalinimo įstaigoms pateikė rekomendacijas dėl riboto interneto prieigos prieinamumo nuteistiesiems ir suimtiesiems plėtros. Nors viešai prieinamuose šaltiniuose šios rekomendacijos nėra skelbiamos, tačiau teismų praktikoje galima rasti šio dokumento turinio fragmentų. Pavyzdžiui, LVAT nagrinėtoje byloje, teismas pažymėjo, kad Kalėjimų departamento 2017 m. balandžio 14 d. raštu Nr. 1 S-1590 „Dėl riboto interneto prieigos prieinamumo nuteistiesiems ir suimtiesiems“ laisvės atėmimo įstaigų direktoriams pateiktomis

rekomendacijomis, siekiama visose suėmimo ir bausmių vykdymo įstaigose sudaryti vienodą galimybę asmenims naudotis internetu bei pateikiamas rekomenduojamas ribotos interneto prieigos vartotojams prieinamų interneto svetainių sąrašas, į kurį yra įtrauktos ir teismų internetinės svetainės¹⁶³.

Pažymėtina, kad šiuo požiūriu teisinis reglamentavimas kito. Nors laisvės atėmimo bausmės vykdymą reglamentuojantys teisės aktai nesuteikia galimybių nuteistiesiems naudotis skaitmeninėmis priemonėmis, suteikiančiomis galimybę identifikuoti elektroninių paslaugų vartotoją per išorines sistemas, tačiau atsižvelgiant į Kalėjimų departamento direktoriaus 2021 m. gruodžio 30 d. įsakymu Nr. V-414 patvirtinto Sąlygų nuteistiesiems nuotoliniu būdu studijuoti aukštojoje mokykloje sudarymo tvarkos aprašo 10 punktu, įkalinimo įstaigos direktoriaus nustatyta tvarka nuotoliniu būdu aukštojoje mokykloje studijuojantiems nuteistiesiems mokymuisi leidžiama naudotis nuteistųjų reikmėms skirtais kompiuteriais ir internetu¹⁶⁴. Pažymėtina ir tai, kad nors ir įgyvendinus rekomendacijas nėra formuojama vieninga praktika visų Lietuvoje veikiančių įkalinimo įstaigų mastu. Leidimo naudotis ribota interneto prieiga nuteistiesiems tvarką numato įkalinimo įstaigos direktorius, o ne centrinis viešojo administravimo subjektas. Lietuvos kalėjimų tarnybos tvarkos apraše įtvirtintos nuostatos dėl leidimo naudotis internetu mokymosi tikslais yra bendrojo pobūdžio, lakoniškos. Diskrecijos teisė spręsti, kokiomis internetinėmis svetainėmis gali naudotis nuteistieji, palikta įkalinimo įstaigų administracijoms. Pasigendama įsitraukimo formuojant vieningą praktiką ir ateityje siekiant užtikrinti nuteistųjų asmenų teises ir laisves.

Kita dažnai pasitaikanti nagrinėjamų bylų dėl neturtinės žalos kategorija – teisės apsipirkti parduotuvėje neužtikrinimas. Apsipirkimas įkalinimo įstaigos parduotuvėje yra susijęs su papildomų nuteistųjų poreikių tenkinimu, kadangi pagrindiniai nuteistųjų poreikiai tenkinami valstybės lėšomis. BVK 38 straipsnyje įtvirtinta teisė nuteistiesiems įsigyti ir turėti asmeninių daiktų, tačiau ši teisė nėra absoliuti. Pavyzdžiui, nuteistasis gali pasinaudoti specialiąja teise įsigyti leidžiamų maisto produktų tik tuo atveju, jei asmeninėje sąskaitoje turi lėšų. Leidžiamų įsigyti daiktų, maisto produktų sąrašas ir jų kiekiai nustatyti PĮTIVTT. Pažymėtina ir tai, kad atsižvelgiant į grupę, kurioje laisvės atėmimo bausmę atlieka nuteistasis, kas mėnesį nustatomas ir apsipirkimo įkalinimo įstaigoje veikiančioje parduotuvėje limitas. Pavyzdžiui, BVK 38 straipsnyje įtvirtinta, kad didžiausia pinigų suma, už kurią nuteistieji gali nusipirkti asmeninių daiktų per mėnesį negali viršyti 7 bazinių socialinių išmokų¹⁶⁵ dydžio lengvosios

¹⁶³ LVAT 2019 m. sausio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-912-575/2019.

¹⁶⁴ Kalėjimų departamento direktoriaus 2021 m. gruodžio 30 d. įsakymas Nr. V-414 „Dėl sąlygų nuteistiesiems nuotoliniu būdu studijuoti aukštojoje mokykloje sudarymo tvarkos aprašo patvirtinimo“. Žiūrėta 2023 m. kovo 29 d. <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/teisine-informacija/teises-aktai/kiti-teises-aktai.html>

¹⁶⁵ Nuo 2023 m. sausio 1 d. bazinis socialinių išmokų dydis siekia 49 eurus.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. 1250 Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. lapkričio 5 d. nutarimo Nr. 1206 „Dėl socialinės paramos išmokų atskaitos rodiklių dydžių patvirtinimo“ pakeitimo. Žiūrėta 2023 m. kovo 29 d.: <https://www.etar.lt/portal/lt/legalAct/08b004f07c7311ed82a7ac4cb6b10027>

grupės sąlygomis baudmę atliekantiems nuteistiesiems (t. y. 343 eurai), 5 bazinių dydžių paprastosios grupės sąlygomis atliekantiems baudmę nuteistiesiems (t. y. 245 eurai) ir 4 - drausmės grupei priskirtiems nuteistiesiems (t. y. 196 eurai). Toks teisinis reguliavimas iš esmės varžo nuteistojo teises, tačiau siekiama apsaugoti ir viešąjį interesą, kad maisto produktai netaptų savotiška valiuta įkalinimo įstaigoje, kuria atsiskaitoma už tam tikras suteikiamas paslaugas (draudžiamų daiktų perdavimą, tatuiruotes ir t.t.).

Igyvendinant įstatymuose įtvirtintą teisę įsigyti daiktų, įkalinimo įstaigų administracijos priverstos bendradarbiauti su privačiu sektoriumi, kadangi režiminėje teritorijoje veikiančios parduotuvės nėra šių institucijų vidaus struktūros dalis. Siekiant užtikrinti teisės aktų reikalavimus, pasitelkiami privatūs juridiniai asmenys, kurių dėka nuteistieji aprūpinami maisto produktais ir realizuojama jų teisė įsigyti maisto produktų ir būtiniausių daiktų bei higienos priemonių. Iš pažiūros atrodo, kad ir atsakomybė už netinkamas prekes, prekių asortimento nebuvimą, tenka ne viešojo administravimo subjektui, o privataus verslo atstovui vykdančiam savo veiklą įkalinimo įstaigos teritorijoje, tačiau visgi pareiga užtikrinti, kad įkalinimo vietoje veikiančio privataus juridinio asmens valdomoje parduotuvėje prekių asortimentas atitiktų teisės aktuose keliamus reikalavimus, nebūtų galima prekiauti uždraustais maisto produktais (pavyzdžiui cukrumi ir alkoholiu) tenka būtent įkalinimo įstaigos administracijai. Šios nuomonės laikosi ir LVAT, kuris savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, kad įkalinimo įstaigų administracija turi teisės aktų nustatyta tvarka užtikrinti sąlygas nuteistųjų specialiosios teisės už asmeninėse sąskaitose turimas lėšas įsigyti maisto produktų įstaigoje veikiančioje parduotuvėje realizavimui¹⁶⁶.

Galima teigti, kad teisinis reguliavimas yra aiškus, o ginčų dėl teisės apsipirkti parduotuvėje ar tam tikrų maisto produktų asortimento nebuvimo negali kilti. Loginiu požiūriu, juk asmuo atėjęs į prekybos centrą ir neradęs joje mėgstamos prekės nesikreipia į teismą dėl neturtinės žalos atlyginimo, tačiau administraciniuose ginčiuose, susijusiuose su netinkamomis įkalinimo sąlygomis, nuteistieji neturtinę žalą kildina ir iš per mažo prekių asortimento įkalinimo įstaigoje veikiančiose parduotuvėse, iš per didelių kainų, galimybės apsipirkti maisto produktų nesudarymo, per mažų nustatytų limitų, netgi teisės aktų nuostatų pakeitimo, reglamentuojančio jų teisę apsipirkti. Štai vienoje iš LVAT nagrinėtų bylų, nuteistasis teigė patyręs neturtinę žalą dėl to, kad įkalinimo įstaigos teritorijoje veikiančioje parduotuvėje negalėjo įsigyti razinų ir cinamono. Ginčo metu galiojusioje PITIVTT nuteistiesiems leidžiamų įsigyti ir turėti maisto produktų, būtiniausių reikmenų ir kitų daiktų sąrašė buvo numatyta, kad nuteistieji gali įsigyti ir turėti džiovintų vaisių, prieskonių. LVAT šiuo atveju atmetė nuteistojo apeliacinį skundą kaip nepagrįstą, konstatavęs, kad nuteistasis teismui nenurodė jokių individualių ir išskirtinių objektyviais

¹⁶⁶ LVAT 2020 m. gruodžio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-2030-442/2020

duomenimis pagrįstų aplinkybių, kodėl jam buvo būtinas cinamonas ir razinos. Pirmosios instancijos teismas neįvertino ir fakto, kad įkalinimo įstaigos administracija, draudimu įsigyti razinų siekia užtikrinti bausmės vykdymo režimo įgyvendinimą, nes razinos gali būti naudojamos alkoholio ir jo surogatų gamybos procese. Teismas pažymėjo ir tai, kad privatus juridinis asmuo, vykdamas prekybą įkalinimo įstaigos režiminėje teritorijoje, visų įmanomų prieskonių į savo asortimentą įtraukti objektyviai negali.¹⁶⁷ Panaši situacija buvo nagrinėjama ir kitoje LVAT nagrinėtoje byloje, kurios dalyku tapo – karameliniai saldainiai. Šiuo atveju teismas, įvertinęs nuteistiesiems leidžiamų įsigyti daiktų sąrašą pažymėjo, kad nuteistiesiems nėra ribojama teisė įsigyti saldainių, tai patvirtina ir įkalinimo įstaigoje veikiančios parduotuvės kainoraštis. Nuteistasis galimybę įsigyti karamelinių saldainių galėjo kompensuoti teise įsigyti kitų saldumynų, tokių kaip karamelizuoto pieno „Rududu“, šokoladinių batonėlių „Twix“, „Snickers“, „Mars“ ir kt.¹⁶⁸

Praktikoje nagrinėta ne viena byla dėl nesuteiktos galimybės nusipirkti medaus. Pavyzdžiui, vienoje LVAT nagrinėtoje byloje, nuteistasis nurodė, kad jis gyvena sveiką gyvenimo būdą, jokių saldumynų, išskyrus natūralų medų, nevalgo. Vadovaujantis teismo išvada, jei esant poreikiui, pareiškėjui pirkti saldžių maisto produktų pasirinkimas buvo, laikytina, kad įkalinimo įstaigos administracija tinkamai užtikrina galimybę pareiškėjui pasinaudoti teise už asmeninėse sąskaitose turimus pinigus įsigyti maisto produktų įstaigoje veikiančioje parduotuvėje ir šiuo aspektu teisės aktų reikalavimų nepažeidė¹⁶⁹. Teisėjų kolegija pažymėjo ir tai, kad įkalinimo įstaigos parduotuvės asortimente buvo pakankamai cukraus pakaitalų (įvairių rūšių saldainiai, šokoladas, chalva ir kiti konditeriniai gaminiai) todėl pareiškėjui nebuvo apribota teisė pagal teisės aktus gauti cukraus pakaitalų¹⁷⁰.

Dėl teisės apsipirkti įkalinimo įstaigoje veikiančioje parduotuvėje pasitaiko, kad nuteistieji patiria ir turtinę žalą. Pavyzdžiui, vienoje LVAT nagrinėtoje byloje teismas konstatavo, kad pareiškėjas 2016 m. liepos 18 d. Lukiškių tardymo izoliatoriaus - kalėjimo direktoriui pateikė prašymą leisti pirkti maisto produktus ir būtiniausius reikmenis. Prekių pirkimo-pardavimo čekyje (kvite) nurodyta, kad pareiškėjas įsigijo prekių už 47,61 eurus. Ši suma buvo išskaityta iš nuteistojo sąskaitos. Nuteistasis grąžino dalį įsigytų prekių už 1,57 eurų, todėl galutinė suma už įsigytas prekes sudarė 46,04 eurus. Prašyme leisti pirkti maisto produktus ir būtiniausius reikmenis pareiškėjas nepasirašė, bei teismui nurodė, kad įsigijo prekių tik už 12,13 eurų. Kadangi įkalinimo įstaiga nepateikė duomenų,

¹⁶⁷ LVAT 2018 m. spalio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-413-415/2022.

¹⁶⁸ LVAT 2018 m. balandžio 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2048-624/2018.

¹⁶⁹ LVAT 2015 m. spalio 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1322-575/2015.

¹⁷⁰ LVAT 2018 m. lapkričio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1747-442/2018.

patvirtinančių, kad visos prekių pirkimo-pardavimo čekyje (kvite) nurodytos prekės buvo pristatytos ar įteiktos pareiškėjui, teismas vertino, jog įkalinimo įstaiga nepagrįstai iš pareiškėjo asmeninės sąskaitos išskaitė 33,93 eurus.¹⁷¹

Pažymėtina, kad praktikoje, kamerų tipo patalpose laikomi nuteistieji prekes įsigyja dar kitaip teismų praktikoje vadinamu „akluoju būdu“, užpildant prašymą, pasirenkant iš katalogo prekes, dėl ko neretai kyla ir teisminiai ginčai. Vienoje iš LVAT nagrinėtų bylų, nuteistasis kildina patirtą neturtinę žalą iš netinkamų kalinio sąlygų, tame tarpe ir prekių asortimento bei jų kainų. Teismas šiuo atveju nurodė, kad įkalinimo įstaigos administracijai kyla pareiga prižiūrėti šios asmenų teisės įgyvendinimo sąlygas: būtiniausių reikmenų asortimentą, prekių kainų dydžius, kad jos nebūtų didesnės negu jų kaina artimiausiose parduotuvėse. Tokiais atvejais, kai pareiškėjas negali įsigyti konkrečios kainoraščio prekių grupėje nurodytos prekės, nesuponuoja pagrindo manyti, kad nuteistojo teisė apsipirkti buvo pažeista.¹⁷² Praktikoje pasitaiko atvejų, kuomet nuteistieji patirtą neturtinę žalą kildina iš Teisingumo ministerijos priimtų poįstatyminių teisės aktų nuostatų, reglamentuojančių nuteistųjų galimybę apsipirkti parduotuvėje (nustatant limitus). Šiais atvejais, nuteistieji prašydami įpareigoti Teisingumo ministeriją atšaukti įsakymą, draudžiantį įsigyti tam tikrus maisto produktus, iš esmės kelia ginčą dėl norminio administracinio akto dalies teisėtumo, o tokio pobūdžio ginčai nagrinėjami ABTĮ nustatyta tvarka. Režiumuojant tai kas buvo aptarta aukščiau, privatiems fiziniams asmenims nesuteikta teisė kreiptis į teismą su abstrakčiu prašymu ištirti atitinkamo norminio administracinio akto teisėtumą.

Pažymėtina, kad analizuojant teismų praktiką pastebėta, kad EŽTT dar nėra suformavęs praktikos, susijusios su nuteistųjų teise turėti atitinkamų maisto produktų ar daiktų. LVAT nagrinėdamas faktus dėl neturtinės žalos atlyginimo dažnai remiasi bendrąja EŽTT suformuluota taisykle, kad pareiškėjas yra asmuo, turintis specifinį teisinį statusą, jis atlieka laisvės atėmimo bausmę, todėl tam tikras jo asmeninių laisvių suvaržymas yra neišvengiamas. Praktikoje pripažįstama, kad įkalinimo įstaigose, atsižvelgiant į jų pobūdį, gali būti pateisinami platesni apribojimai nei laisvėje esančių asmenų atžvilgiu. Be to, pripažįstama, kad tam tikros kalinimo sąlygos ir su tuo susiję apribojimai yra būdingi atliekant laisvės atėmimo bausmę.

Socialinių ryšių palaikymas taip pat gali būti viena iš sąlygų neturtinei žalai kilti. Ryšių su artima socialine aplinka palaikymas *in corpore* gali būti laikomas viena iš resocializacijos priemonių. BVK įtvirtinta ne viena socialinių ryšių su artimaisiais palaikymo galimybė. Pavyzdžiui, teisė paskambinti, teisė į pasimatymą, išvyktos į namus, smulkiųjų paketų perdavimas, teisė susirašinėti laiškais. Visos šios aplinkybės sprendžiant ar buvo pažeista nuteistojo teisė į šeimos privatų gyvenimą, teismų praktikoje

¹⁷¹ LVAT 2018 m. rugpjūčio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1112-662/2018.

¹⁷² LVAT 2021 m. vasario 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-144-525/2021.

dažnai vertinamos reliatyviai, ir tik išaiškinus šias aplinkybes, galima spręsti, ar pareiškėjo privataus gyvenimo ribojimas buvo būtinas demokratinėje visuomenėje. Dažnai nuteistieji patirtą neturtinę žalą kildina būtent iš Konvencijos 8 straipsnio pažeidimo, tačiau pasitaiko atvejų, kuomet kaip patirtos neturtinės žalos priežastį pareiškėjai nurodo suteikiamų skambučių laiką, galimybes su artimaisiais susisiekti internetinės telefonijos pagalba, nutrauktus pasimatymus, privatumo skambinant telefonu neužtikrinimą ir kitas aplinkybes. Šias priežastis ir aptarsime plačiau.

Pavyzdžiui, nuo 2023-01-01 įsigaliojusioje naujoje BVK redakcijoje, lyginant su iki tol galiojusia, nuteistiesiems sudarytos didesnės galimybės palaikyti ryšius su socialine aplinka. Iki 2023-01-01 galiojusios BVK redakcijos 73 straipsnio 4 punkte buvo nurodoma, kad paprastojoje grupėje laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji turi teisę 2 kartus per savaitę paskambinti telefonu, tuo tarpu naujojo BVK 33 straipsnio 4 dalies 3 punkte nurodoma, kad nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę uždarojo tipo bausmės atlikimo vietose, paprastojoje grupėje, turi teisę 4 kartus per savaitę paskambinti. Pasikeitė ir drausmės grupėje laisvės atėmimo bausmės atliekančių nuteistųjų teisinė padėtis. Dar senasis BVK numatė teisę šios kategorijos nuteistiesiems 2 kartus per mėnesį paskambinti telefonu (BVK 75 straipsnio 1 dalies 4 punktas), tuo tarpu naujajame BVK numatyta teisė skambinti 4 kartus per savaitę (naujojo BVK 33 straipsnio 5 dalies 3 punktas).

Pavyzdžiui, vienoje LVAT nagrinėtoje byloje¹⁷³, nuteistasis neturtinę žalą kildino iš neteisėtų įkalinimo įstaigos administracijos veiksmų, t. y. ignoruojant jo prašymus žodžiu ir raštu, nesudarant sąlygų paskambinti vaizdo skambučiu kitoje įkalinimo įstaigoje laisvės atėmimo bausmę atliekančiai žmonai. Remiantis šioje byloje minimomis faktinėmis aplinkybėmis, įkalinimo įstaigos administracija teigė, kad vaizdo skambučiu nuteistasis gali skambinti visiems asmenims, kurie neatlieka laisvės atėmimo bausmės. Taip pat nurodė, kad ginčijamu laikotarpiu nebuvo techninių galimybių dviem laisvės atėmimo bausmės atliekantiems asmenims kalbėtis telefonu. LVAT remdamasis suformuota praktika analogiško pobūdžio bylose konstatavo, kad teisė paskambinti internetinės telefonijos būdu negali būti suprantama kaip savarankiška nauja teisė, o tik vienas iš teisės skambinti ir kalbėti telefonu realizavimo būdų. Tai yra alternatyvi komunikacijos priemonė, kuri gali būti prilyginama telefoniniams skambučiams ir įgyvendinama atsižvelgiant į įkalinimo įstaigoje esančias technines galimybes¹⁷⁴.

Kitoje byloje, nuteistasis į teismą kreipėsi dėl įkalinimo įstaigos administracijos neteisėto sprendimo, nesuteikti jam galimybės paskambinti artimiesiems internetinės telefonijos pagalba (vaizdo skambučiu). Pirmosios instancijos teismas, įvertinęs bylos duomenis, nuteistojo nurodytas aplinkybes dėl teisės skambinti ir kalbėti su kitais asmenimis internetine telefonija apribojimo, skundą pripažino

¹⁷³ LVAT 2022 m. spalio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-413-415/2022.

¹⁷⁴ LVAT 2018 m. sausio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2547-968/2018.

pagrįstu. Tačiau LVAT nesutiko su pirmosios instancijos teismo nuomone, ir priimta nutartimi panaikino pirmosios instancijos teismo sprendimo dalį, kurioje pripažinta, kad neužtikrinus galimybės skambinti ir kalbėti naudojant internetinę telefoniją, buvo pažeistos nuteistojo teisės, kadangi BVK nėra įtvirtinta savarankiška nuteistųjų teisė skambinti internetinės telefonijos būdu, todėl vaizdo skambučiai laikytini alternatyva skambinimui ir kalbėjimui telefonu.¹⁷⁵

Teisinių ginčų sukelia ir nustatyta skambinimo tvarka. Kaip pavyzdys, vienoje LVAT nagrinėtoje byloje, nuteistasis neturtinę žalą kildino iš netinkamų kalinimo sąlygų, taip pat ribojamos jo teisės 15 minučių paskambinti telefonu. Pareiškėjo nuomone, teisės aktuose numatytos 15 minučių telefoniniam pokalbiui turi būti fiksuojamos nuo pokalbio su abonentu, kuriam skambinama pradžios, o ne nuo numerio rinkimo momento. LVAT šiuo klausimu nesutiko su nuteistojo teiginiais bei pasisakė, kad pokalbio pradžia negali būti siejama su prisiskambinimu abonentui, kadangi gali susiklostyti situacija, kai pareiškėjas ilgą laiką negalės prisiskambinti ir atsakingi pareigūnai tokiu atveju turėtų praktiškai neribotą laiką laukti, kol nuteistasis prisiskambins norimiems asmenims¹⁷⁶.

Pasitaiko atvejų, kuomet nuteistieji neturtinę žalą kildina iš tokių aplinkybių, kaip privatumo naudojantis taksofonu neužtikrinimas. Vienoje LVAT priimtoje nutartyje¹⁷⁷, teismas nagrinėjo nuteistojo skundo argumentus susijusius taksofonų trūkumu, kuriais naudojantis neužtikrinamas skambinančio nuteistojo privatumas. Teismas šiuo klausimu remdamasis suformuota praktika, akcentavo, kad teisės aktuose nėra įtvirtinti papildomi reikalavimai taksofonams įrengti, todėl nėra pagrindo konstatuoti įkalinimo įstaigos administracijos neteisėto neveikimo dėl to, jog papildomai nebuvo atitverti taksofono aparatai ar neįrengtos skambinimo kabinos¹⁷⁸.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad šiuo klausimu taip pat nėra suformuotos EŽTT praktikos, tačiau pavyzdžiui byloje *Varnas prieš Lietuvą*, EŽTT cituodamas CPT vizito Lietuvoje ataskaitą, pažymėjo, kad leidimas susisiekti (paštu, per pasimatymus arba telefonu) turėtų būti taisyklė, o apribojimai – išimtis, kuri, vadovaujantis proporcingumo principu, apribojimų atžvilgiu turėtų būti kuo švelnesnė¹⁷⁹.

Be teisės paskambinti, bausmių vykdymą reglamentuojantys teisės aktai nustato nuteistiesiems teisę pasimatyti su šeimos nariais. Pažymėtina, kad BVK įtvirtinti net trijų rūšių pasimatymai, kitaip diferencijuojami atsižvelgiant į pasimatymo trukmę, asmenis ateinančius pasimatyti su nuteistuoju. Vadovaujantis BVK 39 straipsnio 2 dalimi, nuteistieji su artimaisiais gali pasimatyti iki 2 valandų

¹⁷⁵ LVAT 2019 m. sausio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2547-968/2018.

¹⁷⁶ LVAT 2021 m. spalio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-467-502/2021.

¹⁷⁷ LVAT 2021 m. birželio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-438-520/2021.

¹⁷⁸ LVAT 2020 m. vasario 26 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A-256-492/2020.

¹⁷⁹ EŽTT Teismo 2013 m. liepos 9 d. sprendimas Nr. 42615/06.

nuotoliniu arba nekontaktiniu būdu ir kontaktiniu būdu iki 3 valandų. Neprižiūrint įkalinimo įstaigos administracijai nuteistieji gali iki 24 valandų pasimatyti specialiai įkalinimo įstaigoje įrengtose ilgalaikių pasimatymų patalpoje, o nuteistiesiems be palydos išvykstant iš bausmės atlikimo vietos – iki 8 valandų. Šios BVK normos nuteistiesiems užtikrina teisę į privatų šeimos gyvenimą, kurią gina Konvencijos 8 straipsnis. Pavyzdžiui, byloje *Khoroshenko prieš Rusiją*¹⁸⁰ EŽTT yra pažymėjęs, kad „pasimatymų (apsilankymų) teisė yra esminė nuteistojo teisės į šeimos gyvenimo gerbimą dalis, kurią kalėjimo administracija leidžia jam, arba prireikus, padeda jam palaikyti ryšį su savo artima šeima“. Tačiau ši teisė nėra absoliuti. EŽTT pripažindamas, kad net ir izoliuotų nuo visuomenės, įkalinimo įstaigoje esančių asmenų atžvilgiu socialiniai ryšiai su artimaisiais asmenimis turi būti užtikrinami, tačiau tuo pačiu EŽTT formuoja ir išimtį, kuria remiantis, suteikiant teisę palaikyti ryšius su išoriniu pasauliu, pateisinami ir tam tikri apribojimai, kaip šių ryšių kontrolė. Byloje *Aliev prieš Ukrainą* teismas pasisakė, kad bendravimo su išoriniu pasauliu kontrolė, pavyzdžiui pasimatymų, skambučių metu nėra savaime nesuderinama su Konvencijos nuostatomis¹⁸¹. Keletą iš socialinių ryšių palaikymo kontrolės pavyzdžių EŽTT pateikė nagrinėdamas bylą *Hagyó prieš Vengriją*¹⁸². Teismo nuomone pateisinamos kontrolės priemonės galėtų būti pasimatymų su šeimos nariais skaičiaus ribojimas, apsilankymų metu vykdoma priežiūra, specialioji apsilankymų tvarka ir kt. Tačiau iš teismų praktikos matyti, kad ne visada tokie ribojimai ir kontrolė pateisina tikslą ir gali būti pripažįstami kaip pažeidžiantys Konvencijos 8 straipsnio nuostatas. Pavyzdžiui, sprendime *Deltuva prieš Lietuvą*, teismas konstatavo, kad pareiškėjo atžvilgiu buvo pažeista teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą. Kardomojo kalinimo laikotarpiu, pareiškėjui beveik metus laiko, ikiteisminį tyrimą kuriojančio prokuroro sprendimu buvo leista tik 1 kartą susitikti su savo šeimos nariais (žmona ir dukra). Kiti jo prašymai paskambinti ir pasimatyti buvo atmesti argumentuojant tuo, kad bendravimas gali turėti įtakos sklandžiam ikiteisminiam tyrimui. EŽTT šiuo atveju lygino viešąją ir privatą interesą bei priėjo prie išvados, kad rizika, kad pareiškėjas pasinaudodamas savo šeima gali slėpti ar naikinti įkalčius ar kitaip paveikti ikiteisminį tyrimą išlieka, tačiau išlieka ir būtinybė apsaugoti šeimos narių, ypač nepilnamečių teisę į šeimos gyvenimą. Atsižvelgiant į bylos aplinkybes teismas konstatavo, kad apribojimai pasimatyti su žmona ir dukra įkalinimo įstaigoje nebuvo būtini demokratinėje visuomenėje ir priteisė pareiškėjui 5 000 eurų neturtinei žalai atlyginti.

¹⁸⁰ EŽTT 2015 m. birželio 30 d. sprendime byloje, pareiškimo Nr. 41418/04.

¹⁸¹ EŽTT 2003 m. balandžio 29 d. sprendimas byloje *Kalashnikov prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 47095/99.

¹⁸² EŽTT 2013 m. balandžio 23 d. sprendimas byloje *Hagyó prieš Vengriją*, pareiškimo Nr. 52624/10.

Kaip pateisinamo pasimatymų ribojimo (kontrolės) pavyzdys, galėtų būti nutrauktas pasimatymas. Pavyzdžiui, vienoje LVAT nagrinėtoje byloje, nuteistajam nepagrįstai buvo nutrauktas jo trumpalaikis pasimatymas su draugais tuo pagrindu, kad pasimatymai trunka iki 12 valandos. Pasimatymas iš vis truko 40 minučių. Teismo vertinimu, įgyvendinant įkalinimo įstaigų režimo reikalavimus ir esant nustatytam ir viešai skelbiamam pasimatymų suteikimo laikui, įkalinimo įstaigos administracija neturėjo pagrindo pratęsti pareiškėjo pasimatymą ne darbo valandomis (po 12 valandos)¹⁸³. Pastebėta, kad ginčai dažnai kyla dėl teisės normų, susijusių su be priežiūros vykdomais pasimatymais iki 24 valandų, kitaip praktikoje vadinamais „ilgalaikiais pasimatymais“. Pavyzdžiui, vienoje LVAT nagrinėtoje byloje, nuteistasis patirtą neturtinę žalą kildino iš neužtikrintų jo teisių pasimatyti su savo žmona. Pirmosios instancijos teismas konstatavo, kad įkalinimo įstaiga turėjo užtikrinti jo teisę gauti per mėnesį vieną pasimatymą, kuris vyksta neprižiūrint įkalinimo įstaigos administracijai, specialiose patalpose, iki 24 valandų. Tačiau LVAT šį sprendimą panaikino, ir konstatavo, kad pareiškėjas neturėjo teisės į ilgalaikius pasimatymus.¹⁸⁴ Šiuo aspektu svarbi ir EŽTT praktika, pavyzdžiui, sprendime *Varnas prieš Lietuvą*¹⁸⁵ EŽTT pažymėjo, kad nepaisant to, jog teismas išreiškė pritarimą dėl perėjimo prie ilgalaikių pasimatymų su sutuoktiniu suteikimo kai kuriose Europos šalyse, teismas dar nėra aiškinęs Konvencijos taip, kad susitariančiosios valstybės privalo numatyti tokius pasimatymus. Valstybės turi plačią nuožiūros laisvę nuspręsti, kokių veiksmų imtis, kad būtų užtikrintos Konvencijoje numatytos teisės. Taigi kiekvienos valstybės įstatymų leidėjas turi diskrecijos teisę nuspręsti, ar bausmių vykdymą reglamentuojančiuose teisės aktuose tokią nuostatą įtvirtinti, ar ne. Vienareikšmiškai teigti, jog neįtvirtinus ilgalaikių pasimatymų teisės *de jure* valstybė pažeistų iš Konvencijos kylančius įsipareigojimus, negalime. Pažymėtina ir tai, kad vertinant aplinkybę, jog nuteistojo atžvilgiu buvo pažeistas Konvencijos 8 straipsnis, netikslinga remtis vien tik faktu, kad įkalinimo įstaigos administracija nuteistajam nesudarė galimybių suorganizuoti ilgalaikį pasimatymą su artimaisiais. Šiuo aspektu turi būti vertinama visuma aplinkybių. Pažeista nuteistojo teisė pasimatyti su artimaisiais vertinama reliatyviai, atsižvelgiant į aplinkybių visumą, tokių kaip pasimatymų teisės dažnumas įtvirtintas įstatyme, pasimatymų trukmė, galimas fizinis kontaktas pasimatymų metu, galimybė su šeimos nariais bendrauti telefonu, rašant laiškus ir kitas aplinkybes. Šiomis nuostatomis buvo remtasi ir kitoje LVAT nagrinėtoje byloje, kurioje nuteistasis kaip pagrindines aplinkybes iš kurių kildina patirtą neturtinę žalą nurodė jam nesuteiktus ilgalaikius pasimatymus su moterimi, su kuria turi dukrą. LVAT remdamasis suformuota praktika, konstatavo, kad be ilgalaikių pasimatymų, BVK

¹⁸³ LVAT 2022 m. sausio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-45-602/2022.

¹⁸⁴ LVAT 2023 m. kovo 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-241-552/2023.

¹⁸⁵ 2013 m. liepos 9 d. sprendimas byloje *Varnas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 42615/06.

įtvirtintos ir kitos nuteistųjų ryšių su šeima ir socialinių ryšių palaikymo galimybės, todėl nekyla ir pagrindas konstatuoti teisės į šeimos gyvenimo gerbimą pažeidimo.

Šiuo klausimu buvo pasisakęs ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas. Savo nutarime¹⁸⁶ Konstitucinis teismas sprenddamas BVK normų, reglamentuojančių teisę į ilgalaikį pasimatymą atitikimo konstitucinėms nuostatoms, suformulavo ir teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą aiškinimo taisykles. Be aplinkybių, kurios iliustruoja nuteistojo glaudų šeimyninį ir Konvencijos 8 straipsnio prasme vertingą bei saugotiną ryšį, turi būti įvertintos ir kitos įstatymų leidėjo sudarytos galimybės nuteistiesiems palaikyti socialinius santykius su artimais asmenimis.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima teigti, kad teisė palaikyti socialinius ryšius su artimaisiais EŽTT jurisprudencijoje siejama su privataus gyvenimo ir šeimos gerbimo principais, tačiau negali būti suprantama siaurai. Kaip ir vertinant Konvencijos 3 straipsnio prezumpcijos pažeidimą, taip ir Konvencijos 8 straipsnio pažeidimo atveju turi būti įvertinta aplinkybių visuma. Pažymėtina ir tai, kad analizuojant bausmių vykdymą reglamentuojančių teisės normų kaitą, pastebima, kad įstatymų leidėjas suteikia daug alternatyvių galimybių socialiniams ryšiams palaikyti, pavyzdžiui teisiniame reguliavime atsiradusi internetinės telefonijos sąvoka. Teisės paskambinti ir pasimatyti dažnumo klausimu, nuo 2023-01-01, skirtingą teisinį statusą turintiems nuteistiesiems, suteikta vienoda teisė paskambinti telefonu (pavyzdžiui, naujojoje BVK redakcijoje įtvirtinta, kad drausmės grupėje esantys nuteistieji turi teisę 4 kartus per savaitę paskambinti telefonu, ko nebuvo senojoje BVK redakcijoje, kurioje numatyta galimybė drausmės grupės nuteistiesiems telefonu paskambinti tik 2 kartus per mėnesį. Tas pats numatyta ir su teise į pasimatymus. Dar iki 2023 m. šios kategorijos nuteistieji turėjo teisę gauti vieną pasimatymą, kuris gali vykti nuotoliniu būdu arba specialiose įkalinimo įstaigos patalpose, įrengtose taip, kad lankytojų ir nuteistojo fizinis kontaktas negalimas, o nuo 2023 metų, šie nuteistieji turi teisę per mėnesį gauti tris pasimatymus, kurie vyksta nuotoliniu būdu, ir vieną pasimatymą, kuris vyksta prižiūrint laisvės atėmimo vietų įstaigos atstovui.

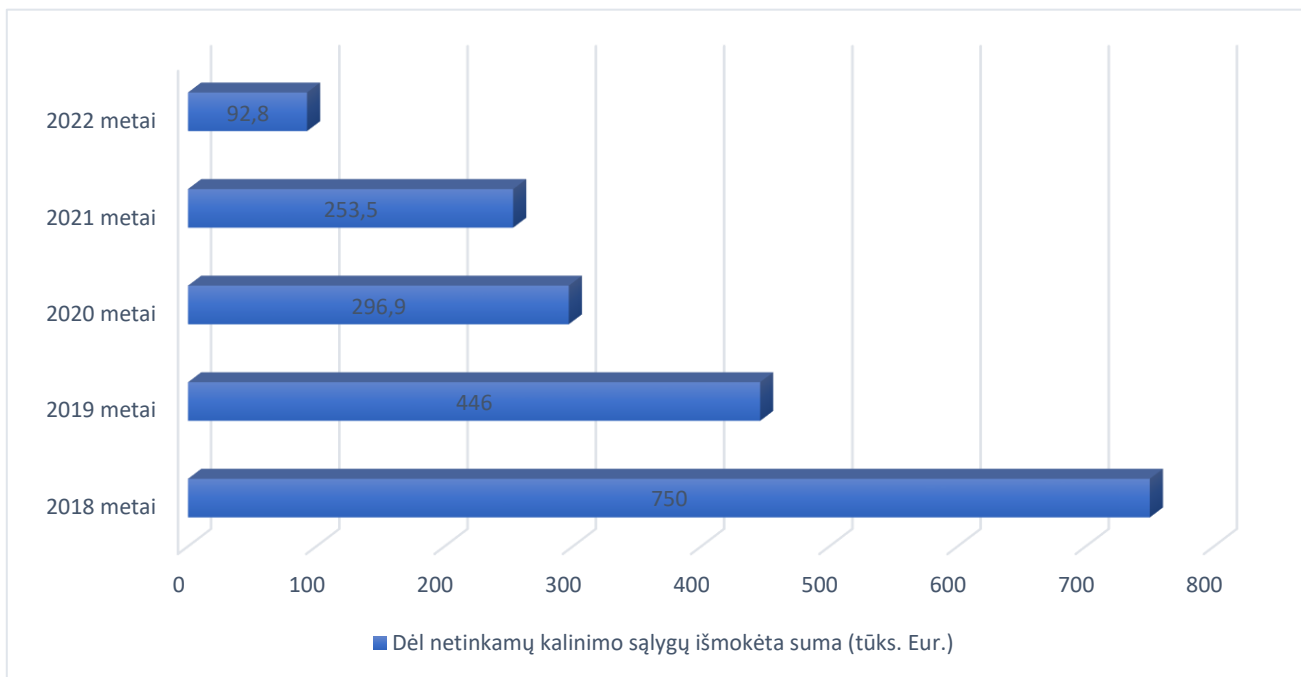
5. VALSTYBĖS VAIDMUO UŽTIKRINANT TINKAMAS KALINIMO SĄLYGAS

Įkalinimo įstaigos tai pagrindinis rodiklis, kuriuo vadovaujantis sprendžiama, kaip ES valstybė narė laikosi Konvencijos reikalavimų. Galima teigti, kad Lietuvoje pagrindinė ir esminė orių ir tinkamų

¹⁸⁶ Konstitucinio Teismo 2018 m. balandžio 16 d. sprendimas Nr. KT7-S3/2018 „Dėl pareiškėjo Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo prašymo ištirti Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 94 straipsnio 3 dalies atitiktį Lietuvos Respublikos Konstitucijai grąžinimo“.

Žiūrėta 2023 m. kovo 29 d. https://lrkt.lt/data/public/uploads/2018/04/d1_2018-04-16_kt7-s3.pdf

kalinimo sąlygų neužtikrinimo priežastis – dar sovietmečiu statytų įkalinimo įstaigų kritinė būklė neatitinkanti higienos normų¹⁸⁷. Tačiau atlikus analizę pastebėta, kad nors tinkamas materialinis ir buitinis nuteistųjų aprūpinimas išlieka viena iš pagrindinių priežasčių neturtinei žalai kilti, bet aktualūs ir kiti veiksniai, tokie kaip teisės aktuose nustatytų reikalavimų nesilaikymas, pareigūnų ir įkalinimo įstaigos personalo netinkamas elgesys ir kt. Analizuojant priteistų sumų neturtinei žalai atlyginti dydžius ir įkalinimo įstaigų infrastruktūros pokyčius (uždarytos „probleminės“ įstaigos, tokios kaip Lukiškių tardymo izoliatorius – kalėjimas, Kybartų pataisos namai¹⁸⁸, renovuotos gyvenamosios patalpos Vilniaus ir Marijampolės pataisos namuose) ir remiantis Teisingumo ministerijos veiklos ataskaitų duomenimis pastebima, kad laikotarpiu nuo 2018 metų iki 2022 metų, nuteistųjų, faktiškai patyrusių neturtinę žalą ir dėl šių priežasčių besikreipiančių į nacionalinius teismus, skaičius sistemingai mažėja, ką rodo ir mažėjantys priteisiamų sumų dydžiai, pateikiami žemiau esančiame grafike (žr. 2 pav.). Pavyzdžiui, Teisingumo ministerijos veiklos ataskaitose minima, kad iš ministerijos administruojamų asignavimų žalai, kylančiai dėl valdžios neteisėtų veiksmų atlyginti, kompensacija už netinkamas įkalinimo sąlygas 2018 metais buvo išmokėta 719 asmenų, 2021 metais – 340 asmenų, o 2022 metais tik 144 asmenims.

¹⁸⁷ Gintautas Sakalauskas, Liubovė Jarutienė, Vaidas Kalpokas, Rūta Vaičiūnienė, *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos* (Vilnius: Žara, 2020).

¹⁸⁸ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2018 m. lapkričio 26 d. įsakymas Nr. 1R-253 „Dėl Kybartų pataisos namų ir Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo reorganizavimo“. Žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/4e64da32f28311e89d4ad92e8434e309>

2 pav. 2018 – 2022 metais priteistų kompensacijų už patirtą neturtinę žalą dėl netinkamų kalinimo sąlygų dydžiai

Nors iš valstybės priteisiamų kompensacijų už patirtą neturtinę žalą skaičius sumažėjo, tačiau iš biudžeto lėšų nuteistiesiems per šį laikotarpį valstybė atlygino beveik du milijonus, t. y. 1 839 200 eurų¹⁸⁹. Kyla klausimas, ar valstybė nepajėgi užtikrinti iš Konvencijos kylančių įsipareigojimų užtikrinti tinkamas kalinimo sąlygas laisvės atėmimo bausmė nuteistiems asmenims? Ar nepakankamai efektyviai reaguoja į atvejus, kuomet nuteistiesiems priteisiama žala ir nesiima reikiamų priemonių neturtinę žalą sukeliančioms priežastims šalinti? O galbūt neturtinės žalos atlyginimas valstybei „kainuoja“ pigiau nei naujų įkalinimo įstaigų statybos ar senų įkalinimo įstaigų renovavimas?

Anot G. Švedo, didelę įtaką bausmių vykdymo politikos kryptingumui turi valstybės ekonominė padėtis¹⁹⁰. Lietuvoje įkalinimo įstaigų perpildymo ir humanizavimo problema pradėta spręsti dar 1997 metais ir tęsiasi iki šių dienų. Analizuojant teisinius dokumentus pastebėta, kad įkalinimo įstaigų modernizavimo procesas nebuvo efektyvus, nuolat keičiami tikslai ir priemonės, užsibrėžti neprotingi priemonių įgyvendinimo terminai, dėl ko šios priežastys tik atitolino valstybę nuo siekiamo tikslo, o nuteistiesiems ir toliau nebuvo užtikrinamos tinkamos laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygos. Išskirtini 6 įkalinimo įstaigų modernizavimo etapai:

1) Įkalinimo įstaigų modernizavimas buvo pradėtas 1997 metais, Vyriausybei pritarus *Laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo vietų kapitalinės statybos darbų 1998–2000 metų programai*, kurios tikslas – humanizuoti bausmių vykdymo sistemą ir tobulinti įkalinimo įstaigų apsaugą, tačiau dėl nepakankamo finansavimo **programa nebuvo įgyvendinta**.

2) Įkalinimo įstaigų modernizavimą rimčiau pradėta žiūrėti pasirengimo stoti į ES laikotarpiu. Vyriausybės patvirtintame *Acquis* įgyvendinimo priemonių 2003 metų priemonių plane¹⁹¹ buvo numatyta ir 2004 metais patvirtinta *Įkalinimo įstaigų renovavimo ir įkalinimo sąlygų humanizavimo programa*¹⁹². Programos pagrindinis tikslas - iki 2010 metų rekonstruoti įkalinimo įstaigas. Įgyvendinant humanizavimo programą buvo tikėtasi rekonstruoti 13 objektų, o lėšų poreikis siekė – 81 mln. 734 tūkst.

¹⁸⁹ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos veiklos ataskaitos. Žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d., <https://tm.lrv.lt/lt/administracine-informacija/planavimo-dokumentai/veiklos-ataskaitos>

¹⁹⁰ G. Švedas, *Bausmių vykdymo teisė* (Vilnius : Teisinės informacijos centras, 2003).

¹⁹¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. kovo 5 d. nutarimas Nr. 292 Dėl Lietuvos pasirengimo narystei Europos Sąjungoje programos (Nacionalinė acquis priėmimo programa) teisės derinimo priemonių ir acquis įgyvendinimo priemonių 2003 metų planų patvirtinimo, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.206269>

¹⁹² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 24 d. nutarimas Nr. 619 Dėl Įkalinimo įstaigų renovavimo ir įkalinimo sąlygų humanizavimo 2004-2009 metų programos patvirtinimo <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.233965>

litų (23 mln. 670 tūkst. 644, 11 eurų). Perkelti LAVL į Pravieniškių gyvenvietę. Siektinas tikslas, kad minimalus gyvenamasis plotas 1 asmeniui siektų 5 kv. m. **Programa nebuvo įgyvendinta.**

3) Likus keliems metams iki humanizavimo programos įgyvendinimo termino, ji buvo pakeista *Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų plėtros strategija 2008-2033 metams* (toliau – Plėtros strategija), kurios pagrindinis tikslas - naujų įkalinimo įstaigų statyba (Klaipėdoje iki 2021 metų, Šiauliuose ir Panevėžyje iki 2026 metų). Taip pat buvo planuota, kad kiekvieno apygardos teismo veiklos teritorijoje funkcionuotų tardymo izoliatorius, tokiu būdu plečiant įkalinimo įstaigų infrastruktūrą. Plėtros strategijoje siekis padidinti minimalų gyvenamąjį plotą, tenkantį asmeniui iki 5 kv. m. pratęstas iki 2033 metų Tačiau ir **ši strategija liko neįgyvendinta.**

4) 2008 metų Plėtros strategiją pakeitė *Laisvės atėmimo vietų modernizavimo strategija 2009-2017 metams* (toliau – Modernizavimo strategija). Modernizavimo strategijos pagrindinis tikslas - užtikrinti laisvės atėmimo vietų saugią ir ekonomišką veiklą, suimtiesiems ir nuteistiesiems teisės aktų nustatytas laikymo, o personalui – darbo sąlygas¹⁹³, per kuo trumpiausią laiką ir kuo mažesnėmis sąnaudomis modernizuoti laisvės atėmimo vietas. Nuspręsta pastatyti naujas įkalinimo įstaigas (Klaipėdos ir Šiaulių tardymo izoliatorius – pataisos namus iki 2015 metų, Panevėžio tardymo izoliatorių – pataisos namus iki 2017 metų). Siektinas tikslas minimalaus gyvenamasis plotas tenkantis vienam asmeniui - 5 kv. m. Strategija **nebuvo įgyvendinta.**

5) 2009-2017 metų modernizavimo strategiją pakeitė 2014 metų Vyriausybės *patvirtinta Laisvės atėmimo vietų modernizavimo programa*¹⁹⁴ kurioje pradėta šnekėti apie dinaminės apsaugos modelio diegimą. Vis dar laikomasi užsibrėžtų tikslų – pastatyti Šiaulių, Panevėžio, Klaipėdos, Vilniaus tardymo izoliatorius – pataisos namus. Programa įgyvendinta **gana sėkmingai**. 2019 m. liepos 1 d., reorganizuotas Lukiškių tardymo izoliatorius – kalėjimas, Kybartų pataisos namai¹⁹⁵. 2017 metais pradėti rekonstruoti Pravieniškių pataisos namų – atvirosios kolonijos 3 sektorius ir Marijampolės pataisos namai, kurių rekonstravimo darbai sėkmingai baigti¹⁹⁶, 2020 metais rekonstruoti Vilniaus pataisos namai, po rekonstrukcijos vienam asmeniui užtikrinamas nuo 3,6 kv. m. iki 5 kv. m. gyvenamasis plotas.

¹⁹³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. rugsėjo 30 d. nutarimas Nr. 1248 Dėl Laisvės atėmimo vietų modernizavimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2009–2017 metų plano patvirtinimo, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.354370>

¹⁹⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. liepos 22 d. nutarimas Nr. 740 Dėl Laisvės atėmimo vietų modernizavimo programos patvirtinimo, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/426d8e40170c11e4aa9bb36470fb9e6e>

¹⁹⁵ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2018 m. lapkričio 26 d. įsakymas Nr. 1R-253 Dėl Kybartų pataisos namų ir Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo reorganizavimo, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/4e64da32f28311e89d4ad92e8434e309>

¹⁹⁶ Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, Po rekonstrukcijos atidarytas modernus korpusas (publikuota 2017 m. liepos 13 d.), <http://www.kaldep.lt/lt/mpn/naujienos-mpn/po-rekonstrukcijos-atidarytas-43n8.html>

Programa neteko galios Lietuvos Respublikos Vyriausybei priėmus Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programą¹⁹⁷.

6) *2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programa*, nacionalinei bausmių vykdymo sistemai iškėlė naujų reikalavimų kartelę. Vienas iš plano uždavinių – didinti bausmių vykdymo sistemos efektyvumą. Nors plane kaip viena iš prioritetinių sričių akcentuotina tai, kad didžioji dalis infrastruktūros netinkama laisvės atėmimo bausmėms vykdyti, vis dar aktualiomis išlieka nesaugios ir neorios įkalintų asmenų gyvenimo sąlygos laisvės atėmimo vietų įstaigose, fragmentiškai vykdoma resocializacija, kvalifikuoto personalo trūkumas ir pan.

Analizuojant šias strategijas pastebima, kad nuo 1997 metų iki šiol pagrindinė problema išliko netinkamos kalinimo sąlygos, minimalaus gyvenamojo ploto užtikrinimas. Lūkesčiai plėsti įkalinimo įstaigų infrastruktūrą statant naujas įkalinimo įstaigas taip ir liko neįgyvendinti, net priešingai, 2019 metais įkalinimo įstaigų infrastruktūra susiaurėjo, o nuteistųjų skundų dėl neturtinės žalos atlyginimo tendencijos nuosekliai didėjo. Pagrindinė strategijų neįgyvendinimo priežastis būtent materialūs kriterijus, nepakankamas finansavimas, lėšų stoka. Pakankamas gyvenamasis plotas, tinkamos higienos sąlygos, privatumo naudojantis sanitariniais mazgais užtikrinimas turi būti ne tik įkalinimo įstaigų administracijų, bet ir valstybės pareiga skirstant prioritetus.

Pastebimas Vyriausybės ir įkalinimo įstaigų administracijos bandymas neturtinės žalos priežastis spręsti tobulinant bausmių vykdymą reglamentuojančių įstatymų ir poįstatyminių teisės aktų nuostatas.

Ne kartą buvo koreguojamos Eksploatavimo taisyklių nuostatos, susijusios su sanitarinių mazgų įrengimu ir atskyrimu nuo bendrojo gyvenamojo ploto. Pavyzdžiui, 2009 – 2020 metais galiojusių Eksploatavimo taisyklių nuostatose buvo nurodoma, kad sanitarinio mazgo patalpa turi būti atitverta nuo likusio kameros ploto ne žemesne kaip 1,5 m. aukščio pertvara¹⁹⁸, tačiau ši norma nebuvo pakankama, ir teismų pripažįstama kaip pažeidžianti nuteistųjų privatumo ribas. Remiantis asmenine darbo autorės patirtimi Lukiškių tardymo izoliatoriuje - kalėjime, sanitariniai mazgai dar prieš priimant valstybei nepalankius sprendimus, kamerų tipo patalpose buvo atskirti tik mūrine sienele. Situacija kardinaliai pasikeitė priėmus valstybei nepalankius sprendimus, kas paskatino gyvenamosiose kamerosose esančius

¹⁹⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. spalio 20 d. nutarimas Nr. 861 Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programos patvirtinimo

[861 Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teis... \(lrs.lt\)](#)

¹⁹⁸ 2009-07-10 Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-176 „Dėl Tardymo izoliatorių įrengimo ir eksploatavimo taisyklių patvirtinimo”

<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.349104?jfwid=-jdd4g9y35>

sanitarinius mazgus nuo bendrojo ploto atskirti dušams skirta nepermatoma užuolaida, taip iš dalies užtikrinant nuteistųjų privatumą. Tačiau ši priemonė taip pat nepasitvirtino. Tik 2020 metais, ši nuostata pakeista nurodant, kad nesant techninėms galimybėms esamose kamerose įrengti sanitarinio mazgo kabinos, sanitarinio mazgo vieta turi būti atitverta nuo likusio kameros ploto pertvara (iki kameros lubų), taigi įkalinimo įstaigų administracijos įgijo pareigą imtis veiksmų, kad esančios nuteistųjų gyvenamosios kameros atitiktų teisės aktų keliamus reikalavimus. Pastebima, kad EŽTT nustatyti pažeidimai įtakojo ir teisinį reguliavimą atliekant kratas. Laisvės atėmimo vietų įstaigų apsaugos ir priežiūros instrukcijoje neliko diskrecijos teisės pasirinkti kratos atlikimo būdus, o žingsniai yra imperatyviai reglamentuoti. Ne kartą keistos BVK nuostatos. Iš šiuo metu galiojančio bausmių vykdymą reglamentuojančio įstatymo nuostatų galima susidaryti išvadą, kad valstybė, siekdama užtikrinti tinkamas kalinimo sąlygas nuteistiesiems ėmėsi kitokios strategijos. Esant lėšų trūkumui ir neišgalint renovuoti visų Lietuvoje veikiančių įkalinimo įstaigų, švelninamos nuteistųjų bausmės atlikimo sąlygos, suteikiamos galimybės užsiimti darbine veikla už įkalinimo įstaigos teritorijos ribų, užsiimti individualia veikla įkalinimo įstaigose, numatytos didesnės galimybės nuteistiesiems gauti reikalingas gydymo nuo priklausomybės ligų, psichologinės pagalbos paslaugas, didelis dėmesys skiriamas resocializacijos priemonėms, o nuostatoms susijusioms su neturtinės žalos atlyginimu dėmesio neskiriama išvis. Tiek senosiose, tiek naujoje BVK redakcijose nėra įtvirtinta netinkamų kalinimo sąlygų prezumpcija, kurios įtvirtinimas *de jure* palengvintų administracinę naštą, tenkančią teismams, nagrinėjant bylas dėl neturtinės žalos atlyginimo, tiek įgalintų įkalinimo įstaigų administraciją į nuteistųjų kalinimo sąlygas pažvelgti ne fragmentiškai, o imtis atitinkamų veiksmų. Įtvirtinus netinkamų kalinimo sąlygų prezumpciją, praktikoje būtų išvengta atvejų, kuomet nagrinėjami skundai dėl dispozityvių teisės normų, reglamentuojančių nuteistųjų resocializacijos procesus, kurios dėl savo prigimties – savanoriškumo įsitraukiant į šiuos procesus, vidinės motyvacijos vykdyti pozityvaus užimtumo veiklas, nėra neturtinės žalos dalykas.

Darytina išvada, kad valstybės vaidmuo yra svarbus veiksnys užtikrinant tinkamas ir orias įkalinimo sąlygas, tačiau atsižvelgiant į šiame darbe aptartas neturtinės žalos kilimo prielaidas, nuolat kintančią EŽTT ir LVAT praktiką, kuomet patirta neturtinė žala vertinama vis didesne pinigine satisfakcija, o pažeidimų sąrašas nuolat plečiamas, ateityje valstybei užtikrinti orias įkalinimo sąlygas bei iš Konvencijos kylančių reikalavimų laikymąsi, vien tik keičiant teisinį reguliavimą gali tapti dideliu iššūkiu.

IŠVADOS

Tyrimo eigoje iškeltas pirmasis ginamasis teiginys, kad „*dėl netinkamų kalinimo sąlygų patirta neturtinė žala praktikoje dažniausiai kyla pažeidus Konvencijos 3 straipsnio prezumpciją*“, pasitvirtino. Neturtinė žala dėl netinkamų kalinimo sąlygų nuteistiesiems gali kilti ir pažeidus Konvencijos 8 straipsnį (teisė į privatų gyvenimą), kuris praktikoje dažnai siejamas su privatumo naudojantis sanitariniais mazgais neužtikrinimu, Konvencijos 9 straipsnį (religijos laisvė), kuomet nesudaromos lygios galimybės išpažinti religiją laisvės atėmimo vietose, taip pat ir bene fundamentaliausia Konvencijos 2 straipsnio ginamą vertybę (teisė į gyvybę), tačiau šiuo atveju teisė į patirtą neturtinę žalą dėl įkalinimo įstaigos neteisėtų veiksmų ar neveikimo mirus nuteistajam įgyja jo artimieji. Tačiau praktikoje pastebima, kad dažniausiai pažeidimų pobūdis lemia ne tik aukščiau paminėtų straipsnių, bet ir Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą, kadangi faktinės aplinkybės teismai vertina reliatyviai (atsižvelgiant į visumą).

Tyrimo eigoje iškeltas antrasis ginamasis teiginys, kad „*Lietuvoje laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų teisių užtikrinimas bei įkalinimo įstaigos administracijos veiksmai ar neveikimas, dažnai yra pagrindas nuteistiesiems gauti neturtinės žalos atlyginimą*“ pasitvirtino iš dalies. Nors dėl daugelio pažeidimų, pavyzdžiui, nuteistojo saugumo laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu neužtikrinimo, netinkamos sveikatos priežiūros paslaugų suteikimo ar jų nesuteikimo, teisės išpažinti religiją ribojimo ir kt. nuteistieji netutinę žalą patiria būtent dėl įkalinimo įstaigų personalo kaltės, tačiau dažniausiai pasitaikančios bylos dėl neturtinės žalos atlyginimo yra susijusios su minimalaus asmeninio ploto, tinkamų higienos sąlygų, privatumo naudojantis sanitariniais mazgais neužtikrinimo. Todėl darytina išvada, kad šios aplinkybės tiesiogiai nuo įkalinimo įstaigos administracijos nepriklauso, o yra susijusios su valstybės valdomu „kritinės“ būklės nekilnojamuoju turtu (senomis įkalinimo įstaigomis), bei valstybės finansiniais ištekliais, dėl ko jau nuo 1997 metų siekiama renovuoti bei „humanizuoti“ Lietuvoje esančias įkalinimo įstaigas, kurių būklė yra pagrindinė orų ir tinkamų bausmės atlikimo sąlygų neužtikrinimo priežastis.

Igyvendinus darbo tikslą ir uždavinius, buvo padarytos šios tyrimo išvados:

1. Dar prieš trisdešimtmetį, neturtinės žalos atlyginimas asmenims buvo „tabu“. Tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę, asmenys įgijo teisę į neturtinės žalos atlyginimą. Tuo tarpu nuteistieji atliekantys laisvės atėmimo bausmę šią teisę įgijo Lietuvai ratifikavus Konvenciją.

2. Neturtinės žalos prezumpcija įstatyme nėra įtvirtinta. Teismai, patirtą neturtinę žalą konstatuoja vadovaudamiesi CK 6.250 straipsnyje įtvirtinta neturtinės žalos samprata. Bylose dėl neturtinės žalos atlyginimo laisvės atėmimo bausme nuteistiems asmenims keliama papildoma sąlyga - nustatyti Konvencijos 3 straipsnio pažeidimo prezumpciją, t. y. ar patirta neturtinė žala siekia minimalų

žiaurumo lygį, kuris *inter alia* yra reliatyvus (vertinamas kaip visuma aplinkybių). Jei tokios aplinkybės yra nustatomos, nuteistasis įgyja teisę į neturtinės žalos atlyginimą.

3. Teismų praktikos analizė parodė, kad įkalinimo įstaigos administracija, bylos aplinkybių įrodinėjimo procese dažnai pateikia abstrakčius, šabloniškus kalinimo sąlygų apibūdinimus, kurie nėra patikimi ir pakankami, nepaneigiantys pareiškėjo skunde išdėstytų argumentų ir tampa pagrindu konstatuojant patirtą neturtinę žalą, dėl ko valstybė yra pralaimėjusi ne vieną bylą, susijusią tinkamų ir orių kalinimo sąlygų neužtikrinimu.

4. Vienas iš didžiausių probleminių aspektų nagrinėjant bylas dėl neturtinės žalos atlyginimo yra patirtos neturtinės žalos vertinimas. Vertinant neturtinės žalos didį piniginiu ekvivalentu, didžiausias vaidmuo tenka teismui, tačiau teismai šiuo atveju nėra „savarankiški“, kadangi turi remtis analogiškose bylose suformuota praktika dėl priteisiamų sumų dydžių. Nuteistieji patirtą neturtinę žalą vertina neproporcingai didelėmis sumomis, vadovaudamiesi principu „kuo daugiau prašysi, tuo daugiau gausi“, tačiau nenurodo tokio pobūdžio kriterijų ar aplinkybių, kurios leistų daryti išvadą, kad turėtų būti priteistas būtent tokio dydžio neturtinės žalos atlyginimas.

5. Neturtinės žalos atlyginimo bylose *restitutio in integrum* principo taikymas visa apimti nėra įmanomas. Administraciniai teismai nagrinėdami bylas dėl neturtinės žalos atlyginimo dažniausiai vartoja sąvoką „pakankama satisfakcija“, „teisinga satisfakcija“, „adekvati suma pareiškėjo patirtai neturtinei žalai atlyginti“. Jei žala siekia minimalų žiaurumo lygį, tačiau pasireiškia tik nežymiais, trumpalaikiais fiziniais jūtimais ar emociniais nemalonumais, teismas pripažįsta pažeidimą kaip neturtinės žalos pripažinimo alternatyvą.

6. Minimalaus gyvenamojo ploto užtikrinimo reikalavimas sprendžiant iš teismų praktikos tampa įkalinimo įstaigų pareiga ir imperatyvu, kurio pažeidimas negali būti pateisinamas kitomis alternatyviomis priemonėmis ar lengvatomis, kurios gali būti suteikiamos nuteistajam. EŽTT naujausioje savo praktikoje suformavo naują taisyklę, kad net ir užtikrinant nuteistajam galimybę laisvai judėti bei tinkamas materialinio ir buitinio aprūpinimo sąlygas, tačiau neužtikrinant minimalaus 3 kv. m. asmeninio ploto standarto yra pagrindas konstatuoti Konvencijos pažeidimą.

7. Privatumo naudojantis sanitariniais mazgais neužtikrinimas patenka ne tik į Konvencijos 3 straipsnio, bet ir 8 straipsnio (teisė į privatų gyvenimą) taikymo ribas. Tai viena iš kategorijų bylų, kurios dažniausiai yra nagrinėjamos teismuose. Praktikoje pastebima, kad ne visais atvejais, kuomet įkalinimo įstaigos administracija *inter alia* nesilaiko Eksploatavimo taisyklių reikalavimų, buvo konstatuota, kad nuteistajam nebuvo užtikrintos tinkamos kalinimo sąlygos. Pagrindinis veiksnys yra akivaizdumas, kad kameroje esantys asmenys ar į kamerą užėję įkalinimo įstaigos administracijos atstovai negali matyti sanitariniu mazgu besinaudojančio nuteistojo.

8. Prievolė įkalinimo įstaigoms užtikrinti tinkamą nuteistųjų sveikatos priežiūrą kyla iš Konstitucijoje įtvirtinto imperatyvo. Neturtinę žalą, kurią nuteistieji patiria dėl netinkamų sveikatos priežiūros paslaugų suteikimo teismas vertina daug didesniu piniginiu ekvivalentu lyginant su kitais kalinimo sąlygų pažeidimais. Pasitaiko atvejų, kuomet dėl netinkamų sveikatos priežiūros paslaugų suteikimo pažeidžiamas Konvencijos 2 straipsnis (teisė į gyvybę). Nuteistųjų mirties atveju, konstatavus netinkamus įkalinimo įstaigos administracijos veiksmus, teisė į neturtinę žalą įgyja nuteistojo artimieji.

9. Pažeidus teisę išpažinti religiją, pažeidžiamas Konvencijos 9 straipsnis. Ši teisė praktikoje yra vertinama nediskriminavimo principo kontekste, t. y. ši teisė turi būti taikoma visiems be išimties nuteistiesiems, tačiau ji nėra absoliuti. COVID pandemijos laikotarpiu, teisės išpažinti religiją ribojimas, siekiant apsaugoti kitas vertybes - asmens fizinę sveikatą ir saugumą ekstremaliosios situacijos metu, yra pakankamas pagrindas laikinai apriboti nuteistųjų teisę išpažinti religiją tam tikrose patalpose ar kartu su kitais nuteistaisiais. Religiniu požiūriu grindžiamo maitinimo įkalinimo įstaigose neužtikrinimas nepatenka į Konvencijos 9 straipsnio taikymo sritį.

10. Vyriausybė ir įkalinimo įstaigų administracijos siekdami šalinti aplinkybes, įtakančias neturtinę žalą nuteistiems asmenims, poįstatyminiu lygmeniu siekia sureguliuoti bausmių vykdymo sąlygas. *De jure* ne kartą buvo koreguojamos teisės normos, susijusios su sanitarinių mazgų įrengimu ir atskyrimu nuo bendrojo gyvenamojo ploto, kratų atlikimo, teisės naudotis riboto interneto prieiga, teisės pasimatyti su artimaisiais ir paskambinti, tačiau *de facto* iš teismų praktikos analizės matyti, kad esminiai pažeidimai įkalinimo įstaigose nėra pašalinami gana ilgą laiką.

PASIŪLYMAI

1. Vertinant patirtą neturinę žalą ir dėl neteisėtų įkalinimo įstaigos administracijos veiksmų patirtas pasekmes, kurias neretai nuteistieji sieja su pablogėjusia sveikata, psichine sveikatos būkle, nemiga, depresija ir pan., teismo proceso metu, teigiama praktika būtų pasitelkti ir psichologijos bei medicinos srities ekspertų - laisvės atėmimo vietose dirbančių psichologų bei sveikatos priežiūros specialistų išvadas, siekiant tinkamai įvertinti patirtos neturtinės žalos mastą, intensyvumą ir kitas aplinkybes. Šių ekspertų pagalba nagrinėjant bylas dėl neturtinės žalos atlyginimo papildomai nereikala būtų materialinių išteklių, o patirtą neturinę žalą būtų galima vertinti platesniu požiūriu, ne vien tik vertinant nuteistojo deklaruojamas aplinkybes, bet ir savo srities specialistų vertinimus.

2. Siekiant spręsti priežastis, turinčias įtakos neturtinei žalai atsirasti būtų aktualu atsižvelgti ir į Bausmių vykdymą reglamentuojančius teisės aktus. Įkalinimo įstaigų perpildymo problema Lietuvoje aktuali jau ne vieną dešimtmetį, tačiau bausmių vykdymą reglamentuojantys teisės aktai tik apsunkina šios problemos sprendimo būdus, įtvirtindami perteklinį nuteistųjų diferencijavimą įkalinimo įstaigose, „besislepiantį“ po nuteistųjų resocializacijos modeliu. Atskiras nuteistųjų laikymas (lokalizavimas) skirstant juos į grupes reikalauja ir papildomų materialinių išteklių, administracinių patalpų. Pažymėtina, kad atsisakius šio modelio ir visiems nuteistiesiems suteikus vienodas lygias teises ir galimybes, pasirinkus kitą diferencijavimo modelį (atsižvelgiant į padarytų nusikalstamų veikų sunkumą, pobūdį) būtų lengviau spręsti įkalinimo įstaigos perpildymo problematiką.

3. Atsižvelgiant į kasmet teismuose išnagrinėjamų bylų dėl netinkamų kalinimo įstaigų skaičių ir jose pateikiamų aplinkybių pagrįstumą, vertėtų pagalvoti apie netinkamų kalinimo sąlygų prezumpcijos įtvirtinimą bausmių vykdymą reglamentuojančiuose teisės aktuose bei instituciją ar komisiją, atskaitingą Teisingumo ministerijai ar Vyriausybei, kuri iš esmės įvertintų ar neturtinės žalos ir minimalų žiaurumo lygį siekiančių aplinkybių prezumpcijos *inter alia* buvo pažeistos. Pažymėtina, kad toks modelis galėtų turėti lemiamą įtaką kasmet nagrinėjamų bylų skaičiaus mažėjimui administraciniuose teismuose. Prezumpcijos įtvirtinimas padėtų atsisakyti tam tikrų bylų, kuriose nuteistieji skundžia resocializacijos priemonių netinkamą vykdymą, kurios iš esmės savo pobūdžiu yra dispozityvios teisės normos, priklausančios nuo pačio nuteistojo motyvacijos ir įsitraukimo į šiuos procesus ir nėra neturtinės žalos objektas Konvencijos 3 straipsnio prasme.

4. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad teismams nustačius pažeidimus (pavyzdžiui teisės aktų reikalavimų neatitinkančios sanitarinių mazgų pertvaros, teisė pasinaudoti riboto interneto prieiga ir pan.) šie pažeidimai nėra pašalinami ilgą laiką. Taip pat nevienodas poįstatyminis reguliavimas, kuomet atitinkama sritis kiekvienoje kalinimo įstaigoje yra reglamentuojama skirtingais, įkalinimo įstaigų

direktorių priimtais teisės aktais, sudaro prielaidas teisės normas, užtikrinančias nuteistųjų teises, skirtingose įkalinimo įstaigose interpretuoti skirtingai. Siūlytina Teisingumo ministerijai ir Lietuvos kalėjimų tarnybai imtis didesnio metodologinio vadovavimo šalinant EŽTT ir LVAT nustatytus pažeidimus susijusius su netinkamomis kalinimo sąlygomis bei nuteistųjų teisių užtikrinimu, sustiprinti priemonių, skirtų nustatytų pažeidimų įgyvendinimui, kontrolę. Formuojant vienodą praktiką visose įkalinimo įstaigose rengti ir tvirtinti norminius administracinius teisės aktus, kuriais galėtų vadovautis visos Lietuvos kalėjimų tarnybos infrastruktūroje esančios įstaigos.

SANTRAUKA

Darbo tema – neturtinės žalos atlyginimo laisvės atėmimo bausme nuteistiems asmenims ypatumai.

Neturtinės žalos institutas, kaip neturtinių vertybių gynimo būdas laisvės atėmimo bausme nuteistiems asmenims tapo prieinamu tik 1995 metais Lietuvai ratifikavus Konvencijos nuostatas, saugančias pagrindines asmenų teises ir laisves. Dėl šio instituto prigimties ir taikymo nacionalinėje teismų praktikoje sukėlė ir nemažai problemų, kadangi kertiniu aspektu tapo EŽTT formuojama praktika konstatuojant netinkamų kalinimo sąlygų pažeidimus. Šiame darbe autorė remdamasi neturtinės žalos prezumpcija bei Konvencijos 3 straipsnio pažeidimo prezumpcija analizuoja netinkamų kalinimo sąlygų įrodinėjimo ir vertinimo aspektus teismų praktikoje, pagrindines priežastis ir sąlygas lemiančias neturtinės žalos atsiradimą įkalinimo įstaigose bausmes atliekantiems asmenims.

Pirmajame šio darbo skyriuje nagrinėjama neturtinės žalos instituto raida istoriniu aspektu, taip pat nacionalinėje teisėje, socialiniai pokyčiai turintys įtakos neturtinės žalos instituto plėtojimuisi, neturtinės žalos prezumpcija teismų praktikoje. Antrojoje dalyje aptariamos sąlygos neturtinei žalai kili, neturtinės žalos įrodinėjimo ir vertinimo problematika. Trečiojoje dalyje aptariama neturtinės žalos įrodinėjimo ir įvertinimo problematika. Ketvirtoje dalyje remiantis LVAT ir Europos Žmogaus Teisių Teismo suformuota praktika, analizuojamos pagrindinės priežastys įtakojančios neturtinės žalos atsiradimą praktikoje. Penktoje dalyje trumpai aptariami Vyriausybės ir jai atskaitingų institucijų veiksmai kovojant su priežastimis, lemiančiomis neturtinės žalos atsiradimą laisvės atėmimo bausme nuteistiems asmenims.

Pagrindinės sąvokos: neturtinė žala, kalinimo sąlygos, atlyginimas, žiaurus elgesys, prezumpcija.

SUMMARY

The topic of this Master's thesis- The compensation for non-pecuniary damage to persons sentenced to imprisonment.

The non-pecuniary damage institute, as a way of protecting non-pecuniary values, became available to persons sentenced to imprisonment only in 1995 after Lithuania ratified the provisions of the Convention protecting the basic rights and freedoms of individuals. Due to the nature and application of this institute, it has caused a number of problems in the national judicial practice, since the practice formed by the European Court of Human Rights has become a key aspect in establishing violations of inadequate prison conditions. In this Master's thesis, author analyzes the aspects of proving and evaluating inappropriate prison conditions and court practice, the main reasons and conditions that determine the occurrence of non-pecuniary damage to persons serving sentences in prisons.

The first chapter of this Master's thesis examines the development of the institute of non-pecuniary damage from a historical perspective, as well as in national law, social changes affecting the development of the institute of non-pecuniary damage, the presumption of non-pecuniary damage in judicial practice. The second part discusses the conditions for non-pecuniary damage, the problem of proving and assessing non-pecuniary damage. The third part discusses the problem of proving and assessing non-pecuniary damage. In the fourth part, based on the practice formed by the LVAT and the European Court of Human Rights, the main reasons influencing the occurrence of non-pecuniary damage in practice are analyzed. The fifth part briefly discusses the actions of the Government and institutions accountable to it in combating the causes of non-pecuniary damage to persons sentenced to imprisonment.

Key concepts: non-pecuniary damage, conditions of imprisonment, compensation, improper conditions of imprisonment, presumption.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Specialioji literatūra:

1. Gelumbauskienė R., Šapoka G., Lietuvos teisės istorijos chrestomatija. Vilnius.: Justitia, 2012;
2. Lietuvos Respublikos civilinio proceso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė (I). Vilnius: Justitia, 2003 m.
3. Mikelėnienė, D, Mikelėnas, V. Neturtinės žalos kompensavimas. Vilnius: Justitia, 1998;
4. Rudzinskas, A. Neturtinės žalos samprata ir jos kompensavimo civilinėje ir baudžiamojo proceso teisėje. Jurisprudencija, 2001;
5. Rudzinskas, A. Neturtinės žalos atlyginimo klausimai naujajame civiliniame kodekse. Jurisprudencija, 2002, t. 28(20);
6. Sakalauskas G., Jarutienė L., Kalpokas V., Vaičiūnienė R. Kalnimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos. Vilnius: Žara, 2020;
7. Švedas G. Bausmių vykdymo teisė. Vilnius : Teisinės informacijos centras, 2003;
8. Volodko R.. Neturtinės žalos atlyginimas Lietuvoje. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010;
9. Volodko R.: Teoriniai ir praktiniai neturtinės žalos instituto taikymo aspektai Lietuvos civilinėje teisėje. Daktaro disertacija. 2009, Vilnius. Vilniaus universitetas;
10. Šimkevičienė E. Žmogaus teisė į neturtinės žalos atlyginimą: teorija ir praktika. (2013) Šiaurės Lietuvos kolegija.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika:

1. 2000 m. vasario 16 d. sprendimas byloje Amann prieš Šveicariją, Nr. 27798/95.
2. 2001 m. balandžio 21 d. sprendimas Peers prieš Graikiją
3. 2001 m. liepos 24 d. sprendimas byloje Valašinas prieš Lietuvą, Nr. 44558/98
4. 2002 m. liepos 15 d. sprendimas byloje Kalashnikov prieš Rusiją, Nr. 47095/99.
5. 2005 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje Karalevičius prieš Lietuvą, Nr. 53254/99.

6. 2008 m. birželio 12 d. sprendimas byloje Vlasov prieš Rusiją, Nr. 78146/01.
7. 2008 m. spalio 9 d. sprendimas byloje Moysev prieš Rusiją, Nr. 62936/00.
8. 2010 m. rugsėjo 14 d. sprendimas Florea prieš Rumuniją byloje, Nr. 21534/05.
9. 2010 m. lapkričio 9 d. sprendimas bylose C-92/09 ir C-93/09 Volker und Marcus Schecke and Eifert.
10. 2011 m. sausio 25 d. sprendimas byloje Elefteriadis prieš Rumuniją, Nr. 38427/05.
12. 2012 m. sausio 10 d. sprendimas byloje Česnulevičius prieš Lietuvą, Nr. 13462/06.
13. 2012 m. sausio 10 d. sprendimas byloje Ananyev ir kiti prieš Rusiją, Nr. 42525/07.
14. 2012 m. sausio 10 d. sprendimas byloje Česnulevičius prieš Lietuvą, Nr. 13462/06
15. 2012 m. lapkričio 12 d. sprendimas byloje Longin prieš Kroatiją, Nr. 49268/10.
16. 2012 m. lapkričio 27 d. sprendimas byloje T. prieš Lietuvą, Nr. 29474/09
17. 2013 m. balandžio 23 d. sprendimas byloje Hagyo prieš Vengriją, pareiškimo Nr. 52624/10
18. 2013 m. liepos 9 d. sprendimas byloje Varnas prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 42615/06.
19. 2015 m. kovo 10 d. sprendimas byloje Varga ir kt. prieš Vengriją Nr. 14097/12.
20. 2015 m. birželio 30 d. sprendime byloje Khoroshenko prieš Rusiją, pareiškimo Nr. 41418/04.
21. 2015 m. gruodžio 8 d. sprendimas byloje Mironovas ir kiti prieš Lietuvą, Nr. Nr. 40828/12, 29292/12, 69598/12, 40163/13, 66281/13, 70048/13 ir 70065/13.
22. 2003 m. balandžio 29 d. sprendimas byloje Kalashnikov prieš Rusiją, pareiškimo Nr. 47095/99.
23. 2016 m. spalio 20 d. sprendimas byloje Muršić prieš Kroatiją, Nr. 7334/13.
24. 2022 m. rugpjūčio 29 d. sprendimas byloje Ozorovskij ir kiti prieš Lietuvą, Nr. 17774/20.
25. 2022 m. gegužės 30 d. sprendimas byloje Lukošin prieš Lietuvą, Nr. 25059/20.

LVAT praktika:

1. LVAT 2010 m. rugsėjo 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-662-1099/2010;
2. LVAT 2011 m. kovo 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A444-669/2011.
3. LVAT 2012 m. kovo 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-336/2012;

4. LVAT 2013 m. rugsėjo 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-1896/2013;
5. LVAT 2013 m. lapkričio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-1798/2013;
6. LVAT 2013 m. lapkričio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-1840/2013;
7. LVAT 2014 m. vasario 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-822-67-14;
8. LVAT 2014 m. birželio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-442-546-14;
9. LVAT 2015 m. spalio 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1322-575/2015.
10. LVAT 2015 m. gegužės 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-52-858/2015;
11. LVAT 2015 m. rugpjūčio 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1326-575/2015
12. LVAT 2015 m. gruodžio 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1763-858/2015;
13. LVAT 2016 m. sausio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-432-662/2016;
14. LVAT 2016 m. rugpjūčio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2373-520/2016;
15. LVAT 2017 m. sausio 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-3358-624/2016;
16. LVAT 2017 m. sausio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-34-602/2017;
17. LVAT 2017 m. vasario 20 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A-795-442/2017
18. LVAT 2017 m. kovo 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1351-624/2017;
19. LVAT 2017 m. birželio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1865-520/2017;
20. LVAT 2017 m. rugsėjo 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-4543-520/2017;
21. LVAT 2017 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-3693-502/2017;
22. LVAT 2018 m. sausio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2547-968/2018.
23. LVAT 2018 m. sausio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-306-442/2018;
24. LVAT 2018 m. kovo 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-888-858/2018;
25. LVAT 2018 m. balandžio 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2048-624/2018.
26. LVAT 2018 m. gegužės 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1169-858/2018;
27. LVAT 2018 m. gegužės 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-996-442/2018;

28. LVAT 2018 m. gegužės 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1193-552/2018;
29. LVAT 2018 m. gegužės 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-4036-756/2018;
30. LVAT 2018 m. rugpjūčio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1112-662/2018.
31. LVAT 2018 m. lapkričio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1747-442/2018;
32. LVAT 2019 m. sausio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2547-968/2018;
33. LVAT 2019 m. sausio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-912-575/2019;
34. LVAT 2019 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1001-552/2019;
35. LVAT 2019 m. rugsėjo 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1737-1062/2019.
36. LVAT 2020 m. vasario 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1229-624/2020;
37. LVAT 2020 m. vasario 26 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A-256-492/2020;
38. LVAT 2020 m. kovo 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-245-822/2020;
39. LVAT 2020 m. kovo 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1437-662/2020;
40. LVAT 2020 m. balandžio 1 d. nutartis administracinėje byloje A-255-525/2020;
41. LVAT 2020 m. balandžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1646-662/2020;
42. LVAT 2020 m. birželio 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2309-629/2020;
43. LVAT 2020 m. spalio 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2187-575/2020;
44. LVAT 2020 m. spalio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-413-415/2022;
45. LVAT 2020 m. lapkričio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2210-575/2020;
46. LVAT 2020 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1418-822/2020;
47. LVAT 2020 m. gruodžio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-2030-442/2020;
48. LVAT 2021 m. vasario 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-144-525/2021;
49. LVAT 2021 m. birželio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-438-520/2021;
50. LVAT 2021 m. birželio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eTA-508-556/2021;
51. LVAT 2021 m. spalio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-467-502/2021;

52. LVAT 2021 m. lapkričio 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-788-629/2021;
53. LVAT 2021 m. lapkričio 10 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-749-442/2021;
54. LVAT 2021 m. lapkričio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-715-556/2021;
55. LVAT 2021 m. gruodžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-1047-415/2021;
56. LVAT 2022 m. sausio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-45-602/2022.39;
57. LVAT 2022 m. birželio 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-402-520/2022;
58. LVAT 2022 m. rugsėjo 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-258-415/2022;
59. LVAT 2022 m. spalio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-393-415/2022;
60. LVAT 2022 m. spalio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-372-492/2022;
61. LVAT 2022 m. spalio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-413-415/2022;
62. LVAT 2022 m. lapkričio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-755-525/2022;
63. LVAT 2022 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-1526-968/2022;
64. LVAT 2023 m. sausio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-16-502/2023;
65. LVAT 2023 m. vasario 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-356-662/2023;
66. LVAT 2023 m. kovo 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. TA-241-552/2023.

Administracinių teismų sprendimai:

1. Kauno apygardos administracinio teismo 2014 m. rugsėjo 8 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-2712-406/2014;
2. Šiaulių apygardos teismo 2015 m. gegužės 13 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-2028-257/2015;
- Šiaulių apygardos teismo 2016 m. balandžio 19 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2A-375-856/2016.
3. Vilniaus apygardos administracinio teismo 2017 m. rugpjūčio 11 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A-432-662/2016;
4. Vilniaus apygardos administracinio teismo 2017 m. gruodžio 28 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-4238-561/2017;

5. Regionų apygardos administracinio teismo 2018 m. sausio 3 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-945-406/2018;
6. Vilniaus apygardos administracinio teismo 2019 m. sausio 16 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-927-816/2019;
7. Vilniaus apygardos administracinio teismo 2019 m. birželio 3 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-1939-596/2019;
8. Regionų apygardos administracinio teismo 2020 m. kovo 13 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I1-299-739/2020;
9. Vilniaus regiono administracinio teismo 2021 m. vasario 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. I1-I675 -1063/2020.

Tarptautiniai teisės aktai:

1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Valstybės žinios, Nr. 40-987;
2. 2006 m. sausio 11 d. Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R (2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“;
3. 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendras duomenų apsaugos reglamentas).

Konstitucinio teismo nutarimai:

1. Lietuvos Respublikos konstitucinio teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.
2. Konstitucinio Teismo 2018 m. balandžio 16 d. sprendimas Nr. KT7-S3/2018 „Dėl pareiškėjo Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo prašymo ištirti Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 94 straipsnio 3 dalies atitiktį Lietuvos Respublikos Konstitucijai grąžinimo“.

Lietuvos Respublikos įstatymai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Valstybės Žinios. 1992, Nr. 33-1014;
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios. 1964, Nr. 19-138.
3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.
4. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.
5. Lietuvos tarybų socialistinės Respublikos spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas. Valstybės žinios, 1990, Nr. 7-163.
6. Lietuvos tarybų socialistinės Respublikos baudžiamojo kodeksas. Vyriausybės žinios, 1961, Nr. 18-147.
7. Lietuvos Respublikos įstatymas Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo. Valstybės žinios, 1996, Nr. 5-112.
8. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas. LRS, 2019, Nr. 858 .
9. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. Valstybės žinios, 1999, Nr. 13-308.8.
10. Lietuvos Respublikos visuomenės sveikatos priežiūros įstatymas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 56-2225.
11. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, Valstybės žinios. 2002, Nr. 73-3084.
12. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. LRS, 2016, Nr. 23709.
13. Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2021 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas, TAR, 2020-12-29, Nr. 28978.
14. Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2020 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas. TAR, 2019-12-27, Nr. 21412.

Pojstatyminiai teisės aktai:

1. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2019 m. kovo 5 d. įsakymas Nr. V-109 „Dėl didžiausio tardymo izoliatoriuje ir areštinėje leidžiamų laikyti asmenų

skaičiaus ir minimalaus ploto, tenkančio vienam asmeniui, tardymo izoliatoriaus ir areštinės kameroje nustatymo“;

2. Dėl Lietuvos higienos normos HN 134:2015 „Laisvės atėmimo vietų ir teritorinių policijos įstaigų areštinių sveikatos saugos reikalavimai“ patvirtinimo;

3. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2011 m. kovo 3 d. įsakymas Nr. V-82 „Dėl pataisos įstaigų įrengimo ir eksploatavimo taisyklių patvirtinimo“;

4. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2020 m. gruodžio 21 d. įsakymas Nr. V-389 „Dėl pataisos įstaigų (tardymo izoliatorių) įrengimo ir eksploatavimo taisyklių patvirtinimo“;

5. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. spalio 20 d. nutarimas Nr. 861 „Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programos patvirtinimo“;

6. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2000 m. rugpjūčio 16 d. įsakymas Nr. 172 „Dėl įkalinimo darbų įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“;

7. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. kovo 5 d. nutarimas Nr. 292 „Dėl Lietuvos pasirengimo narystei Europos Sąjungoje programos (Nacionalinė acquis priėmimo programa) teisės derinimo priemonių ir acquis įgyvendinimo priemonių 2003 metų planų patvirtinimo“;

8. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 24 d. nutarimas Nr. 619 „Dėl įkalinimo įstaigų renovavimo ir įkalinimo sąlygų humanizavimo 2004-2009 metų programos patvirtinimo“;

9. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. rugsėjo 30 d. nutarimas Nr. 1248 „Dėl Laisvės atėmimo vietų modernizavimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2009–2017 metų plano patvirtinimo“;

10. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. liepos 22 d. nutarimas Nr. 740 „Dėl Laisvės atėmimo vietų modernizavimo programos patvirtinimo“;

11. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2018 m. lapkričio 26 d. įsakymas Nr. 1R-253 „Dėl Kybartų įkalinimo namų ir Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo reorganizavimo“;

12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. spalio 20 d. nutarimas Nr. 861 „Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programos patvirtinimo“.

13. Kalėjų departamento direktoriaus 2021 m. gruodžio 30 d. įsakymas Nr. V-414 „Dėl sąlygų nuteistiesiems nuotoliniu būdu studijuoti aukštojoje mokykloje sudarymo tvarkos aprašo patvirtinimo“.
14. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. 1250 Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. lapkričio 5 d. nutarimo Nr. 1206 „Dėl socialinės paramos išmokų atskaitos rodiklių dydžių patvirtinimo“ pakeitimo.
15. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 1467 Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. lapkričio 5 d. nutarimo Nr. 1206 „Dėl socialinės paramos išmokų atskaitos rodiklių dydžių patvirtinimo“ pakeitimo“.
16. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2019 m. liepos 3 d. nutarimas Nr. 669 „Dėl minimaliojo darbo užmokesčio“.
17. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2019 m. lapkričio 27 d. nutarimas Nr. 1187 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. lapkričio 5 d. nutarimo Nr. 1206 „Dėl socialinės paramos išmokų atskaitos rodiklių dydžių patvirtinimo“ pakeitimo“
18. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. spalio 16 d. nutarimas Nr. 1025 „Dėl minimaliojo darbo užmokesčio“.
19. Valstybinio socialinio draudimo fondo 2018 m. gruodžio 17 d. nutarimas Nr. DO-2-16 “Dėl 2019 metų indeksavimo koeficiento, socialinio draudimo bazinės pensijos dydžio, socialinio draudimo našlių pensijos bazinio dydžio ir apskaitos vieneto vertės dydžio”
20. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. gruodžio 19 d. nutarimas Nr. 1334 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. lapkričio 5 d. nutarimo Nr. 1206 „Dėl šalpos pensijų bazės dydžio, tikslinių kompensacijų bazės dydžio ir valstybinių pensijų bazės dydžio patvirtinimo“ pakeitimo“.

Kiti šaltiniai:

1. Lietuvos Respublikos finansų ministerijos valstybės skolos leidiniai. Žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d. Prieiga per internetą: <https://finmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/valstybes-skolos-valdymas/valstybes-skolos-leidiniai>
2. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos veiklos ataskaitų apžvalga. Žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d. Prieiga per internetą: <https://tm.lrv.lt/lt/administracine-informacija/planavimo-dokumentai/veiklos-ataskaitos>
3. Oficialiosios statistikos portalas, nuteistųjų laisvės atėmimo įstaigose skaičius metų pabaigoje. Žiūrėta 2022 m. gruodžio 18 d. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S3R373#/>

4. LVAT 2021 metų veiklos apžvalga. Žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d. Prieiga per internetą:
<https://www.lvat.lt/doclib/or71pgrothce3kwe66a2a8qe4z4wqw5z>
5. LVAT 2020 metų veiklos apžvalga. Žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d. Prieiga per internetą:
<https://www.lvat.lt/doclib/w6stnksmbdujvzbpsbhvypwxtqhj932rn>
6. LVAT 2019 metų veiklos apžvalga. Žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d. Prieiga per internetą:
https://lvat.lt/data/public/uploads/2020/03/metinis_pranesimas_2019_final.pdf
7. LVAT 2018 metų veiklos apžvalga. Žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d. Prieiga per internetą:
<https://www.lvat.lt/doclib/sxqi7o7klukprujhd9157r2f7rz65y5r>
8. Lietuvos Respublikos terminų bankas. Žiūrėta 2022 m. gruodžio 28 d. Prieiga per internetą:
<http://terminai.vlkk.lt/>
9. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Žiūrėta 2022 m. gruodžio 28 d. Prieiga per internetą:
<https://www.vle.lt/straipsnis/rysys/>